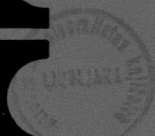

YU ISSN 0021-6933

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXII — leto 1976/77 — št. 8

Jezik in slovstvo

Letnik XXII, številka 8

Ljubljana, maj 1976/77

Casopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številkk)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Jože Koruza, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Berta Golob (metodika), Breda Pogorelec (jezikoslovje), Jože Koruza (slovstvena zgodovina) in Aleksander Skaza (primerjalna slavistika)

Tehnični urednik Ivo Graul

Svel časopisa: Berta Golob, Ivo Graul, Marjan Javornik, Jože Koruza, Mira Medved, Jože Munda, Breda Pogorelec, Aleksander Skaza, Marija Smolič, Marjeta Vasič (predsednik), Pavle Vozlič, France Vurnik

Tiska Aero, kemična, grafična in papirna industrija Celje

Opremila inž. arh. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Jezik in slovstvo Ljubljana 50100-678-45015

Letna naročnina 80.— din, polletna 40.— din, posamezna številka 10 — din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 40.— din

Za tujino celoletna naročnina 150.— din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije Republiška izobraževalna skupnost SRS

Vsebina osme številke

Razprave in članki

- 225 *France Bezlaj* O imenih *Sneberje*, *Sostro* in drugo
- 228 *Gregor Kocijan* Nekatero pripovedne prvine v zgodnjih Jurčičevih delih
- 235 *Silvo Fatur* Poskus šolske interpretacije Kettejeve ljubezenske pesmi
- 240 *Breda Pogorelec* Cankarjevo izročilo

Jubilant

- 248 *Matjaž Kmecl* in *Jože Koruza* Sedemdesetletnica Borisa Merharja

Izmenjava pogledov

- 249 *Milko Matičetov* Dvoje gledanj na zvezdna imena

Terminološka vprašanja literarne vede

- 251 *Alenka Šivic-Dular* Basen
- 253 *Jože Koruza* Nekatero težnje v poimenovanju pesemskih žanrov pri Slovencih

Metodične izkušnje

- 256 *Jože Lipnik* Cankarjevi Hlapci v metodični osvetlitvi
- 259 *Franc Žagar* Mentorstvo pri šolskem glasilu

Ocene in poročila

- 262 *Helga Glušič* Razsežnosti Cankarjeve satire
- 264 *Matjaž Kmecl* Martinovičeva interpretacija Kettejeve lirike
- 266 *Joža Meze* Slovaško-slovenski slovar
- 268 *Albinca Lipovec* O slovensko-češkem slovarju
- 270 *Franc Jakopin* Pomembno delo hrvaškega imenoslovja
- 272 *Vilko Novak* Prikaz slovenskih učbenikov za začetni bralni pouk

Iz dela Slavističnega društva Slovenije

- 8/III *Breda Pogorelec* Sporočila Slavističnega društva Slovenije

France Bezljaj

Filozofska fakulteta v Ljubljani

O IMENIH SNEBERJE, SOSTRO IN DRUGO

Nerad odgovarjam prosilcem, ki se pismeno obračajo bodisi naravnost name, ali pa preko raznih inštitutov, ki nato uradno zahtevajo mojega pojasnila. Izjema so samo dijaki različnih šol in stopenj, za katere sem se vedno z veseljem potrudil. Vse, kar vem o krajevnih in drugih imenih, je raztreseno in obenem zbrano po strokovni literaturi, ki je vsakemu dostopna. Žalostno je pri tem samo, da v obdobju neprestanih, ne do kraja domišljenih reform študija ne zna niti navidezno jezikoslovno izobraženi Slovenec, kaj šele v drugih akademskih poklicih, razlikovati, kaj je v posameznih objavah dokazljivega in dokazanega in kaj je amatersko šušmarstvo, kakršnega v vedno večji meri tiskamo tudi pri nas. Imenoslovje spada med najtežje lingvistične discipline, in če ta stroka ne bi v evropskih merilih sicer počasi, vendar nezadržno napredovala, bi bilo pametneje sploh odnehati od poizkusov razlaganja.

Nekatera imena niti popolnemu laiku ne povzročajo težav. Ime *Zalog* je še danes razumljivo. Nedvomno je to staro **za-lǫgъ*, tožilnik k mestniku danes »za logom«. Strokovne težave povzroči samo predlog *za*, ki je v nekem praslovanskem narečju pomenil tudi »do«. Sledovi te funkcije so še danes v slovenščini. Prislov **za jutra* pomeni zaradi tega v nekaterih slovanskih jezikih »danes zjutraj«, v drugih pa »jutri zjutraj«. Spet druga imena zahtevajo vsaj znanje slovenske historične gramatike in dialektologije. Tako je na primer *Vikrče*, zapisano 1394 *Weikers*, 1436 *Waikers*, gotovo in nedvomno staro **vy-krъčane* »prebivalci na izkrčenih tleh«. Zanimivo je pri tem, da imen s starim predlogom *vy* »iz« ne zasledimo več južno od Save. Ime *Vevče* pred letom 1500 ni nikoli omenjeno v ohranjenih listinah. Kljub temu je zadovoljiva in najbolj verjetna razlaga iz **veličane* »prebivalci na Velikem«. S sredstvi, ki jih ima slavistika na razpolago, razložimo ime *Zaka* pri Bledu, zapisano 1185 *Zake* še najlaže s kontrakcijo iz **zějaka* »odprtina, presledek med hribi«. Ni pa rečeno, da se ne bodo nekoč morda našle izven Slovenije primerjave, ki bodo zahtevale drugačne razlage.

Vse polno je imen, razložljivih samo s sodelovanjem bazenskega jezikoslovja. Priimek *Kermavner* je na primer sprejet preko alpske nemščine v slovenščino. Toda staro visoko nemško **kermūn* je iz prvotne slovenske oblike **krъmynъ*, kakor je današnje nemško *kelmaun* iz slovenskega **glъmynъ*, rezijansko *Humin*, italijansko in antično *Glemōna*. Današnje slovensko *Krmin*, furlansko *Cormons* je verjetno predromansko **Kremōna*. Možno je, da je tudi pri **kelmauner* nastopila asimilacija *-l-r-* v *-r-r-*. Priimek *Kermauner* pomeni torej »Krminčan« ali »Huminčan«.

To niso več enostavne razlage in treba jih je prepustiti strokovnjakom, ki so jim kos. Še teže je pojasnjevati predslovanska in predromanska imena, ki zahte-

vajo široke razgledanosti v lingvistični paleontologiji. Za **kremōna* in **glemōna* izvedenec ne bo dvomil, da so po poreklu še indoevropska, verjetno staro venedska s pomeni blizu današnjim slovenskim »kremen« in »glina«. Za oboje je v evropskem imenskem fondu na razpolago dovolj primerjav.

Drugače pa je seveda z imeni, ki ne dopuščajo solidne in zanesljive rekonstrukcije do izhodne oblike in ni zanje na razpolago paralel v drugih jezikih. Strokovnjaki se jim oprezno izogibajo. Na vprašanje, kaj pomeni in odkod se je vzelo ime *Sneberje*, bi mirne duše uradno odgovoril, da v resni strokovni literaturi v zadnjih sto letih o tem imenu ni še nihče pisal. Neuradno pa se vendarle upam spustiti v kombiniranje. Primerjava s *Senober* pri Vipavi povzroča glasoslovne težave. Poleg tega poznamo pri nas in pri drugih Slovanih samo osnovi **sěno-žęťb* in **sěno-kosb*, ne pa **sěno-berb*. Tudi primernega praslovanskega dvočlenskega osebnege imena ni mogoče zaslediti. Najbolj verjetna je domneva, da je tudi ime *Senober* samo ljudsko etimološko preoblikovanje česa starejšega. *Sneberje* pri Ljubljani je zapisano 1359 *ze Zomebryach* in 1363 *Sewemryach* po ugotovitvah zgodovinarja Milka Kosa. Iz teh zapisov je mogoče zanesljivo rekonstruirati samo mestnikovo končnico *-jachb*, ker so Nemci sprejemali naša stanovniška imena na *-jane* v mestniku, na primer **cerkljane*, danes *Cerklje*, nemško *Zerklach*.

Vse drugo je samo manj ali bolj verjetno ugibanje. Toda ko sem se pred letom intenzivno poglobil v problematiko praslovanskih dublet *irbjb* in *vyrbjb* »tolmun«, slovensko *ir* in pri Trubarju *virij* poleg ruskega *irej* in *vyrej* »pravljicična dežela, kamor odlete pozimi ptice selivke in kjer prebivajo duše umrlih«, se je doslej nerazložljivo krajevno ime *Tremerje* pri Celju kar mimogrede izkazalo kot **trojemb* *irbjě*, torej stari brezpredložni mestnik edine z regularno slovensko kontrakcijo zlogov *-oje-* v *-e-* z geografsko upravičenim pomenom »(na, ob, pri, v) trojnem tolmu«. Podobno je *Lemerje* v Prekmurju razložljivo kot **velojemb* *irbjě*, s kontrakcijo in z izpadom začetnega *ve-*, ki je v določenem času veljal za nepotrebn predlog. Geografsko je tam blizu potok *Ledava*, toda nekoč je bila to struga Mure.

Takšni stari mestniki ednine so na primer tudi imena *Jesenice*, staro **jesenbnicě* k **jesenbnikb*, ohranjeno v nemškem *Assnighk*. Šele v mlajšem času so se ta imena prilagodila pogostnemu množinskemu tipu imen na *-e*. Enako *Lesce*, prvotno **lěsbčě* k *lěsbčkb*, rusko *lesók* »gozdiček«. Toda v Srbiji so ti mestniki postali nominativni srednjega spola, na primer *Titovo Užice* (iz *užijbčě* »na rečnem ogibu«).

Za predlog je narečno moglo veljati tudi začetno *hu-*, zato je v slovenščini poleg priimka *Hudovernik* izpričano tudi *Dovernik*. Zelo verjetno je torej hrvatsko krajevno ime *Demerje*, vzhodno od Sotle staro **chudojemb* *irbjě*, čeprav ne vemo, kaj je pridevnik *hud* takrat pomenil; morda »reven, ubog«, »*suh*« ali »*zli*«. *Huje* pri Kranju iz **chudjane* so najbolj verjetno »prebivalci izven mestnega obzidja«. Naše *hudič* je prvotno »revček« ali »*suhec*«, primer tudi *zlomek* iz **slqkb* »slok, suh«. Vendar je *chudb* »*zli*« lahko ekspredivna dubleta osnove *kuditi* »grajati, sramotiti«, rusko *kudb* pomeni »črna magija«.

Če se pri zgodovinskih zapisih za *Sneberje* opremo na dvakrat izpričani *-m-* poleg *-b-*, ki je narečno lahko nastal iz starejšega *-mv-*, se nam ponuja verjetna

rekonstrukcija **sinejem*ъ *vyrъjě* »(na, ob, pri, v) sinjem, plavem tolmunu«. Naj za primer navedem makedonsko rečno ime *Sinevir*. Rekonstrukcije, s pomočjo katerih razložimo ne samo eno, ampak kar celo plast imen, v strokovnem svetu znatno pridobe na svoji verjetnosti. Tudi asimilacijske in disimilacijske glasovne spremembe niso pri imenih nič nenavadnega. Tako sta na primer že Valvazor in nato še Ramovš v svoji historični gramatiki krajevno ime *Predoslje* pri Kranju razlagala iz slovanskega osebnega imena *Prědislav*ъ. Šele Badjura je v Ljudski geografiji opozoril na imena skalnih sotesk in naravnih mostov *Predasel* na Gorenjskem in na Koroškem. Milko Kos pa je z zgodovinskimi zapisi za *Predoslje*, 1304 *Prerazel* itd. dopolnil zgrešenost stare razlage. Enako je v petnajstem stoletju zapisano današnje ime *Prelosno* na Doberdolu. Vse to nam pomaga do najverjetnejše rekonstrukcije prvotnega **prěrslo* s pomenom »naravni most preko kanjona« ali morda samo »kanjon«, prim. rusko *ruslo* »struga«. Sedaj imamo v evidenci že sedem slovenskih imen iz te pozabljene osnove. Tudi za krajevno ime *Sostro* bi se uradni odgovor glasil: dosedaj brez evidentirane razlage. Kljub temu o imenu lahko vsaj nekoliko pokramljamo. *Sostro* je pridevniško ime v tožilniku ednine, enako kakor *Naklo* ali *Razdrto* (k temu rusko *rozdert*ъ »krčevina«). Zato je ime nedvomno slovanskega porekla. Pogostni zgodovinski zapisi iz štirinajstega stoletja *Czofter*, *Zozter*, *Soster* itd., citirano po Milku Kosu, pričajo, da ime ni doživljalo bistvenih glasoslovnih izprememb. Pozornost zasluži zapis 1432 ze *Oster*, kar kaže, da so naše krajevno ime povezovali z imenom bližnjega gradu *Osterberg*, zapisano v trinajstem stoletju *Osterberch*, *Osterberc*, v štirinajstem stoletju tudi *Osterwerch* (primer *Ostrovrhar* pri Prešernu). Pridevnik *oster* je izpričan kot toponimična osnova, naj navedem samo gorsko ime *Ojstrica*, ni pa pomensko upravičen za kopaste griče okrog Ljubljane. Našim imenom tudi nikoli ni pritaknjen parazitski -j- kakor v *ojster*. Prav tako pri imenu *Sostro* ne moremo izhajati iz kakršnekoli smiselne predložne zveze, na primer **sъ* *ostro*, kar bi dalo slovensko **Zostro*, pravzaprav **Zostrega*. Tako vsaj je mislil grajski pisar, ko je napisal ze *Oster*. Verjetno se vendarle ni zmotil, ko je povezoval ime gradu in kraja. Domnevamo lahko, da se osnova prvotno ni glasila **ostro*, ampak je treba iskati kakšen drug slovanski pridevnik. V poštev prihaja samo **ustr*ъ »vzhodni«, kar bi odgovarjalo po geografski legi. Prvotno **Ustro* »utrdba na vzhodni strani« dobi smiselno paralelo v **sq-ustro* kakor *sq-sěd*ъ »sosed«. To je kasneje dalo **soustro* in nato kakor *Sovra* > *Sora* današnje *Sostro*. Ko je bil srednjeveški viteški grad sezidan na mestu slovanske utrdbe, je slovanski *ustr*ъ nadomestil pomensko enaki germanski *oster* (*Osterreich!*), to pa se je spet ljudsko etimološko naslonilo na domače *oster*.

Žal oblika *ustr*ъ ni v slovenščini nikjer izpričana. Vendar staro poljsko *zuściec się* pomeni »zdaniti se, svitati se«, cerkvenoslovansko *riza ustra* »poletna (svetla) obleka« in makedonsko je *zashtra*, *dzashtra* »jutri«. To so dovolj zgovorne priče, da je neko praslovansko narečje ohranilo staro obliko (*jjustro* (primer *Avstrija* »vzhodna marka«) poleg mlajše, bolj razširjene *utro* in *jutro*. V naših narečjih imamo oboje, povrhu pa še *jatro* iz prevojne stopnje **ō(s)tro* poleg **au(s)tro*, izpričane v kašubščini in v lužiški srbščini. Ker je slovenščina mešanica vseh praslovanskih narečij, zlata jama za najdbe najrazličnejših arhaizmov, sem bil pred leti naravnost razočaran, da oblike *ustro* pri nas nisem zasledil. To nedokazano, ampak samo indirektno domnevano osnovo predlagam sedaj v pretres drugim raziskovalcem.

NEKATERE PRIPOVEDNE PRVINE V ZGODNJIH JURČIČEVIH DELIH

Josip Jurčič je začel svojo pisateljsko pot zelo zgodaj — Pripovedko o beli kači je objavil pri sedemnajstih letih (1861) — in do svojega dvajsetega napisal že kar precej proznopripovednih del. Njegovi zgodnji pripovedni spisi (izraz »zgodnji« uporabljamo pogojno; pri tem mislimo na dela, ki so nastala nekako do pisateljevega odhoda na Dunaj v jesen 1865, to se pravi do nastanka Desetega brata) nazorno kažejo, da se je kaj kmalu začel prizadevno in — gotovo ni pretirano reči — načrtno urediti v proznopripovednem pisanju. Po neke vrste začetnih pisateljskih vajah, med katere bi šteli zapise ljudskih pravljic in pripovedk, Spomine na deda in kratko povest Prazna vera, se je hitro loteval daljših tekstov: Jurija Kozjaka, Domna in Tihotapca (ta dela bodo v nadaljevanju predmet naše obravnave), ob katerih je že v precejšnji meri lahko pokazal svoje pripovedne spretnosti. V zadnjih treh delih se jasno razodeva Jurčičeva pripovedna nadarjenost in za tedanje razvitost slovenskega proznopripovednega izraza dokaj visoka stopnja pripovedne izbrušenosti. Lahko bi tudi trdili, da je bilo njegovo pisanje v prvih petih letih priprava na roman Deseti brat¹, s katerim je na svoj način zaokrožil zgodnje in začel naslednje obdobje svojega pisateljevanja.

Jurčičevi zapisi pripovedk in pravljic (Pripovedka o beli kači, Kako so trije bratje hudiča služili, Deklica in psoglavci, Brat in ljubi itd.), ki so po vsej verjetnosti nastajali v letih 1860—1862² (nekateri so bile objavljene pozneje), izpričujejo, da gre za pripovedno oblikovanje, ki bi ga le težko srečali pri ljudskem pripovedovalcu. Pisatelj je sicer ohranil vse bistvene značilnosti ljudske pripovedi, obenem pa pripovedovanju vtisnil pečat svojega pisanja. Pripovedno veščost je zlasti mogoče opazovati pri opisih dogajanja (pripovedno poročanje) in pri dialogu (npr. pripovedovanje mlajšega brata, kako je prišel v nebesa in iz nebes v Kaj ni bilo in nikoli ne bo; dialog v pripovedkah O angelu in O nadlogi itd.).

1. Vrstne opredelitve: Prehod od prečiščene folklorne pripovedi k povesti, ki naj pripoveduje o sodobnem življenju ali pa tudi o življenju slovenskega ljudstva v preteklosti, sta naznanjala cikel Spomini na deda in kratka proza Prazna vera. Glede na snovne izvire in oblikovanje pripovedi je Jurčič dobro ločeval pravljico in pripovedko na eni strani ter povest na drugi. Vse to je poskušal celo opredeliti, res pa je, da je v rabi ustrezne terminologije nekajkrat pozabil na doslednost. V pripovedi Zakrpana Višnja gora, raztrgani Žužemberg je zapisal, da je ded rad pripovedoval pravljice in pripovedke, nato pa jo je označil za pripovedko; to seveda ni bilo povsem v skladu s trditvijo, češ da pripovedke,

¹ A. Slodnjak je med drugim zapisal: »Na zamisel Desetega brata so delovali v zavesti mladega avtorja poleg poglobitvega umetniškega cilja, da napiše obširneje in estetsko popolnejše pripovedno delo, kakor so bile dotedanje domačijske povesti, razne slovstvene, osebne in družbene spodbude.« (Zgodovina slovenskega slovstva II., Slov. matica, Ljubljana 1959, str. 301.)

² Jurčičevo Zbrano delo I. (1946), Opombe, str. 296.

ki jih je pripovedoval ded, govorijo »o treh bratih, o rojenicah, o divjem možu, o Kralju Matjažu itd.«³ V podnaslovu Spominov je zapisal »Pravljice in povesti iz slovenskega naroda« in pri tem Pozimski večer na slovenski preji zagotovo štel v drugo skupino, saj jo je poimenoval »povest o strahovih«. V Prazni veri, »povestici iz slovenskega življenja«, je zatrjeval, da ne bo »izmišljenih stvari kvasil«, marveč pripovedoval »golo resnico«. Vitezi živijo le še v pravljicah in pripovedkah in o dveh bratih zidarjih, ki sta zidala gradova Kozjak in Šumbreg, pripoveduje pravljica, medtem ko je svojo pripoved Jurij Kozjak pisatelj označil za »povest iz petnajstega stoletja domače zgodovine«, saj naj bi(!) temeljila na zgodovinskih virih in resničnih ljudskih pričevanjih. (O tem, kaj je Peter premišljeval tisto noč, ko mu je brat Marko prepustil v varstvo sina in grad, je Jurčič menil, da »tega ne vemo ne iz pisem ne iz drugih poročil«, in morda s tem hotel posebej opozoriti na objektivost svoje pripovedi.)

Jesensko noč med slovenskimi polharji je označil za »črtice«; to naj bi dalo slutiti (morda je imel v mislih tudi dolžino pripovedi), da je s tem želel označiti mimezis resničnega življenja, resničnih doživetij. Domen je bil zanj »domača povest«; zgodbo je slišal iz ust starega Oralka, ki se je dogodka dobro spominjal in mu je vsekakor treba verjeti, povest pa je »priobčil s svojo besedo«.

Na terminološko doslednost je pisatelj povsem pozabil pri Tihotapcu, saj je v podnaslovu zapisal »pripovedka iz domačega življenja . . .«, in prav tako pri prozi Uboštvo in bogastvo ki jo je ob poimenovanju »pripovedka« hkrati označil za »resnično dogodbo«. Morda mu je za trenutek izraz pripovedka pomenil nekaj, kar je bližje povesti, in je ob tem povsem pozabil na svoje opredelitve npr. v Spominih. Naš namen ni podrobneje razpravljati o tem vprašanju, hoteli smo samo opozoriti, da je Jurčič zelo zgodaj pokazal smisel za literarnoteoretična opredeljevanja in da so sledovi vidni tudi v njegovi prozi.⁴ Zavestno je poudarjal zlasti svojo privrženost povestni pripovedi, ki posnema resnično življenje, kakor se je ohranilo v ljudskem spominu, kakor so ga doživeli ljudski pripovedovalci, ki so pisatelju pripovedovali zgodbe (včasih jim pravi tudi pravljice). Pisatelj je torej še vedno ostal *posrednik*, le da nič več folklornega blaga, marveč življenjskih prigod, ki jih je doživljal slovenski človek in ki so se mu zdele vredne obdelave v umetni prozopripovedni obliki, to je v povesti. M. Kmecl je o Jurčičevem pojmovanju povesti zapisal takole: »Povest' (ki v zgodnjih letnikih Novic še označuje ,novico') je torej čista resnica, ne izmišljotina. Lahko da je le pripovedovalčeva gesta, da bi pretental bralca glede verodostojnosti pripovedi, lahko pa je kajpada tudi izraz prepričanja, da s pripovedjo ustvarja samosvojo, suvereno, zaokroženo resničnost, svet, čas in prostor.«^{4a} Ni dvoma, da bi bilo treba iskati resnico prav v nakazani smeri.

2. Avtorjeva navzočnost: Ena izmed Jurčičevih pripovednih značilnosti, ki jo je mogoče opazovati že v Spominih na deda in ki bi jo lahko spremljali skozi celotno njegovo delo, je avtorjeva navzočnost v pripovedi. V Spominih je opazna v okvirni zgodbi, v kateri Jurčič obuja mladostna doživetja. Nekaj po-

³ O pravljici in pripovedki je Jurčič napisal sestavek »O slovenskih narodnih pripovedih in pravljicah«, Cvetnik I., 1865.

⁴ O Jurčičevi »poetiki pripovedne proze« je dokaj izčrpno pisal Matjaž Kmecl v knjigi *Od pridige do kriminalke* (Mlad. knjiga, Ljubljana 1975), poglavje »Praktična poetika slovenske pripovedne proze«.

^{4a} Prav tam, str. 128.

dobnega bi lahko trdili tudi za Jesensko noč med slovenskimi polharji. V povestih Prazna vera, Jurij Kozjak, Domen in Tihotapec srečamo avtorja v vlogi vsevednega pripovedovalca (pripoveduje v tretji osebi), ki avtoritativno vodi svoje osebnosti, zapleta in razpleta dogajanje, včasih pa se oglasi v samem pripovednem teku in v junakovem snovanju ter nagovori bralca in mu pojasni to ali ono zadevo.⁵ Tako nastopa avtor kot razlagalec in urejevalec razmerij med bralcem in pripovedjo. Avtorjevi vidni posegi⁶ — v obravnavanih delih so najbolj pogosti v Juriju Kozjaku in Tihotapcu (mogoče pa bi jih bilo opazovati prek Desetega brata in Sosedovega sina do Rokovnjačev) — se praviloma pojavljajo takrat, ko pisatelj:

— opozarja na neke kompozicijske posebnosti (Domen: »Poglejmo zopet gor v kočo, kjer je bila stara Domnova mati.« Jurij Kozjak: »Vrnimo se zopet k mlademu Juriju Kozjaku, katerega je bil cigan odpeljal.«);

— ali pojasnjuje pripovedni postopek (Prazna vera: »Toda nečemo vsega pogo- vora zapisati, da bi se ne naveličali brati te vsakdanjosti. Drugo se pove na kratko.« Jurij Kozjak: »Vendar mi ne bomo natanko popisovali jame, kakova je v daljavi, le pri kraju ostanemo.«);

—označuje način ali vrsto pripovedi (Jurij Kozjak: »Kakih petdeset let opred, preden se je pričela naša povest, prišli so cigani v naše kraje.«);

— tolmači misli in dejanja svojih oseb (Prazna vera: »Mica je tudi utihnila. Kesala se je, da ni bila tiho. Pa kaj, kolikokrat se je že kdo kesal, ko je bilo prepozno. Da me pa kdo napak ne razume, naj povem, da se ni kesala, ker je starko razžalila, zato ker je bila stara, ampak gola prazna vera, da utegne coprnica biti, jo je strašila.«);

— bralca opozarja na znano (Tihotapec: »Bralec bode gotovo uganil, da ni bil nihče drug na vratih ko Tekmec in Francè.« Tihotapec: »Novoskovani berač je to vse po svoji navadni, častitemu bralcu znani šegi storil...«);

— izraža svoje izkušnje, nazore ali poučuje (Jurij Kozjak: »Ako pomislim, da celo mi pozabimo let otročjih in zgodb, ki smo jih v njih doživeli, čeravno smo in ostanemo vedno v enih istih razmerah, ki nam spomin oživljajo in ponavljajo: verjamemo toliko laže, da je človek, ki je v prvi nežni mladosti med tujce prišel, pozabil na jezik in očeta.«) itd.

Morda je skušal Jurčič s tako navzočnostjo zbudati vtis čim večje objektivnosti pripovedovanega, obenem pa tudi opozarjati, da gre vendar le za umetno pripoved, za književnost. »Avtorju namreč ni bilo do tega, da bi se bralec identificiral z osebo, ki je predmet pripovedovanja. Realistični ustvarjalec hoče biti sam tisti, ki bo s svojo zavestjo vodil bralca.«⁷

V zgodnji Jurčičevi prozi imajo svojevrstno vlogo pojasnjevalni uvodi, ki avtorstva ne skrivajo in s katerimi pisatelj skoraj vedno začenja svoje prozne tekste. Uvode imajo: Spomini na deda v prvi zgodbi, Prazna vera, Jurij Kozjak in Do-

⁵ M. Solar: Ideja i priča. Aspekti teorije proze, Liber, Zagreb 1974, str. 118—121.

⁶ Način, ki si ga je izbral J. Jurčič, je bil pri evropskih pisateljih v 19. stoletju močno v navadi. Glej: W. Kayser: Das sprachliche Kunstwerk, Bern 1964, str. 204.

⁷ J. Pogačnik: Zgodovina slovenskega slovstva IV., Obzorja, Maribor 1970, str. 129.

men, medtem ko Tihotapec in Jesensko noč med slovenskimi polharji tega nimata. Pisatelj v uvodih razlaga npr. snovne izvire in načine pripovedi (Spomini, Domen), utemeljuje smiselnost pripovedi (Prazna vera), tolmači širše zgodovinske okoliščine (Jurij Kozjak) itd. Ti uvodi zbujejo vtis nečesa, kar ni organsko spojeno s celotno pripovedjo oziroma jo skušajo na razpravljalni način časovno, krajevno, snovno, ideološko ali kako drugače determinirati. Včasih so tudi zunaj bralčevega interesa. Tesneje s pripovednim tokom in zato kompozicijsko bolj smiselno vpete pa so pojasnjevalne zastranitve sredi pripovedne celote, najpogosteje na začetku ali blizu začetka nekaterih poglavij. V Prazni veri tega ni, medtem ko v Juriju Kozjaku to zasledimo v 9. in 11. poglavju (v obeh primerih gre za razlago zgodovinskih okoliščin), v Domnu v 7. in 9. poglavju (v prvem primeru razlaga, kaj je novačenje, v drugem pa ljudski običaj), v Tihotapecu se začenja na tak način le 5. poglavje (o pivskih navadah pri Slovencih).

3. *Zanimivost pripovedi in poročanje o dogajanju*: Jurčiču je bilo pri pisanju eno od najpomembnejših načel — zanimivost pripovedi. To naj bi pripovednik dosegel tako z izborom snovi in motivov kakor tudi z lastnostmi zgodbe, z osebami in ne nazadnje s pripovednimi postopki. Tako kot se je Jurčič zavedal, da je pri bralcu mogoče zbuditi večje zanimanje s selekcijo snovi, pa je po pripovednih postopkih mogoče sklepati, da mu je bila neprestano pred očmi tudi možnost, kako s kakovostno in domiselno organizacijo literarnih in drugih pripovednih prvin doseči večjo privlačnost pripovedi. Očitno je, da mu je bilo to zelo zgodaj v mislih, saj je že v prvih letih pisanja z veliko pozornostjo oblikoval posamezne sklope razširjenih stavčnih figur oz. literarne prvine.⁸ Veliko svoje pisateljske vneme in znanja je posvečal pripovednemu poročanju, opisu oseb in okolja, dialogu, oblikovanju pripovednih scen itd. Za pripovedna dela, o katerih teče beseda, velja, da se odlikujejo po razgibanem pripovedovanju, s čimer je tudi stregel okusa, ki mu je bila pri srcu napeta zgodba. To je bilo »značilno za okus evropske romantike, ki pa se je tedaj že preživela. Pri nas tak okus še ni mogel biti premagan. V času, ko je Jurčič pisal svoja prva dela, je odločno prevladoval ne le med ljudstvom, temveč prav tako med veliko večino izobražencev« (B. Paternu).⁹ »Napetemu fabuliranju« je bil pisatelj vdan vse življenje in to kaj hitro lahko opazimo tudi v zgodnjih njegovih delih. Ob tem pa ne smemo pozabiti, da stopnje pripovedne izbrušenosti, kakršna se kaže v obravnavanih delih, ne bi mogel doseči brez pripovedne nadarjenosti in vztrajnega poskušanja, kako bi si izoblikoval najustreznejši pripovedni izraz in tudi tako kar najbolj uresničujeval željo po razgibanem in napetem pripovedovanju. Mogoče je sicer trditi, da je imel mladi Jurčič dober zgled za pripovedno izrazno dognanost v Levstikovi in Jenkovi prozi, vendar je hkrati treba ugotoviti, da je Jurčičeva raznolikost prijemov znatno večja in tudi želja po večji dognanosti od teksta bolj vidna.

Živahno in slikovito pripovedovanje smo opazili že ob pisateljevih zapisih ljudskih pravljic in pripovedk, res uspešne primere poročanja o dogajanju pa lahko spremljamo šele od Spominov naprej. Med najbolj napete opise dogajanj v Prazni veri sodi odlomek o tem, kako je lovec Bernard »zaslišal strašen vrisek« in nato našel staro Polono mrtvo. Jurčičevo spretnost in smisel za pripovedo-

⁸ Prim. M. Kmecl: Mala literarna teorija, Borec, Ljubljana 1976, str. 134—144.

⁹ B. Paternu: Slovenska proza do moderne. Studije, Lipa, Koper 1957, str. 63.

vanje naj ilustrira tale odlomek iz Jurija Kozjaka (Peter in cigan se vsak zase skrivata v zapuščeni domačiji, nato ju najdejo Turki):

»Zdajci prijezdi še kakih pet možakov po stezi proti samotni hiši od vasi sem. Kri je Petru zastajala, ko spozna, da so Turki z glavó in petó. Poskačejo s konj, privežejo jih k plotu in gredó proti skednju. Tudi velik kosorep pes je hodil ž njimi. Eden je stal tako blizu Petra, da bi ga ta lahko prijel za rdeče hlače. Sreča, da je pes iskal in vohal povsod okoli hiše, sicer bi bil njegov nos precej zasledil skritega Petra. 'Oh Bog, in kaj bode potlej', dejal je Peter in jel je — kar že dolgo dolgo ni storil — jel je moliti.

Turki so iskali suhega sena za svoje konje. Zato precej gredó gledat na skedenj in, ko zagledajo lestvico prislonjeno in veliko mrve na odru, zlezeta precej dva gor po lestvi, da bi nametala sena za konje. Zbudi se cigan v mrvi in zagleda Turke na lestvi. Vendar ni ga pretresel strah kakor skritega Petra od zdolaj, ampak vstane pokonci in nagel kot strela odpahne prislonjeno lestvo, da loputne s treskom po lesenih, trdih tleh.

V tem trenutku prileti pes bliže, zavoha ubovega Petra v listju in začne nemiljeno natepati in lajati in zaganjati se v njegovo nogo. Proč je bilo s Petrom, že ni od straha vedel, ali živi še na tem svetu, ali ga je že konec. Turki na skednju, ko zaslišijo lajanje zunaj, popusté cigana na mrvi, mrvo in svoja dva ranjena tovariša, ležeča z razbito glavo pod dolgo težko lestvo, mislé, da so jih zasačili deželjani. Ko pa vidijo, da se pes le v listje zaganja in da človeško nogo cuka, izvlečejo preplašenega moškega ježa. Prepustivši ga psu, ki je postal že predrznejši, ko je videl, da so gospodarji njegove volje, pomagajo Turki najprej svojima ranjenima tovarišema na skednju na noge. Ali cigan je trgal deske iz stene v svislih in jih metal nanje. Morali so torej pobegniti s skednja brez mrve. Eden naloži na pol živega Petra ter ga vleče h konjem, drugi pa zapalijo poslopje, da bi tako ukrotili in uničili svojega drugega sovražnika, cigana, kateri jim je glave razbil, samemu pa niso mogli priti do kože. Pa preden je plamen švignil okrog strehe, raztrgal je na drugem oglu cigan steno, skočil na zemljo in Turki ga zagledajo, ko se jim je že daleč iz mraka krohotal, žugaje s pestjo.«

Ni težko opaziti, da je vsak stavek nabit z dogajanjem; domala v vsakem se nekaj zgodi, kar je pomembno za nadaljnji razvoj dogodkov. Stavki, ki so najbolj dinamični, so v sedanjiku. S približevanjem dogajanja je avtor še stopnjeval napetostno mrzlico, medtem ko je s preteklikom napetost pripravljal in bralcu puščal nekaj premora, da si oddahne. Če vezano preberemo samo tiste stavke, ki so napisani v sedanjiku (v našem primeru so natisnjeni v kurzivi), dobimo dokaj strnjeno podobo o dogajanju, sila zgoščeno in napeto, seveda je ta napetost na približno enaki jakostni ravni. Če pa beremo celoten odlomek tak, kakor je, tj. s smiselnim prepletanjem obeh časov, potem je napetostno valovanje večje in zbuja tudi pristnejši vtis o razgibanosti pripovedovanja. S takim načinom je Jurčič zelo pogosto dosegel zaželeni učinek — to je dramatičnost. Skoraj bi lahko rekli, da mu je bilo bolj do prikazovanja kot pripovedovanja (nekaj takega občutimo tudi pri posameznih dialogih). Podobne primere, kot je navedeni, bi lahko našli v Domnu in Tihotapcu.

4. *Označitev oseb in dialog*: V Spominih je Jurčič opisno označil deklo Katro (Pozimski večer na slovenski preji), vendar samo mimogrede (navedel je dve njeni najvidnejši značilnosti: moč in velikost). V kontekstu celote mu pač podrobnejše označitve oseb niso bile potrebne, saj mu je šlo v glavnem za prikaz neke splošne podobe ozračja in ljudi ob popisovanju ljudskega običaja. V kratki povesti Prazna vera pa se je že začel trgati iz splošnosti prikazovanja ljudi, saj srečamo tri določene izrisane osebe: Slivovčevo Mico, njenega očeta in staro Polono. Toda še vedno puščajo vtis zgolj portretnih skic. Osebe še ne živijo in delajo, marveč so v prvi vrsti zato, da bi ponazorile pisateljevo (ali ljudsko) misel o škodljivih posledicah »prazne vere«.

Splošnost in značajska neizrazitost sta v glavnem značilni tudi za povest Jurij Kozjak — z izjemo grbastega Petra. Pisatelj je takoj na začetku predstavil glavni osebi svoje povesti — Marka in Petra, in sicer z bolj ali manj podrobnim opisom njune zunanosti in nekaterih značajskih lastnosti. Črno-bela označitev mu je narekovala, da je Marka orisal kot »dobro dušo«, Petra pa — njemu je posvetil več opazovalne pozornosti — kot telesno in duševno sprijenega človeka. Celotno Petrovo ravnanje izvira iz njegovih duševnih lastnosti in posledice so predvidljive vnaprej. Na dovolj zanimiv in svoj način je Jurčič predstavil dva pripovedovalca zgodb v sestavku Jesensko noč med slovenskimi polharji: Trpka in Luko. V tem primeru sta besedišče in oblikovanje sintagmičnih enot dovolj prepričljivo sredstvo, da takoj vemo, s kom imamo opraviti: to je s pravima ljudskima pripovedovalcema, ki s svojo značilno obarvano govorico razkazujeta tudi svoje človeške lastnosti: šegavost, življenjsko vedrino, pogum, izkušnost, prebrisanost, dobrosrčnost itd.

Podoben postopek v označevanju oseb kot v Juriju Kozjaku si je pisatelj izbral tudi v Domnu: po svoji — zdaj bi smeli reči — pripovedni navadi je osebo, kakor hitro se je pojavila, predstavil s krajšim ali daljšim opisom zunanosti in notranjih značilnosti. Po pravilu so že ob prvem stiku osebe predstavljene tako, da dajo slutiti temeljno smer nadaljnjega ravnanja. Ob Domnu je pisatelj hkrati z opisom njegove zunanosti označil tudi nekatere duševne značilnosti junaka, in sicer z navajanjem izkušenj ljudi, češ: »Taki ljudje so najboljši, ako se obrnejo k dobremu; največji hudodelci pak, ako se hudobi nagnó.« Jurčičeve označitve oseb so pretežno statične¹⁰ — s tem pa seveda nismo rekli, da opisi niso jedrnat in slikoviti — in njegove osebe v glavnem med pripovedjo ne doživijo kakšnih bistvenih sprememb. Tako je vtis, ki ga dobi bralec ob prvem stiku z neko osebo, tudi ob koncu domala povsem nespremenjen. Več odprtosti je ostalo pri Domnu, saj se je šele z nadaljnjim dogajanjem uresničila ena od možnosti, ki je bila nakazana v začetku.

Nekoliko drugače se je pisatelj lotil oseb v Tihotapcu, čeprav je končni učinek ostal podoben. Najprej je v ospredje postavil neko ravnanje (opis ali dialog) posamezne osebe in s tem že vpeljal bralca v posamezne značajske značilnosti, šele nato pa je postregel s strnjenim opisom junakove zunanosti in nekaterih duševnih lastnosti. Po dokaj razburljivem pogovoru med starim Štivrnikom in njegovim sinom Francetom, iz katerega je mogoče uganiti npr. Francetovo precej svojeglavo naravo, je pisatelj nato še z opisom približal to zanimivo osebo.

¹⁰ R. Wellek — A. Warren: *Theory of Literature*, New York 1949, str. 227.

Nekaj podobnega je storil tudi z drugo pomembnejšo osebo v povesti — Frntnikom Tekmecem. Vendar je kakor prej (v Juriju Kozjaku in Domnu) tudi v Tihotapcu ostala poglavitna in ponavljajoča se značilnost: z opisom na začetku pripovedi so osebe domala dokončno fiksirane in nadaljnje njihovo ravnanje je v skladu z označitvenim opisom.

Jurčiču je bilo poleg pripovednega poročanja in opisovanja vseh vrst prav posebej pri srcu oblikovanje dialoga oz. pogovora nasploh. Dialog je ponavadi v središču njegove pripovedi in ima dvojni namen: bralca obvestiti o nekem dogajanju in mu ga pojasniti ali pa z dialogno razrešitvijo neke situacije pognati dejanje naprej. Pretežni del dialogov sodi v prvo skupino, vendar so razmeroma pogosti tudi dialogi z drugim namenom. Obe vrsti pogovorov zasledimo že v Prazni veri: v prvo vrsto spada npr. pogovor med dekleti ob potoku, v drugo pa besedni spopad med Mico in staro Polono. Tudi v povestih Jurij Kozjak, Domen in Tihotapec se prepletajo dialogi ene in druge vrste. Povsem očitno pa je, da se pisatelj ni preveč navduševal za polpremi in posredni govor, marveč je najraje posegel po neposrednem dialogu. S tem je verjetno želel ustvariti vtis večje živosti in dramatičnosti dogajanja, zato ni čudno, če se je v strukturi neke pripovedne celote — npr. poglavja — kaj hitro odločal za dialog in mu prepustil pretežni del pripovednega prostora. Poieg vrste poročevalskih dialogov je mogoče opaziti dramske dialoge, ki kažejo, da si govorca nasprotujeta in da mora izid njunega besednega boja premakniti dejanje naprej. V takih primerih imamo opraviti z dialogom, ki je dokaj napet, dinamičen, stopnjevan, saj mora pripeljati do zaostrene situacije. Sem sodijo npr. dialogi med ciganom in Petrom, med materjo in sinom Domnom, med Domnovo materjo in graščakom Sovo, med Domnom in Sovo, med očetom in sinom v Tihotapcu, Tekmečev pogovor z biriči itd. Čim bolj so dialogi antitetični, tem bolj so stavki kratki, odrezavi, imperativni, afektivni; v pojasnjevalnih ali dopolnjevalnih pogovorih pa so bolj umirjeni, pripovedno široki, opisni, manj eksplozivni. Pisatelj je dialoške prizore¹¹, ki bi jih bilo mogoče celo igrati, zelo skrbno oblikoval, jih smiselno vklapljal v celoto in jim v mnogih primerih prepuščal pripovedno težišče. Vtis, ki ga zapuščajo Jurčičevi dialogi, se povsem sklada z besedami, s katerimi je v Juriju Kozjaku ponazoril živahnost pogovora med sobesednikoma: »...vname se med njima govornica.«

5. *Kompozicija pripovednih scen:* Že bežen pogled na obravnavano Jurčičevo prozno pripoved pove, da je pisatelj z veliko prizadevnostjo iz posameznih literarnih prvin gradil pripovedne scene.¹² Pri tem je smiselno prepletal opise zunanje predmetnosti, pripovedovanje o dogajanju in dialoge. Iz teh manjših pripovednih enot je nastajala povestna celota. Še posebej izrazito je to v Juriju Kozjaku in Domnu, kjer je velikokrat pripovedna scena sestavljena takole: s kratkim pripovednim opisom naveže pisatelj na prejšnje dogajanje, predstavi nastopajoče osebe ali podobno, nato opiše pripovedno situacijo in svoj opis velikokrat začne z »Bilo je...« (pri tem vrže pogled na čas, okolico in ponavadi glavno osebo), potem pa skoraj vedno z besedicami »zdaj«, »zdajci«, »v tem hipu« ipd. in sedanjikom napove nov dogodek, prihod nove osebe, razvije se dialog in temu sledi sklepni prizor, ki razloži posledice pogovora ali gradi most

¹¹ Prav tam, str. 223.

¹² W. Kayser, n. d. 217.

za nadaljnje dogajanje. Pisatelj je seveda variiral vrstni red posameznih sestavin, vendar pa je v glavnem ostajal pri navedenem primeru. V Juriju Kozjaku in Domnu je skoraj prešel v šablono, v Tihotapcu pa se je od takega načina nekoliko oddaljil in iskal nove možnosti za komponiranje pripovednih scen. Poglejmo primer iz Jurija Kozjaka (sedmo poglavje):

I. »Med Šumbregom in Kozjakom je kako uro dolga ravnina, gosto zaraščena še dandanes...« (pisatelj opis nadaljuje).

II. *Bila je mrzla noč. Mesec je bil že blizu zahoda. Pod kosmato smreko čepi dolgi cigan Samol...*« (popis nestrpnega čakanja na grbastega Petra, vpleten je ciganov samogovor).

III. »Zdajci se zasliši stopinja človeška po stezi, ki je držala mimo smreke. Samol potepta ogenj...« (pride Peter in med njima se začne pogovor).

IV. Dialog med Petrom in ciganom (pogovor je prepleten s Petrovim premišljanjem, kako bi ugnal cigana).

V. Konec: »*Rekši, se krohoče cigan ter odide. Peter, največja reva v človeški koži, odide domov...*« (pripoveduje, kaj se je Petru motalo po glavi in nato se razgleda po tihotni naravi).

V nadaljnji svoji pisateljski rasti je Jurčič v veliki meri tak način gradnje pripovednih scen, ki spominja na neke vrste lepljenko, opuščal in posamezne literarne prvine prepletal mnogo manj opazno in bolj prelivajoče. Seveda pa poznejši prijemi pričajo, da je za pisatelja mladostna vaja veliko pomenila in da trud ni bil zaman.

Namesto sklepa: Približno tako, kot smo zapisali za pripovedno sceno, bi lahko rekli tudi za vse drugo: Jurčičeva zgodnja proza izpričuje pravo študijsko vneto in velik ustvarjalni napor, da bi bila njegova pripoved v čim večji meri zgrajena iz samih brušenih delov. V marsičem je uspel in prav gotovo pomembno prispeval k večji kultiviranosti slovenske pripovedne proze v drugi polovici 19. stoletja.

Silvo Fatur

Gimnazija v Postojni

POSKUS ŠOLSKE INTERPRETACIJE KETTEJEVE LJUBEZENSKE PESMI

V učiteljevi pripravi je naloga opisana takole: *Panoramski pregled Kettejevih ljubezenskih: Pa zelene lističe poganja, Večer, Tam zunaj je sneg, Moje ljubice, Stara novica, Na poljani, Spomini II, Slovo IV, Tihe noči V, Čuj sanje mi.* — *Interpretacija pesmi Na trgu, skupinsko delo, slogovna analiza (zastavitev*

naloge, delo, poročanje). — Še nekateri drugi vidiki obravnave, *ritem. Sinteza*. Priprava je zamišljena za 3. razred gimnazije.

Erotika je v središču Kettejeve pozornosti, torej ljubezen med moškim in žensko, tudi kot poskus premostitve praznine življenja in iskanje njegovega smisla — v odnosu človek nasproti človeku. Zato je treba njegovi ljubezenski pesmi posvetiti nekaj več pozornosti, posebej gradaciji njegovega ljubezenskega čustvovanja. Seveda to lahko storimo le bolj pregledno, panoramsko, v eni učni uri.

V gazeli Pa zelene lističe poganja, v njeni ljubki neposrednosti hitro odkrijemo tisti začetni ljubezenski nemir, ki se tako rad rojeva v mladem človeku sredi prebujajoče se pomladne narave. Podobno kot v Župančičevi Ej, mačice. Ta nemir se prepričljivo stopnjuje v živahnem ritmu pesmi Večer; gre za nemir, ki v zvezdnati noči teži k potešitvi, k sreči ob ljubljenem dekletu. Ljubezen, kakršno zaznamo v pesmi Tam zunaj je sneg, že dosega naslednjo stopnjo, tudi čutna je, »strastna in vroča« je kljub zimi in snegu in »burji nezvanki«. V pravem ljudskem tonu je zapeta pesem Moje ljubice. Njen slog je igriv, Kettejev in ljudski hkrati, pristen in svež. Podobno je tudi sporočilo pesmi s paradoksnim šaljivim naslovom Stara novica, kjer v polni meri prihaja do izraza pesnikova mojstrska sposobnost za ustvarjanje besedne, slogovne in ritmične igrivosti, ki je sicer razsuta čez vse njegovo delo. Pesem Na poljani je že otožna pesem ljubezenskega razočaranja. A v II. sonetu iz ciklusa Spomini prihaja do izraza tista tako značilna pesnikova močnatost, rekli bi ji lahko zgodnja zrelost, ki je nemara posledica pesnikovega trdega življenja in neumornega dela, pa tudi človeška pokončnost, ki se ne pusti zlomiti: »Pač sem ljubezen v svojem srcu nosil, / a nikdar nisem te ljubezni prosil, / še manj ne vrednega pomilovanja. // Ponosna glava moja se ne klanja, / molčijo usta, lic solza ne moči, / naj tudi hrepeneče srce počí...«

V IV. sonetu ciklusa Slovo je dal svoji ljubezni spet novo, rekli bi morda — sociološko razsežnost. Stena med njim in dekletom je tudi stena med družbenima razredoma, med pesnikom — proletarcem in Angelo Smoletovo, meščanko, hčerko sodnega svetnika v Novem mestu. Odnos je podoben kot odnos med Prešernom in Julijo. V V. sonetu Tihih noči pa se po drugačni erotični izkušnji — s tem v zvezi je zanimiv še cikelus Adrija — pesnik vendarle vrača k pravi ljubezni, ki ne more biti samo telesna in tudi samo duhovna ne, ki je lahko samo harmonija dveh bitij, kakršna pa se v življenju uresničuje le poredkoma. Taka harmonija da je možna le onstran smrti, kot pripoveduje desetvrstična pesmica Čuj sanje mi: a duhovitost zamisli in hudomušna izvedba nas prepričujeta, da pesnik ne verjame v to možnost, ki je lahko le resnica sanj.

Za nadrobnejšo obravnavo pa bomo izbrali pesem NA TRGU. Zakaj? Pozornost vzbudi že na prvi pogled z nenavadno obliko, ki se nam že po prvem premisleku pokaže kot nekakšna neurejena urejenost. In ko jo preberemo, začutimo, da je ena tistih pesmi, o katerih je pesnik menil, da so »duše glasni zdihi«, »zdihlaji so iz srca tajne srede« in »samotne duše cveti« (Tihe noči). Pesem je ljubezenska, namenjena Angeli, ki je verzi tudi imenujejo. Po občutju je serenada, večerna pesem, podoknica, ki s svojo predmetnostjo (mestni trg, luna, vodnjak, bronena kotanja, cesta) obuja v bralčevi ali poslušalčevi zavesti podobo trubadurja iz kake renesančne upodobitve. — Po približno takile motivaciji in po pojasnilu besede Elizij = raj pri Grkih, mitološko, sledi interpretativno branje.

Po branju vključimo v emocionalno pavzo še posnetek skladbe Vasilija Mirka na isto besedilo. Uglasbena varianta besedila estetsko doživetje lahko še temeljito poglobi. Slejkoprej pa s tem ostajamo v tistih svečanih trenutkih estetskega doživljanja, ki so didaktično dragoceni in nadaljevati se da le z veliko tenkočutnostjo, ki zaznava dihanje razrednega kolektiva in posameznika v njem. Najustrezneje se zdi nadaljevati s kratko pisno anketo. Naročimo: »Z nekaj besedami ali besednimi zvezami, ni treba da so to stavki, skušajte označiti svoje občutje ob poslušanju te pesmi; zabeležite podobe, asociacije, ki so se porajale v vas!« Kake tri minute časa je za to dovolj. — Z anketnih listkov, ki jih bomo potem na hitro pregledali, bomo razbrali približno takale sporočila: nežnost ljubezni, trubadur v mesečini, ljubezen je hrepenenje, gibanje, Prešeren je pel podobno, pesem je kot iz čipk, besedilo se kar ponuja glasbeniku, noč živi, otožnost, skoraj žalost, vznemirjenost, življenje je lepo in še kaj. — In tedaj je na vrsti racionalizacija teh občutij, uzavestiti jih je treba. V takih primerih se obnese skupinsko delo.

Oddelek razdelimo na skupine, recimo po 4 učence, se pravi, da nastane 7—8 skupin, dogovorimo se za tehniko dela (če to počnemo večkrat, gre hitro!), določimo vodjo vsake skupine in zapisnikarja, potem pa zastavimo tezo in opišemo naloge posameznih skupin. Če so naloge štiri, skupin pa je osem, imata pač dve skupini isto nalogo, pri čemer potem prva poroča, druga pa je kontrolna, dopolnjuje, oporeka, pritrjuje. Za vodjo je primerno izbrati boljšega učenca, za zapisnikarja slabšega, kar bomo utemeljili z nadaljnjim potekom dela, a včasih je treba ta princip tudi zaobrtni.

Teza: Iz vaših občutij izhaja in tudi res je, da gre v pesmi Na trgu za nežno izpoved ljubezenskega nemira, ki zavoljo neizpolnljivosti dobiva nadih otožnosti. Zato je vaša naloga zdaj takale:

Skupina 1 in 5: a) Ugotovite in izpišite vse tiste besede in besedne zveze, ki dokazujejo, da je pesnik to ljubezen občutil kot neuresničljivo; b) ker je zato pesnik otožen, ugotovite, s čim je to otožnost ubesedil!

Skupina 2 in 6: a) Ugotovite in izpišite besede, ki delajo pesem nežno in b) poustvarjajo nemir! Če gre za kakšne posebne figure, jih tudi imenujte!

Skupina 3 in 7: V pesmi so inverzije, epiteton, komparacije, personifikacije. Izluščite jih in poskušajte oceniti njihovo vlogo!

Skupina 4 in 8: Premislite obliko pesmi, opredelite kitico, ugotovite metrum, rimo, njen značaj in razporeditev!

Na delo! Časa imate 15 minut.

Ugotovitve bodo približno naslednje:

1. skupina: a) neuresničljivost: misli na dekleta so brezkončne, kaplje ne morejo v raj, »želje ... hitijo zaman hrepenenče ...«, pesnik je ves nemiren, »brezskrbno pa deklica spava«. b) otožnost; zgoraj povedano, pa še noč, luna sanjava, ah (ki ni le mašilo), šepetanje, nemir.

2. skupina: a) nežnost: vetrc, vodice, rosice, deklica, tj. pomanjševalnice, in besede, ki sodijo k njim po pomenu ali čustveni zaznamovanosti: sanjavnost, poigravanje, pršeti, šepetanje, nemir, zvezde, kaplje, želje, hrepeneti, duša. b) občutje nemira poustvarjajo predvsem glagoli, enkrat je nemir, ki da je brezkončen, kar imenovan.

3. skupina: a) inverzije: noč trudna, luna sanjava, kaplje šumeče; prvi dve sta zapisani dvakrat, ker se začetek 1. kitice ponovi v 4. kitici; b) epiteti so v inverzijah pa še: mestni (trg), bronena (kotanja); bolj osebni so (luna) sanjava in (noč) trudna, ki sta hkrati personifikaciji; personifikacij je veliko: noč je trudna in molči, luna je sanjava in beži, vetrc se poigrava z vodo, vodnjak je nemiren in šepeta, kaplje ne morejo do zvezd, želje so smeje, hite in hrepenijo, luna ruši pokoj v pesnikovi duši; d) komparacij ni. Prevladujejo torej poosebitve in povzročajo, da vse v pesmi živi.

4. skupina: pesem ima štiri kitice, zgrajene so enako, verzi v njih so različno dolgi in se rimajo, rime so moške in ženske, več je ženskih, razvrščene so: a b a b c d e d e c, metrična shema je določena z anfibrahi (u — u), kot v Prešernovem Povodnem možu, in omogoča lahkoten ritem.

Po približno takih ugotovitvah, do njih je seveda prišlo ob učiteljevem mentorstvu, je treba poudariti, da dognanja začetno tezo očitno potrjujejo. Vendar bomo rekli zadnjo besedo, ko bomo pogledali še, kaj je z ritmom pesmi.

Odpira se seveda še več novih problemov, zato bomo skušali obdržati stik s pesmijo tudi z ustrežno domačo nalogo, ki ne bo taka, da bi zahtevala ne vem koliko časa (učinek domačih nalog je na tej stopnji lahko sila dvorezen!), le pesem naj bi vračala v misel, silila naj bi k posvetovanju, koga tudi k brskanju po ustreznem priročniku. Naročili bomo: Do prihodnje ure naj zapisnikarji dokončno formulirajo in napišejo poročilo o dognanjih te jezikovno slogovne analize, vsi ostali iz skupin 1—4 pa za domačo nalogo premislite, kaj je pesnik dosegel, s tem da je zapisal kitico tako nenavadno. Poskusite zapisati 1. kitico še v kakšni drugi obliki. Ostali iz skupine 5—8 pa premislite tole: Če bi imeli pri roki rokopis te pesmi, bi opazili, da je pesnik prvotno besedno zvezo »kamnito kotanjo« popravil z »broneno kotanjo«. Zakaj? Kaj je dosegel s tem?

Pred koncem bomo pojasnili še obliko »z vodoj«, kjer gre za Aškerčev štajerski, pa tudi za ruski vpliv in oboje utemeljili.

Na začetku naslednje ure bomo poslušali poročila (zapisnikarje smo prisilili k ponovnemu premisleku zadeve!), se pogovorili o kamniti-broneni kotanji in ugotovili, kako so učenci zapisali kitico še drugače, kar za gotovo ni bilo pretežno. Zapisali jo bodo vsaj še v naslednji šestvrstični obliki:

*Noč trudna molči,
nezamudna beži
čez mestni trg luna sanjava.
Vse v mraku mirno,
na vodnjaku samo
tih vetrc z vodoj poigrava.*

Nekateri pa bodo še ugotovili, da je ta kitica pravzaprav sestavljena iz dveh čisto enakih delov, ki sta vsak zase lahko kitica, tako da bi bilo moč pesem zapisati v 8-ih trivrstičnicah. To ugotovitev je dobro konkretizirati bodisi z grafoskopom, bodisi z ustreznim plakatom.

In zdaj se vsiljuje zanimivo vprašanje, zakaj si je Kette izbral tak nenavaden zapis, ko pa vemo, da je bil oblikovno dokaj konzervativen, pisal je sonete, gazele... In zapis v 2. ali celo 3. varianti bi bil veliko bolj »klasičen«? Učenci bodo ponudili odgovor, ki ga vsiljuje vizualni vtis, tj. pokončnost, ki je pokončnost vodometa; daljši verzi so le pršenje v stran, ki ga povzroča veter. In je nekaj na tem, ker vemo, da je Kette iskal izpovedne možnosti tudi v to smer (Jaged, carmen figuratum). A to ni bistveno. Bistveno je, da je Kette s svojevrstnim zapisom ustvaril tudi svojevrsten ritem. Zadeva je teže razložljiva, pa bo zato potrebno pritegniti na pomoč še kakega strokovnjaka. (Iz priročne knjižnice bomo vzeli knjige in priročnike, odkoder bomo citirali, nepogrešljive so v sleherni specializirani učilnici za SL.) Dr. Zadravec¹ ugotavlja, da ritmični vtis pesmi konstituira več dejavnikov, med njimi: metrična osnova, število zlogov v verzu, število smiselnih poudarkov, medbesedne meje, pavze znotraj in na koncu verzov, način prestopanja iz verza v verz itd. Potemtakem je ritem besedne zveze »noč trudna molči«, če je zapisana po Kettejevo, se pravi v dveh verzih, drugačen, kot če je zapisana v enem verzu. In res je, pred besedo »molči« moramo v Kettejevem primeru narediti vsaj tolikšno pavzo, da se s pogledom vrnemo s konca prve na začetek druge vrstice, v drugem primeru pa ta pavza ni potrebna. Spomnimo se, kako je to izkoristil in poudaril skladatelj! Beseda »molči« je pri Ketteju na ta način izvzeta in zato bolj poudarjena. Pri starejših pesnikih se je stavek kot logično sintaktična enota praviloma ujemal z verzom. Kettejeva misel pa kar naprej prestopa iz verza v verz, opraviiti imamo torej z enjambementi. Po Isačenk² pa je enjambement hkrati kršenje norme in njena poživitev, preprečuje mehaniziranje, podobno kot je metrum osnova ritma, ritem pa kršenje metra. Učenci bodo hitro ugotovili, da ima Kettejeva kitica kar 6 enjambementov v 8-ih verzih, variantni šestvrstični zapis pa ohrani le 2. To pa mora vplivati na ritem pripovedovanja. In če bomo zdaj smiselno brali 1. kitico v dveh različnih zapisih, bomo to tudi začutili. Na vsak način bo ritem v prvem primeru nemirnejši, v drugem pa lagodnejši, bolj širok. Ta nemirnejši ritem pa močno ustreza nemiru ljubezenske izpovedi v pesmi.

Dva verza ritmično še posebej izstopata. To sta zadnji verz 2. in zadnji verz 3. kitice. Prvi ima zavoljo vejice (podredja) en odmor več, drugi pa se končuje s pikčastim pomišljajem. Enako metrično strukturiranih verzov je v pesmi 8, vendar sta samo ta dva drugačna. Zakaj? Kaj sporočata? Če se poglobimo vanju, moremo ugotoviti, da je prav v teh dveh verzih srž pesnikovega sporočila: Hrepenenje je zaman, tako bi ju lahko povzeli. To pa je vse sporočilo. V teh dveh verzih se kljub vsemu povedanemu vendarle relativno »enolično valujoča zvočna gmota«, kot lahko beremo v Mali literarni teoriji dr. Kmecla, še dodatno vzemiri in s tem opozori na ključne besede celotnega sporočila.

Samo še en verz v pesmi je — ne sicer toliko ritmično — pač pa vsebinsko drugačen od vseh ostalih. A preden pridemo do njega, povzemimo naše izsledke.

¹ Franc Zadravec: *Lirika, epika, dramatika*, Pomurska založba, Murska Sobota 1971, str. 24.

² A. V. Isačenko: *Slovenski verz*, Partizanska knjiga, Ljubljana 1975, str. 88.

Pesem Na trgu je rahločutna izpoved hrepenečega ljubezenskega nemira, ki mu ni videti izpolnitve in je zato otožna pesem, serenada. Njeno besedje je bolj vsakdanje kot ne, nikakršne bujne Župančičeve metaforike ni v njej. A je menda res, kot beremo pri Zdenku Lesiču³, da tedaj, ko beseda zaide v pesem, dobi moč, da pomeni več. Pesnik torej nima nekega posebnega jezika, pač pa izkoristi potencialne možnosti jezikovnega sistema in stihijo govora preustvari v umetniško tvorbo, v ustvarjalno izoblikovano jezikovno strukturo. Največ je v pesmi poosebitev. Malone vse je poosebljeno, vse živi. Življenje pa je ne-mir. In nemir je središče pesmi. Nemiren je njen verz, kitica, nemiren pa hkrati nežno ubran je tudi ritem pesmi.

Vsemu povedanemu se protivi le zadnji verz pesmi: »brezskrbno pa deklica spava«. In to je antiteza, poanta, ki pesem samo še okrepi. — Sozvočje miselnih, čustvenih, slogovnih, ritmičnih in oblikovnih prvin pa zmeraj priča o pomembni umetniški stvaritvi.

Breda Pogorelec

Filozofska fakulteta v Ljubljani

CANKARJEVO IZROČILO

5. V shemi slovstvenega razvoja slovenske besedne umetnosti (proze) po Cankarju¹ (in iz njega) se postavljata dve skupini vprašanj.

5.1 V prvo spadajo vprašanja, ki zadevajo nepretrganost slovstvenega razvoja. Umetnost, tudi besedno — ki je eden od načinov ustvarjanja novih svetov in razmerij — pojmuje pri tem celovito; to se pravi kot zaporedje in preplet vseh besedil (stvaritev), ustvarjenih v neki skupnosti. Nepretrganost izročila pomeni nadaljevanje na že postavljenih temeljih. Seveda pri tem ne mislimo na posnemanje, marveč na nadaljevanje v novem ustvarjalnem hotenju in vzgibih, po zakonitostih domačega razvoja. Tak pristop mora prav zaradi iskanja novega že a priori upoštevati umetnino kot individualno delo, četudi nas iz posebnih razlogov zgodovinskega samospoznavanja novina zanima predvsem kot člen v verigi razvoja.

5.1.1 Pri tem je pomembno tudi tisto, kar skupnost v svojem ustvarjalnem procesu sprejema v razvid od tujih stvaritev. Sprejemanja so le redko naključna: pogojena so z notranjimi in zunanji dejavniki.² Zakonitosti prevzemanja oziroma zavračanja tujega so verjetno podobne kot pri prevzemanju posamičnih znamenj iz jezika v jezik: sprejem je možen in smotrno, če je utemeljen z razvojem (zgodovino) določene skupnosti (naroda, družbe) in njene kulture. Za

³ Zdenko Lesič: Jezik i književno delo, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo 1971, str. 307.

¹ Članek je nadaljevanje iz 5. številke JIS: Ivan Cankar — vzlišče slovenskega slovstvenega razvoja. Zato tudi nadaljujemo s številčnim označevanjem odstavkov.

² Uriel Weinreich, Languages in contact. V Italijanskem prevodu Lingue in contatto. Torino, Boringhieri 1974. In drugi avtorji.

primer lahko spomnimo na novosti, ki so se zgodile v naši besedni umetnosti z nastopom Moderne: navadno kažemo na tuje izvire številnih značilnosti v novem oblikovanju in vsebini, manj pa je slišati o domači pripravljeni poti.³ — Način sprejemanja ima kakor pri jezikovnih znamenjih tudi pri besedilih več vrst: tujo s prevajanjem, nato več stopenj prilagajanja, posvajanja in nazadnje lastnega razvijanja privzetega.⁴

5.1.2 Raziskovanje mehanizmov ustvarjalnega procesa ima pomembno teoretično vrednost, hkrati pa je hvaležna naloga samospoznavanja. V slovenski znanosti o umetnosti so bili v nekaterih strokah storjeni glede tega pomenljivi koraki,⁵ žal pa zaradi ograjenosti strok spoznanja niso pritegnjena v skupno zgodovinsko⁶ spoznanje in s tem v širšo zgodovinsko zavest Slovencev.

5.2 Druga skupina vprašanj zadeva pristop k problematiki. Opozorila sem na vzporednost razmerja med vsebino (funkcijo) in obliko (reprezentanco) jezikovnega znamenja v sistemu in v besedilih, pri tem pa je ostalo odprto vprašanje, kakšna je pravzaprav dejanska vloga tiste prvine, ki smo jo vajeni imenovati oblika. Terminološka zagata namreč povzroča neustrezno vrednotenje »oblike« kot sredstva za izražanje vsebine. Analize jezikovne stilistike pa kažejo, da je oblikovna strukturiranost prav tako odločilna prvina ubeseditve, kakor je to idejno/vsebinska prvina. Da bi to poudarila, sem uporabljala izraz vsebina/oblika — oblika/vsebina,⁷ pri čemer naj bi zamenjava jeder opozarjala na enakopravnost obeh prvin strukture. Toda ker je uporabljeni izraz negospodaren tako zaradi dolžine kakor zaradi nujnega pojasnila, se ponuja primernejše poimenovanje: *oblikovanost* besedila. Strokovni izraz oblika je pri tem rezerviran za značilnosti, s katerimi je oblikovana umetnostna vsebina reprezentirana (ritem, spremljevalne glasovne figure itd.). Funkcijski del umetnostne strukture je torej sestavljen iz oblikovane vsebine (strukturno pojmovano).

5.3 Ko s teh izhodišč iščemo dokaze nepretrganosti v razvoju slovenske besedne umetnosti (v obdobju po Moderni) — upoštevamo predvsem logiko domačega izročila. Dokaze nepretrganosti iščemo seveda z vidika lastne stroke v oblikovanosti, pri čemer se zavedamo, da je to prav tako kakor idejno/vsebinski vidik le delni vidik, ki pa je za ugotavljanje slogovnih pomenov verjetno odločilen. Zanima nas prehajanje v novo pomensko organizacijo besedil ter usoda starih in vloga in razvoj novih izraznih sredstev. Pri analizi razvojnega loka znotraj Cankarjevega opusa smo spoznali značilno slovensko razpetost med konservativno obliko in novo vsebino, posebnost, ki pripelje zaradi posebnega sprejemanja pobud navadno do svojevrstnih, izvirnih umetnostnih rešitev,⁸ številni postopki v umetnostnem oblikovanju tega obsežnega opusa pa so seveda lahko spodbuda za nadaljnji, bolj specializiran razvoj v sodobni umetnosti.

³ Marja Boršnik, Ivan Tavčar I. Obzorja, Maribor 1973.

⁴ Glej op. 2.

⁵ Prim. zlasti Nece Šumi, Pogledi na slovensko umetnost, Partizanska knjiga, Ljubljana 1974.

⁶ Prim. izjave slovenskih zgodovinarjev v intervjuju Naša preteklost ni tako temna. Nedeljski dnevnik, 10. aprila 1977, 3.

⁷ B. Pogorelec, Ivan Cankar — vozlišče razvoja slovenske besedne umetnosti, XII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1976. Prim. tudi op. 1. V besednoumetnostni stilistiki na Slovenskem so neizkoriščeni zlasti pogledi, ki jih je odprl za študij likovne umetnosti Izidor Cankar v Uvodu v umevanje likovne umetnosti. Sistematika stila. Knjižnica Narodne galerije, Ljubljana 1926. Na analizo besednih umetnin je prenesel ta naziranja v uvodu v XV. zvezek Cankarjevih zbranih spisov z interpretacijo Troje povesti. (Ljubljana 1933.)

⁸ Glej op. 7.

6. Da bi pokazala, kako je slovenski razvoj zajemal iz Cankarja, obenem pa izrabljala tudi možnosti, oblikovane v literarnem zapovrstju, sem izbrala prozo treh avtorjev, katerih ustvarjalni vrhunci si sledijo v istem zaporedju, kakor jih tule navajam: Ivana Pregelja (1883, Most na Soči, — 1960), Prežihovega Vornanca (1893, Podgora pri Kotljah, — 1950) ter Cirila Kosmača (1910, Slap na Idriji).

6.1 Oblikovanost Cankarjevih del po dolgem simbolističnem obdobju kaže značilnosti ekspresionističnih ubeseditvev.⁹ Za oblikovanje notranjega dogajanja služi svojevrstna, stopnjevana metaforika, ki z metaforičnimi polji ali z razvijanjem pomenskih podstav metafore gradi nove pomenske ploskve; seveda so v tej prozi zastranitve mogoče v okviru osnovne kompozicijske uglasenosti. Prevladovanje z metaforo zamejenih pomenskih (tudi metaforičnih) polj se kaže v novih položajih metafore v besedilih. Medtem ko so bile poprej postavljene navadno v težišče odstavkov (in so bile s poprejšnjim besedilom logično vpletane), so zdaj lahko postavljene tudi na sam začetek besedila.¹⁰ Seveda so tudi za to zadnje obdobje še zmeraj značilni v impresionizmu na malone nervozno občutljive (dekadenca!) menjave vtisov in razpoloženj dognani stavek¹¹ in v simbolističnem obdobju pridobljeni posebni pomeni. Prav tako je prehod na nova pomenska področja navadno zaznamovan, čeprav ne več tako dosledno, kakor je bilo to v prejšnjih obdobjih in često tudi zgolj z izpostavljenim pomenom.¹² Oblikovanost teh besedil sestavljajo pomenske ploskve, ki so si postavljene bodisi v nasprotje ali so med seboj prepletene; pomenska različnost ploskve (stilizirana dejanskost, sanje, spominska zastranitev) je v urejeni organizaciji razvidna in si jo predstavljam s pomočjo barvne predstave (pomenski krog = posebni barvni odtene).

6.2 Slogovno nadaljevanje teh prizadevanj v ekspresionizmu je proza Ivana Pregelja. Kljub močni prisotnosti tujih vplivov¹³ je mogoče zvezo med Cankarjem in Pregeljem prepoznati iz cele vrste značilnosti, zlasti še iz postopkov oblikovanja, ki je pri obeh izrabljalo kar najbolj intenzivno pomenske značilnosti izbranega besedišča, seveda pri vsakem z drugačnim končnim učinkom.

Prva značilnost je — kot v vsej moderni literaturi — v načinu izražanja naklonskih (modalnih) razmerij, s katerimi je tudi v tej vrsti besedil izražen komentar vsebine sporočenega oziroma ustvarjalčevo razmerje do te vsebine in razmerij, ki so vanjo vtikani. Že pri Cankarjevi prozi smo opazili, da gre tako pri prvoosebni kakor pri tretjeosebni pripovedi z izpostavljeno zgodbo (npr. Na klancu, Troje povesti, Hlapec Jernej) zmeraj za upovedovanje avtorjevih razmerij do zunanjega sveta in lastnega doživljanja; pri Pregelju pa tretjeosebna pripoved prevlada, zlasti v tako imenovani zgodovinski povesti notranja razmerja zabriše z zgodovinsko snovjo in motiviko ter z dosledno izbrano oblikovno organizacijo poskrbi za zaželjeno sporočilo.

⁹ Glej opombo 7 in tam navedeno literaturo.

¹⁰ Iz svoje pretesne samote, ki je tiščala name kakor težki strop ječe, sem se napolil v mraku v gozd. IC, ZS XX, 252. Kurentova modrost.

¹¹ Glej op. 7 in literaturo, citirano v navedeni razpravi. Prim. tudi lit. v članku, nav. v opombi 1.

¹² Prim. IC, ZS XX, 40. Leda: Sunkoma z lesenimi koraki so se premikale vrste naprej in nazaj, na desno in na levo . . . — Z izpostavljeno besedo, ki omogoča asociacijo z lesenimi vojaki, ne da bi jo avtor ekspliciral z metaforo, je impliciran nadpomen.

¹³ Prim. uvode Fr. Koblarja k Izbranim delom Ivana Pregelja I—VI. (I. knjiga 1962.) Celje. Mohorjeva družba.

6.2.1 Ekspresionističnemu oblikovanju se ob zgodovinski snovi in motiviki ponujajo številne izrazne možnosti. Asociativno zastranjevanje je mogoče doseči že s samim fabuliranjem, postavljenim med odlomke z usodno simbolno vsebino ali moralizatorično spremljavo (tak način poznamo že iz Cankarjeve proze in je očitno nadaljevanje prakse uokvirjenih zgodb pred Moderno), posebno funkcijo pri oblikovanju pa imajo tudi orisi pokrajine in vremenskih menjav. Znotraj tega je besedilo oblikovano zdaj dejansko zgoščeno z izrabo dialogov (ki vnašajo v besedilo pomen govornega položaja in notranje napetosti med udeleženci), posebej stiliziranih — ali pa z navidezno pomensko zgoščenostjo ob kopičenju malo znanih simbolnih pomenov, emblematike in že skorajda pozabljenih starih izrazov. Vse to odvrča pozornost, ker terja pojasnila in pomeni tako skrito zastranitev — nepojasnjena mesta pa prinašajo v besedilo pomen mračne, pretirane (hiperbola!) groze. Postopek razen v orisih pokrajine in narave dopolnjuje citiranje iz besedil šestnajstega stoletja, pa tudi drugi ubeseditveni posnetki slovenske in tuje renesančne in baročne ubeseditve, kar na prvi pogled učinkuje kot arhaizacija, pri globlji analizi pa se pokaže, da gre za veliko več kot golo patiniranje, da gre torej za posebno pomensko in oblikovno ureditev historične snovi za moderno sporočilo. V njem imajo tako kot omenjeno izrazno kopičenje¹⁴ stavčna razvejanost z razširjanjem osnovnih stavčnih struktur, nizanje odvisnikov, raznih vrst vzporednih struktur (po možnosti v nadpovedni zgradbi s figuro anafore) zaradi osnovne usmerjenosti v odpiranje besedila z asociacijsko zastranitvijo drugačno vlogo kakor v prej omenjenih historičnih slogih. Vsa ta sredstva Pregljevega oblikovanja so povezana z namenom, da učinkujejo kot znamenja neresničnega, utvarnega in opozorila na notranjo nadpomensko zgradbo besedila. V tem okviru o kaki Pregljevi renesansi ali baroku ne moremo govoriti, gre le za izrabo nekaterih prvin z določeno pomensko vlogo.

6.2.2 Izmed vseh teh prvin Pregljeve oblikovanosti naj pokažem na tiste, ki učinkujejo zlasti pri pomenskem strukturiranju besedila (sem spada ponoven pojav izrazito temnih tonov, ki prihajajo v ta besedila kot pozen spomin na dekadenco). Prav tako pomembne pa so seveda tudi tiste prvine, za katere se zdi, da imajo pretežno oblikovalno vrednost (ponovno in deloma mimo Moderne, ki je tako oblikovanje deloma preseгла) kot ostanki tako imenovanega zgodovinskega figuriranja besedila, značilnega za umetnost devetnajstega stoletja. (Zgodovinsko figuriranje je v pomensko-skladenjski ureditvi besedil bodisi po klasični poetiki ali izrabljajoč oblikovne postopke šestnajstega, sedemnajstega in osemnajstega stoletja za novo oblikovanje. Značilno je za vso umetnost devetnajstega stoletja in na prvi pogled vidno zaradi nenaravne, umeletne dikcije.) V Pregljevi prozi imajo seveda tudi te prvine vlogo pri oblikovanju pomenske zgradbe besedila, saj opozarjajo na nestvarnost upodobljenega ob objektivni dejanskosti zunaj besedil.

6.2.3 Tako pomensko ureditev so narekovale tuje spodbude v taki meri, da iz nje ni bilo več poti v neposredno nadaljevanje v okviru glavnega toka slovenske umetnosti, ostali so samo nekateri ubeseditveni postopki, zlasti pri tvorbi besed, besednih zvez, metafore, ki so od Preglja sem prinesli v slovensko umet-

¹⁴ Pogosto pri Cankarju, tudi pri Zupanciču.

nost vse bolj sproščena razmerja. Sicer pa bi o neposrednem nadaljevanju težko govorili. Temne pomenske note, ki so zapljuskale tudi v našo kulturo konec devetnajstega stoletja, je namreč že Moderna preglasila z drugimi, vedrimi pomeni oziroma so učinkovale kot literarni davek modnemu sprenevedanju v otožnosti, torej maniristično.

Tak je tudi učinek mestoma pretirane mrakobnosti v Pregljevi, zlasti zgodovinski prozi. Kot njeno nasprotje se v ekspresionističnem obdobju tudi v ostrem kontrastu pojavlja (pretirana) sladkobnost;¹⁵ obe lastnosti se pri kasnejšem Pregljevem ustvarjanju pojavljata v omiljeni različici, kar je tako posledica razkrajanja ekspresionistične oblike kakor križanja z drugo vrsto ustvarjanja.¹⁶

→ 6.2.4 Temna pomenska nota in nasilno kontrastiranje je dosežena s posebnimi pomensko-oblikovnimi postopki, ki bi jih lahko s skupnim izrazom imenovali pretiravanje, hiperboliziranje besedila.¹⁷ Primerno je za ekspresionistično upodabljanje, ki naj bi pokazalo svet v izkrivljenem zrcalu. Pretiravanje je pri Preglju izpeljano dosledno, čeprav navajam samo nekatere najbolj značilne primere tako iz pomenskih postopkov kakor iz skladenskih realizacij, ureditve povedi in figur.

Pozornost zbuja najprej različne besednoredne organizacije povedi, ki jim je skupno zlasti umetelno razvrščanje posameznih delov, zlasti prislovnih določil, da pride mestoma tudi do dvoumja — oziroma da je predstava določena z nenavadno sopostavitvijo skladnikov. (*Prav ob koči je vzrasel izpod ravni jezdec med večerno zarjo in nočnim mrakom.* — ID III, 223.) Frazeološki vzorci so razbiti z uvajanjem novih, bolj učinkovitih in pomensko izrazitih besed, tudi če gre to na račun vajene ubranosti pesniškega okusa, pa naj gre pri tem za pretirano mrakobnost ali izjemno sladkobnost. V to pomensko organizacijo kažejo tudi tropi v celoti, posebej pa učinkujejo izpridevniški samostalniki, s katerimi je izpostavljena plast odmaknjene, abstraktne metafore. Postopek je za ekspresionizem značilen (in si ga predstavljamo z znano formulo: *rdeča roža — rdečost rože*¹⁸). Izkrivljanje je doseženo tudi z različnimi elipsami; poudarim naj dva tipa: prvega, ki z izpustom člena ustvarja v povedi praznino, ki je razrešena z nasilno sopostavitvijo preostalih pomenov; drugega, kjer prihaja zaradi izpusta odnosnice do osamosvojitve pridevnikov v posamostaljeni vlogi. Najmočnejši učinek je pri uporabi abstraktnih pridevnikov, kar spremlja v določenem pomenskem krogu (ki izdaja Pregljevo ideologijo) deagentna oziroma brezagentna struktura stavka.¹⁹ To dopolnjuje malodane klišeizacija nekaterih tipov Pregljevih metaforičnih zvez, zlasti konkretnega povedka ob abstraktnem osebkju (tudi pretvorjenem iz pridevnika). V ta sklop se uvrščajo nekatere rabe glagolov rekanja, glagola *iskati, najti* z namernim ali posledičnim odvisnikom, različno razširjene proste in zložene povedi, nadpovedna zgradba zdaj s pretirano kratkimi sestavnimi deli — zdaj dražeča zaradi pretirane dolžine delov. K temu spadajo seveda že omenjene prvine: citati, svetopisemska in druga historična

¹⁵ Primerjaj Koblarjev citat Ocvirkove kritike Preglja v ID V, 395.

¹⁶ Prim. op. 15.

¹⁷ Po figuri, ki jo literarna teorija uvršča med trope posebne vrste, blizu metaforam, in jo imenujemo pretiravanje ali hiperbola.

¹⁸ Roman Ingarden, *Das literarische Kunstwerk* v poljskem prevodu: *O dziele literackim*, Warszawa 1960.

¹⁹ J. Bauer — M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*², Praha 1975.

simbolika, že zdavnaj pozabljene besede, ki vse dražijo duha zaradi svoje odmaknjenosti in tujosti.

Vse to kaže, da gre ob skupnem zavestnem izrabljanju sporočilnih možnosti jezika v umetnostno oblikovanje vendarle za bistveno drugačne končne učinke oblikovanja kot pri Cankarju. Med njimi naj omenimo vse, kar deluje sredotežno, v nasprotju z notranjo organsko uglasenostjo v Moderni (čeprav iz raznovrstnih prvin). Pomemben razloček med izročilom in nadaljevanjem — in hkrati tipičen — je v težnji, uglasiti sredstva na eno osrednjo pomensko noto, ki v besedilih prevladuje. To povzroča v nekem smislu zaprtost, obrnjenost vase — in lahko ustavi razvoj neke smeri. S Pregljem se je to tudi zares zgodilo. Za njim ni bilo nadaljevanja, marveč kvečjemu prevzemanje ali posnemanje, kar pa seveda ni tako pomembno kakor nadaljevanje.

6.2.5 Ker pa je bil naš namen opozoriti na prvine oblikovanosti Pregljevih besedil (ne da bi izčrpali oblikovna sredstva), pogledjmo še, katera tematska polja so terjala nov izraz. Nedvomno najbolj diskretno uvaja novo v orisih narave,²⁰ kjer gre za očitno prevzemanje in nadaljevanje ob že znanem besedišču. Ti deli besedila imajo svoje mesto v določenem zapovrstju zgradbe in na določenem mestu ter lahko učinkujejo tudi povsem samostojno, ker so z različno dikcijo le ohlapno povezani z drugimi deli besedil. Opisane prvine opravljajo svojo funkcijo najprej same zase, z njimi so zbrisana jasna razmerja v odmaknjenem časovnem prostoru medosebnih odnosov. Novi postopki so namenjeni prav slikanju skrivnostnega in nepojasnjenelega (v skladu z Pregljevimi nazorom) v notranjem življenju; ta tema pomeni nadaljevanje zastavljenega v poslednjem Cankarjevem obdobju (prim. Podobe iz sanj) in je ob taki oblikovanosti značilna le za ekspresionistično Pregljevo obdobje (s pretežno zgodovinski tematiko). Mračnost se kasneje umika umirjenejšim tonom, pretiravanje je manj očitno, ostaja pa seveda Pregljev kliše, za katerega je tako značilno senčenje s sopostavitvijo kontrastov (*soparno opojen, trpko grenek, prijetno neljub, vdano bolno se je ozrl, bolno sproščeno* itd.), ki povzemajo Pregljevo naravnost k stvarjem.

Primeri.

1. *Besednoredna ureditev nezložene povedi: Rezko je tedaj odtrgal predikant pogled od polja med nočjo in dnem.* (ID III, 225) — *Grebel je bolno v svojo bridkost iz dneva v dan,* — — (ib. 234) — *Ženska je glavo dvignila in okrenila* — — (ib. 235) — *Pošastna je ležala senca na njegovi desnici.* (ib. 95) — *Dekle mu je pomignilo skrivnostno z roko.* (ib. 96) — *Do bolečine jasno je vstala v njem slika davne sreče.* (ib. 229). Prislove načina namešča odvisno od nadpovedne ureditve zdaj pred glagol, zdaj za njega (kar je značilno tudi za Cankarja). V prvem, predzadnjem in zadnjem primeru gre za klasično figuriranje zdaj prislovov, potem dopolnilnika (= pov. prilastka) in osebk, v zadnjem to omogoča zgostitev posledičnega stavka v prislovni izraz *do bolečine*.

2. *Pomenski postopki v besedišču* (zapolnjevanje ustaljenih zvez z novimi, izrazitejšimi pomeni, pretvarjanje pridevniških izrazov v samostalniške in ustvarjanje novih metafor, izrabljanje prostorske predstave za izražanje pomenske dinamike). V borovju in smrečju nad njim je *suvala mrzla sapa od planin.* (ib. 232) — (Ko je pesem utihnila, je vzel Bogovec Spangenberg, da bi razložil.) *Hreščeče mu je jel trgati berilo kašelj iz srenje.* (ib. 269).

²⁰ M. Kmecl, Mala literarna teorija. Ljubljana 1976.

Bila sta v *mrzlem molku* kranjskih pristav. (ib. 230) Ta pretvorba učinkuje ne samo z redko obliko sicer pogoste sinestezije (prim. tudi: — — neznan vonj je napolnil prostor in *prevpil* okus po dimu in sajah (ib. 278), marveč tudi s prostorsko dimenzijo ob bivanjskem pomenu glagola *biti*, poseben pomenski učinek ob tem pa ustvarja še pritegnitev abstraktnega samostalnika *mol* (v *mrzlem molku*); krajevni oznaki je s tem dodana razpoloženska in postavljena v jedro zveze. Metaforična vrednost glagola *utiniti* je stopnjevana s pogosto rabo abstraktnega samostalnika za izraz razpoložena (označen navadno s pridevnikom): V *žalost in tegobo* je utonil. Zveza predloga v + *tož.* ustvarja prostorski pomen (kar seveda ob nekaterih pomenskih zvezah izraža zaprtost prostora, tudi brezizhodnost in podobno), podobno tudi zveza v + *mestn.*, le da je z njo nakazana statičnost. Primeri obeh zvez: Nebo je šlo v zgodnjo jesen — (ib. 106) — — mrč, ki ni ugasnil v *mrak* — (ib. 106) — Potem je sedel in odprl v *knjigo*. (ib. 256) — *Sredi v tišino* je zarezalo neskončno bolestno — (ib. 237) —

Izraza prav te vrste zvez ob glagolih, ki imajo sicer drugačno vezavo, ustvarja natančnejšo, enkratno. Preglju potrebno — in glede na siceršnja pomenska razmerja v jeziku — »neresnično« pomensko vrednost glagola; v primeru, ki ga navajamo, gre za pomensko križanje med *pasti na in udariti v*, glagol *pasti* (stanje) dobiva tako vrednost *udariti* (!): Večerna zarja je *padla v bogovčev trpki obraz, v delo njegovega popoldne*, na pismo in katekizem, na Spangenbergu in še na silno besedo Martinovo. (ib. 250) Seveda je ostrina nove pomenske vrednosti ublažena z ostalimi pomeni in s pomenskim obratom, ki s predlogoma v in *na* loči situacijsko bolj aktualno (bogovca, njegovo delo) od splošnega, kar določa bolj bogovčev pogled (Biblija, katekizem, postila, Lutrovi spisi...), ki ga iz povedanega razumemo le ob ustreznem predznanju ali iz opomb k izdaji. Podobno ustvarja pomene nenavadnega in neresničnega tudi z drugimi križanji, npr. *Na okno je vstajal dan*. (ib. 237), kar je križanje zvez »na vrata, na okno je trkal dan« z »zunaj je vstajal dan«.

Vtis izjemne intenzivnosti je omogočen tudi s predložnimi zvezami zlasti z drugimi predlogi, ki izražajo krajevna razmerja, a jih Pregelj uporablja ob samostalnikih z abstraktnim pomenom ali po pretvorbi iz stavčnih zvez: *Do bolečine jasno* je vstala v njem slika davne sreče. (ib. 130) s pomenom posledičnega stavka — ali — *Iz mraza in živčevja* je omedlel v kratek sen. (ID V, 91), kjer je s podčrtanim izrazom izraženo vzorčno razmerje »ker je bilo mrzlo in je bil živčen«, je pa z zvezo prostorskih predlogov *iz* — v umetelno nakazano prehajanje v drugo stanje, v drug položaj. Tudi take zveze so pri Preglju nadvse pogoste. Poleg teh primerov, kjer raba predlogov v nenavadnih pomenskih zvezah disharmonično učinkuje v sicer statično zasnovano pripoved, učinkuje tudi nenavadna raba besede *živčevje*. Seveda vse to kaže na osnovno Pregljevo težnjo v izrazu, ki smo jo označili kot hiperboliziranje.

3. Podobno doseže tudi z bolj ali manj nenavadnimi izpusti: Skozi ključavnico je pogledal, a *ni videl v somraku razen blede odsev oblih mučeniških glav*, — (ID III, 96). Izpuščen je zaimek *nič* (*ničesar*) in morebiti še *drugega*, tožilnik za predlogom *razen* je namena posledica artificialnega križanja s primerjalno zvezo s *kot*. — Še izraziteje je občutiti izpust v naslednjem primeru: (Bogovcu je bilo tesno med stenami.) *Vstal je pred grad*. (Tlačan z Britofa je oral na njivi.) (ib. 245) Manjka veznik *in* in deležnik *šel*, figura deluje podobno kot v moderni umetnosti sopostavitve dveh gibov, ki si v resničnosti zaporedno sledita. (V tej zvezi navajajo pogosto detajle iz Rodinovega ustvarjanja, npr. Calaiške meščane.)

Čeprav gre pravzaprav za izpust, delujejo naslednji primeri vendarle tudi po principu konverzije. To so posamostaljeni pridevniki, katerih pogostost pri Preglju kaže v pretiravanje opaznega: *duhovni, strežni, mašni, služni* (veliko v ID VI.), *popotni*, oblekel se je v *mašno* — ipd.

4. Sem spadajo tudi povedi z brezagentno oz. deagentno stavčno strukturo. Čeprav so te zveze pogoste že pri Cankarju, jih Pregelj uporablja v določeni pomenski skupini glagolov, ki izražajo stanje oziroma spremembo stanja. Prim. pri Cankarju: *Takrat je šlo po dolini kakor spomladanski veter*. (IC, ZS XV, 157) — *Tiho je vztrepetalo* v čistem zraku, *zaiskrilo se je* na pokošenih senošetih, — (IC, ZS XX, 119).

Pregljeva raba kaže, na hoteno izpuščanje povzročitelja dejanja ali nosilca stanja, zato je figura po učinku podobna elipsam: *Vendar je pljusnilo mrzlo v lice*, — (Pregelj, ID III, 86).

Sredi v tišino je zarezalo neskončno bolešno, nenavadno prebujeno v strašni želji po dnevu in življenju. (ib. 237) — Bogovec je segel po vrču, da bi (elipsa sam. vino, op. B. P.) ude ogrelo in žalost vzelo iz duše. Ni ogrelo. Ni vzelo. (ib. 251) — Zatopil se je odločno v berilo in se mu je daniło — (ib. 251). — Najpogosteje pa v taki zvezi uporablja glagol *vstati, vstajati*: *Odločno* je vstalo v njem in se je našel — (ib. 86). Pri tem je mogoče razlagati besedo *odločno* tudi kot posamostaljeni pridevnik, stavčno strukturo pa kot dvodelno. Tudi druga razlaga ne more mimo napetosti, ki jo povzroča izpust. — *Vstalo mu je iz prvih spominov*, ko še ni nič imel — (ib. 245). — V tej zvezi učinkuje tudi z glagolnikom srednjega spola in v zvezi z naklonskim glagolom!: *Spoznanje, ki je hotelo svetlo vstati*, — (ib. 251).

Deagentne zveze so največkrat urejene ob dvodelnih strukturah in zdi se, da bi jih lahko označili kakor izraze pisateljevega komentarja, vendar bi bilo treba primere natančneje ovrednotiti: *Predikantu se je zganilo v licu*. Prav ob koči je vzrasel izpod ravni jezdec med večerno zarjo in nočnim mrakom. V bogovcu je oživelo kakor spoznanje iz višav in je zaklical uverjeno, da je vstalo in da je jezdec njegov sin — (ib. 223). V primeru — *V bogovcu je oživelo* — razumem zvezo kot deagentno, ki ji je dodana primerjava, tudi učinek je s tem močnejši. Take zveze so Pregljevemu izrazu ideje nedvomno ustrezale, pogostost uporabe istih oblik je seveda mestoma povzročila tudi učinek klišeja. Značilne so tudi za kasnejša Pregljeva obdobja. 5. Metaforične zveze, največkrat z jedrom v glagolu. Ta je včasih na novo tvorjen: — mesto, ki se je viličilo v tri ulice od špitalskih vrat do stolpa nad Dolom (ib. 221). Navadno pa veže glagol s pomenom nekega konkretnega dejanja samostalnik z abstraktnim pomenom, učinek je v popredmetenju razmerij — obratno pa osebek s predmetnim samostalnikom navadno dopolnjuje glagol z abstraktnim pomenom; učinek je v obeh primerih nekje na sredini med popredmetenjem in razpredmetenjem. Pridikant je premotril strehe pod seboj, kakor so se vezale v treh pramenih iz severa na jug. (ib. 222) — Potem pa je privezala pozornost njegovega duha streha edine evangelijske hiše — (ib. 222) — Topa bridkost in težka trudnost je vezala bogovcu misli in telo. (ib. 228) — Brezmejna slabost mu je zavezala misli. (ib. 230) Pri zadnjih primerih je seveda lepo vidno tudi razmerje do pomena samostalnika, ki je v predmetu!

Tudi ta skupina primerov kaže Pregljev klišejski slovar. Poleg glagola *ugasniti*, ki ga najdemo že pri Cankarju in mu Pregelj razširja rabo v novih zvezah — *trenutno je ugasnil v njegovih mislih baron* — (ib. 289), zelo pogosto rabi glagol *utoniti* za oznako pogreznjenja ali izginotja v prostoru, tudi razblinjenja ter glagola *utrgati*, ki pomeni prav tako spremembo stanja: *Bil je tako zelo utonil sam vase* (ib. 216) — *Predikant je nemo utonil pred njim iz lestve v smrt* (ib. 226) — nato je *utonila* izza ognjišča (ib. 104) — *predikant je utonil v mehkem logu* (ib. 232) in z nedovršnim glagolom, ki utegne peljati do Cankarja: — v mestu, ki je tonilo v mrak (ib. 226). *Utrgati*: (Bogovec je omahnil truden iz cerkve v mrak.) Wassermanov Erazem se je *utrgal* za njim (ib. 228). — *Beseda se mu je utrgala, misel je utonila* (ib. 228).

Primeri so izbrani za ponazoritev teze. Nedvomno kažejo, kako potrebna bo natančna analiza Pregljevega sloga, saj bomo s tem in s primerjavo zlasti s Cankarjem lahko spoznali, kako se je odprl v dvajseto stoletje naš umetnostni jezik. Ponovno poudarjam, da še daleč nisem izčrpala vseh razlage potrebnih zvez, čeprav menim, da sem s tem nakazala osnovno usmeritev Pregljeve oblikovanosti.

SEDEMDESETLETNICA BORISA MERHARJA

Prvega maja letos je pripotoval do svojega sedemdesetega leta slavist, visokošolski profesor in eden od nekdanjih zaslužnih urednikov našega strokovnega časopisa Boris Merhar: nedvomno osebnost, ki s tihim, temeljitim in strokovno neoporečnim delom pa s svojimi zlahtnimi človeškimi lastnostmi, med katerimi prednjačijo skromnost, vztrajnost, taktnost, pa — v mejah skrajne korektnosti — tudi trmasta upornost, ko gre za prepričanje v prav, pomeni enega najsvetlejših členov sodobne slovenske literarne vede; po strokovni in človeški plati. Pred desetimi leti, ob Merharjevi šestdesetletnici, je v Jeziku in slovstvu izšel kratek popis njegovega življenja in dela; bil je napisan tako, kakor gre to ob delovnem prazniku, ko je vse sredi dogajanja in so stvari docela odprte, da lahko že jutrišnji dan dá nove rezultate. In zdaj, ko je do takšnih rezultatov res prišlo, naj jih zabeležimo ob novem prazniku — z enako zavestjo, enakim voščilom in enako željo o odprtosti in nedokončnosti našega voščilnega zapisa.

Ob vsem tistem, kar je že bilo za ta del povedanega pred desetimi leti, je treba še enkrat poudariti Merharjevo obogatitev slovenske strokovne kritike, ki jo je moderniziral in strokovno poglobil. Enakega poudarka so vredne njegove izdaje in komentarji Cankarjevega dela. Zgleden dosežek je za ta del *Izbrano delo* Ivana Cankarja, ki ga je (ob pomoči Franceta Dobrovljca pri opombah) pripravil in tiskal v desetih zvezkih od 1951 do 1959. Sam ga je v uvodni besedi h komentarjem skromno označil kot »širše zasnovano ljudsko izdajo«; kdorkoli je imel to izdajo kdaj v rokah, ve, da je res ljudska v najboljšem pomenu besede, vendar hkrati tudi mnogo več. V opombah in razlagah je po drobcih in strnjenih kompleksih zbranega toliko literarnozgodovinskega gradiva, slovenskega in evropsko primerjalnega, toliko dragocenih razlag, ki se gibljejo od faktografskih pojasnil pa socioloških osvetlitev do pomenskih razjasnitev, ki temeljijo na slogovno, kompozicijsko in podobno analitičnem premisleku, da predstavljajo ti komentarji poleg tistih, ki jih je k Cankarjevim Zbranim spisom svoj čas napisal Izidor Cankar, pač temeljno cankaroslovno delo in osnovo, na kateri je lahko razmeroma tako naglo nastala zadnja, doslej pač najpopolnejša znanstvena izdaja Cankarjevih besedil v zbirki »slovenskih klasikov«. Ob omenjeni kvaliteti je treba poudariti še drugo: izredno uspel izbor v *Izbranem delu*. Merhar si je kot urednik s svojo prirojeno taktnostjo in korektnostjo pa prišolano strokovnostjo zadal nalogo, da z izbiro besedil ne zabriše nobene bistvene poteze Cankarjevega ustvarjanja, na drugi strani pa bralcu tudi prihrani tista besedila, ki pomenijo preočitna ponavljanja ali prezastrte, preosebne in zato mogoče težje umljive izpovedi. Na ta način je v *Izbranem delu* ostala dobra polovica vseh Cankarjevih spisov: resnično vseh tistih, ki pomenijo kvaliteto in popularnost njegove literature, tako da lahko vsak trenutek zadostijo tako strokovnjaku kakor tudi takšnemu bralcu, ki se odloči Cankarja brati iz nagibov, ki niso zgolj patriotični ali strokovni.

V zadnjem desetletju je Boris Merhar nadaljeval svoje temeljito delo na preučevanju slovenskega ljudskega pesništva. Za novo veliko izdajo *Slovenskih ljudskih pesmi*, katere prva knjiga je izšla 1970, je kot najboljši poznavalec ljudskega slovstva med slovenskimi literarnimi zgodovinarji skrbno izdelal in obrazložil v uvodu načela prirejanja besedil. S preudarkom se je med skrajnostma, ki jih pomeni na eni strani diplomatsko zvesto prepisovanje med seboj močno razlikujočih se zapisov, na drugi strani pa bolj ali manj nasilno poenotenje, odločil za kriterije, ki bi ohranili čim bolj zvesto podobo zapisov, pa vendar ne razbijali enovite podobe izdaje. Za prvo knjigo je sam redigiral šestnajst pesmi z vsemi inačicami, v sodelovanju z drugimi člani uredništva še dve in slovarček. Žal je po izidu prvega zvezka izstopil iz uredniškega kolektiva. Pač pa je pripravil in leta 1974 izdal pri Prešernovi družbi izbor ljudskih pesmi *Mlada Breda* in ga opremil s strokovno neoporečnim in vendar najširšim krogom bralcev pristopnim komentarjem.

Svoje znanstveno raziskovalno delo je v zadnjem času usmeril predvsem na področje literarne teorije, kjer se ukvarja največ z metričnimi vprašanji. V temeljiti in gradivsko

podprti razpravi z nepretencioznim naslovom *Še kaj o slovenski rimi* (JiS 1966) je posegel v sporno vprašanje tako imenovane rime v stranskem poudarku. Pojav, ki ga je Isačenko v knjigi o Slovenskem verzu pripisal nemškemu vplivu in za katerega je kritika pokazala tudi domači vir v ljudski pesmi, je Merhar osvetlil s skrbnimi analizami slovenskih pesmi od cerkvene verzifikacije do sodobne poezije in prišel do trdnih zaključkov o njegovi rabi in značaju. Z enako temeljitostjo se je lotil vprašanja svobodnega verza v slovenskem pesništvu pred moderno in rezultate raziskav strnil v razpravi *K zgodovini svobodnega verza v slovenščini* (JiS 1969, 1969/70), Zdaj sodeluje pri delu za *Slovenski literarni leksikon* pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.

Našega jubilanta je vedno odlikoval izredno vesten in pošten odnos do dela. Temeljito opravljeno strokovno delo mu je edini cilj, za častmi in zunanji priznanji se ni nikoli pehal. V kar pretirani skromnosti je vztrajal na mestu profesorja Pedagoške akademije v Ljubljani vse do upokojitve v letu 1975, zraven pa je kot pogodbeni predavatelj pomagal, da je pedagoško delo na slavističnem oddelku Univerze tudi v težavnejših letih teklo normalno. Zaslužno javno priznanje je dobil z izvolitvijo za častnega člana Slavističnega društva Slovenije in dopisnega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti (1976).

Od šestega do osmega letnika je bil glavni in odgovorni urednik našega časopisa. Tudi tu je izpričal tehtnost, požrtvovalnost in natančnost, obenem še v pravem pomenu besede mecenski odnos do revije, saj je vse uredniško, zraven še lektorsko in korektorsko delo opravljal volontersko, neplačano, kar je le malokomu znano. Mecenski odnos do Jezika in slovstva je ohranil vse do danes.

Ob življenjskem jubileju mu iskreno čestitamo in želimo vse dobro, pa še volje in moči za nadaljnje znanstveno delo.

Matjaž Kmecl in Jože Koruza
Fizofofska fakulteta v Ljubljani

Ermenjava pogledov

DVOJE GLEDANJ NA ZVEZDNA IMENA

Moje pisanje o zvezdnih imenih v Zborniku za zgodovino naravoslovja in tehnike (ZbZNT) 2, 1974, 43—90 je spodbudilo Jožeta Stabeja, da je v Jeziku in slovstvu 22/5, 135—137 spregovoril o nekaterih slovenskih »pisnih in govornih soznačnic[ah], ki ... označujejo gostoto Plejad«. Pri J. Stabeju sem dobil marsikatero dragoceno ustno informacijo, vse od prvega zasnutka svojega dela v letu 1971. Zdaj seveda toplo pozdravljam njegovo odločitev, da je tudi sam vzel pero v roke in opozoril na mikavne odlomke o Plejadah iz začetka 19. stoletja v korespondenci Dobrovský—Vodnik in Dobrovský—Kopitar—Primic, kjer je bila za nekaj imen že dana drugačna, boljša razlaga, ki pa sem jo jaz žal prezrl.

Gostovceve je Vodnik — 1808 — imenoval na kratko kar »die Dichtscheinenden, Dichtleuchtenden, Dichtstrahlenden«. Dobrovský — 1808, 1811 — je v besedi *gostožerčiči* videl deblo *žer/žar*, s čimer — po Stabeju — dobimo pomen »gosto žereče-žareče zvezde« (JiS 22, 137). Ob imenski skupini tipa *lesteni, lestenci, lestenj* ipd. se je tudi meni utrnila misel, da bo njeno pomensko izhodišče morda »lestenje, leščanje, svetlobno utripanje« (ZbZNT 2, 51). Vendar pri vsem tem čutim resno težavo: da je svetilnost Plejad šibka, da »žarijo« bolj slabotno, saj jim je že grški pesnik Aratos (315—245) dal prilastek *ἀφελυγέες* — blede, brez svetlobe!

Tako med Stabejevim izvirnim besedilom kakor med njegovimi navedbami iz drugih avtorjev pa opažam, da prihajamo k zvezdnim imenom z dveh čisto nasprotnih bregov.

Dobrovský, Vodnik, Dokler — da ostanem le pri piscih, na katere se sklicuje Stabej — se lotevajo problemov kabinetno. Dobrovský npr. ponuja za Dalmatinove in Megiserjeve *gostožerčice* neko baje (le zakaj?! »boljšo« obliko, ki jo je Stabej izbral celo za naslov svojega prispevka v JiS: *Gostožerčice*. Vodnik gleda hudo zviška na »robato nesmiselno ime gostoseočiči, gostoseočiči«, ki ga je slišal med gorjanci na Koprivniku. Formulacija gesla Plejade v Doklerjevem grškem slovarju pa je nemogoča in ni da bi se oslanjali nanjo.¹

Kabinetnost še najlaže spregledamo Dobrovškemu, ki si pet let — 1806—1811 — ni dal miru, ampak je o (prekrščenih) »gostožerčicah« vztrajno spraševal Vodnika, Kopitarja in posredno tudi »gospode na Štajerskem« — Primčevo Slovensko društvo v Gradcu. Tem bolj pa nas motijo današnje ekskluzivne sodbe o imenih, ki naj bi bila npr. »nastala po *napačnem*² križanju oblik s[e]jati — sejem in sijati — sijem«; pretirano poudarjeni »pravi pomen«; sklicevanje na »pravilno obliko gostožerčice« (JiS 22, 137 — podčrtal Mtv). Prenagljena se nam zdi tudi trditev, da gostosevci »nimajo s sejanjem in setvijo nič skupnega«. Etnološka literatura govori drugače; če pri nas danes ne vidimo več prave zveze, ni rečeno, da je bilo tako tudi v preteklosti. Natanko pred 125 leti je npr. Stabejev vzhodnoslovenski rojak R. Razlag zapisal o Plejadi (»kokoškah«) tole: »Kada ove uzhadjajo, onda se uže može žito sėjati« (gl. ZbZNT 2, 78). To je pomembno pričevanje o povezavi med zvezdami in poljedelstvom, čeprav se bo morda pokazala potreba po korekturi ali zasuku za 180°, da bi bil podatek v redu: Ko se gostosevci skrijejo — setev; ko se spet prikažejo — žetev!

Glede Bohoričevih *stožerčičev* si jaz nikakor ne bi drznil »zapisati, da niso z ničimer v zvezi s stožerom«. Vendar, če J. Stabej odreka zvezo s stožerom slovenskemu imenu, bi jo moral iz doslednosti odreči tudi ruskim in makedonskim vzporednicam in ne nazadnje imenu *steajžrul* (beri steažerul — gl. ZbZNT 2, 68), ki pa ga je rajši previdno obšel. Romuni so si to ime sposodili od svojih slovenskih sosedov še pred pomenskim prenosom na Plejade, v pomenu Severnica — gúmenski kol ali steber, okoli katerega se suče zvezdnato nebo. Romunsko ime je ne glede na čas zapisa, ki mi ni znan, relativno starejše od slovenskih stožerčičev (1584). Na slovenskih tleh bi bila pomensko srečanje in kontaminacija med gostožerčiči in stožerčiči seveda mogoča, na makedonsko-romunsko-ruski relaciji pa je pojasnjevanje stožera = zvezde severnice s »številko *sto*, ki ponazarja mnogoštevilnost zvezdišča«, izključeno.

Za zvezdno kopico Plejade so pri nas tuintam najbrž še zmerom v rabi skrita stara domača imena, morda ne nepomembna. Kdove kakšna presenečenja nas še čakajo, če bi se kdo načrtno lotil študija ljudske astronomije. V spodbudo morebitnim prostovoljcem naj omenim ime, ki sem ga slišal leta 1953, objavil leta 1972 in šele po letu 1974³ prišel do spoznanja, da se nanaša pravzaprav na Plejade: gre za doslej neuvrščeno *Škopnjekovo gnezdo* iz Podjune na Koroškem. To je ne samo na Slovenskem ampak sploh v širnem slovenskem svetu prvo zvezdno ime z nespodbitnim zunajkrščanskim mitičnim jedrom⁴ (*Škopnjek* = poosebljenje utrinkov in raznih meteorskih prikazni: gl. Traditions 1, 1972, 53—64). Najnovejše poimenovanje Plejad pa danes ta dan dolgujemo Tonetu Cevcu, ki ga je oktobra 1976 prinesel iz doline Bistričice nad Kamnikom: *steževci*.

Če izvzamemo uradno astronomsko terminologijo, zvezdna imena niso nikoli nastajala pri delovni mizi učenjakov, ampak so ponavadi sad opazovanja narave s strani neštetihih rodov, rezultat prenašanja na nebo osebnih in kolektivnih človeških izkušenj, želja, domišljije, sanj, verovanj itn. Poimenovanju zvezd in ozvezdij je od nekdaj botrovalo zavedno ali nezavedno hotenje, da bi zemljani tudi na nebu videli podobo reči in stvari,

¹ Opozarjam, da gostosevci utonejo v večerni zarji na zahodni strani neba aprila in se spet prikažejo na vzhodu pred zoro julija. Medtem so dobre tri mesece *nevidni*. Povezava Plejad s plovbo (*πλέω, πλέω*) je le ena izmed mogočih etimologij, menda najšibkejša. Druge razlage: *πλει-* (comp. od *πολύς*) zaradi množičnosti, številčnosti, gostote; *πλήσιον*: ker so blizu, tesno skupaj; *πλειάς -άδος* = jata golobc.

² Tu J. Stabej oporeka sam sebi, saj se v drugi zvezi na isti strani mirno sklicuje na »znano prastaro prevračanje besed v ljudski etimologiji«.

³ Se pravi po izidu drugega, razširjenega pregleda slovenskih zvezdnih imen. Prvi pregled je izšel v *Anzeiger für slavische Philologie* 6, Wiesbaden—Graz 1972, 60—103.

⁴ *Zveza vzhodnoslovenskih imen tipa volosožary* z bogom čred Volosom ostaja namreč problematična, čeprav jo npr. I. I. Ivanov in V. N. Toporov (Issledovanja v oblasti slavjanskih drevnostej, Moskva 1974, 49 sl.) jemljeta kot samo ob sebi razumljivo.

živali in oseb, resničnega dogajanja in mitov, skratka vsega, kar nas v življenju obkroža in nam je tako ali drugače blizu.⁵

Kot etnografu so mi pisana, literarno dokumentirana, stara zvezdna imena popolnoma enakovredna takim imenom, ki jih je moč slišati tudi danes iz ust navadnih, neukih ljudi in ki niso bila še nikdar in nikjer zapisana. Če bi se kdaj morda pregrešil proti pravkar deklarirani nevtralnosti, ne vprašujte me, kje bi bile moje simpatije: na strani druge skupine! Tu si npr. ne morem kaj, da ne bi v mislih najprej poletel k imenu *Zaklančarjev žličnik*, ki ga je našel Janez Dolenc leta 1947 v Poljanski dolini. Gre za doslej neugotovljeno ozvezdje ali združbo zvezd. »Pri Zaklančarju v Javorjah so imeli posebno lep izrezljan žličnik...« Nehote smo malone očitvidci rojstva novega zvezdnega imena, pri čemer je posebej pomembno »teoretično spoznanje, ki ga ni moč spodbiti: ljudska stvarjalnost je latentno še zmerom živa; kakor žerjavica pod pepelom tli in nikoli ne vemo, kdaj in od kod bo zapihal pravi veter in jo razžaril« (ZbZNT 2, 64—65). Samo besedno gradivo mrtvih jezikov lahko gledaš in pretresaš s hladnimi očmi herbarista, muzealca, arhivarja. Vendar celo »mrtva« zvezdna poimenovanja po svoje živijo naprej, če je le v njih neko mitično/pesniško sporočilo ali »naboj«, ki deluje tudi še čez stoletja in čez tisočletja podobno izžarevanju radioaktivne snovi.

Milko Matičetov
SAZU v Ljubljani

Terminološka vprašanja literarne vede

B A S E N

Slovenska slovstvena teorija poimenuje s terminom *basen* poučno književno vrsto v verzih ali prozi, v kateri nastopajo živali ali stvari, ki jim pripisujemo kako stalno lastnost z jasno podanim naukom. Basen kot izraz za poimenovanje omenjene vrste je zmagala v drugi polovici 19. stol., kar so zapisali tudi Cigaletov *Deutsch-slovenisches Wörterbuch I*, 1860, str. 477, Znanstvena terminologija, 1880, str. 37, Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar I*, 1894, str. 13, in seveda kot edino nesporno vsi slovenski in drugi priročniki 20. stoletja.¹ Že Pleteršnik, l. c., je menil, da gre za novoknjižno obliko, Breznik, *Slovanske izposojenke v slovenščini*, 1909, str. 9, pa jo je štel za prek srbohrvaščine sprejeto češko oziroma rusko izposojenko. Ker se mi zdi, da je ta kratka trditev preveč splošna in premalo pove o zapleteni slovensko-slovanski problematiki, ki se razodeva tudi prek tega termina, bomo skušali nadrobneje prikazati potek njegovega ustaljevanja.

Z etimološkega stališča je izraz jasen; gre pa tvorbo, kjer je pripona *-snъ* (enaka tudi v psla. **pěsnъ*, sln. *pesem*, k *pěti* »peti«) dodana korenu *ba-* iz **bha-* »govoriti«. Isti koren je tudi v *bajka*, *bajati* idr. Kot občno ime najdemo *basnъ* (v ustreznih glasovni podobni) v vseh slovanskih jezikih z osnovnim pomenom »pripovedovanje, zagovarjanje; (izmišljena) zgodba, bajka«, iz katerega so se razvili drugi pomeni.

⁵ Zadrega ob bolj ali manj skrivnostnih imenih nam le še podžigajo radovednost. Kako naj si npr. razložimo nedavno odkriti **trojanski voz* (= UMA; Otok pri Cerknici, jeseni 1974)? Analogija s *koroškim vozom* (tega ima Gregorčič v »Jobu«) je krhka in neprepričljiva; Trojane ljudem pod Javorniki niso ne domače ne blizu in še ležijo na črti, ki je za 38° odmaknjena od severne smeri proti vzhodu. Ponuja se druga, kljub drznosti verjetnejša razlaga: če imata na našem nebu svoj voz pravljčni (sv.) Martin in legendarni gromovnik (sv.) Elija, zakaj ga ne bi imel tudi tisti Trajan-Trojan, ki je v južnoslovanskem pripovednem izročilu dobro znan po svojih oslovskih uhljih? Ta povezava nam bo toliko manj nenavadna, če pomislimo, da so cesarja Trajana tudi Romuni postavili na nebeško cesto, ki ji mi najpogosteje pravimo *rimska*, oni pa med drugim — Trojanova: *caele/drumul lui Troian!*

¹ Zahvaljujem se za uporabo kartoteke Inštituta za slovensko književnost SAZU.

V slovenski jezikovni zgodovini jo srečamo že pri protestantskih piscih, tako npr. v Trubarjevi² Cerkovni ordningi, 1564, str. 10 a; (...) *la ene balne, inu la en glaf dershale* z najbolj verjetnim pomenom »izmišljotina«; pri Dalmatinu, Biblia, 1584, 1 Kralj 189 b; *Inu Israel bo ena Pripuvilt inu bajlen mej vlemi folki*; v novejših prevodih stoji na tem mestu namesto *basen* beseda *zasmeh*. Prvi slovenski slovarnik H. Megiser podaja *basen* že v Dictionarium quattuor linguarum, 1592, D4^b, in širše v Thesaurus polyglottus (cit. po Stabejevi priredbi, 1977, str. 6) kot »izmišljotina, bajka; norčije; nekoristno/nepri- merno govorenje«. Omenim naj še Kastelčev rokopisni Dictionarium latino-corniolanum, posebej zaradi zapisane oblike *bailem/bailmiza* z nič širšim pomenskim poljem. Dosti širše in tudi na več mestih omenja to besedo Hipolit,² Dictionarium trilingue et tribus nobilissimis Europae linguis compositum; podaja tudi nekatere nove pomene, npr. *bajlom* »Lied, Gesang, Gedicht« (gl. češko *básen*) ali *bajlmaviz* »lažnivec«, ki jih poznejši slovarji nimajo. Pri njem nas preseneča raba besede *bajlem* (poleg *smilňhlovánĕ, smilňhloválszhe, marinĕa, fabula*) za nem. *Fabel, réslaga*... ali *navuk ene bajlni ali fabule* za Lehrgedicht, *en phrigiánski bajlmar ali bajlme smilňhliaviz* za Ezopa. Od tod se vidi, da že njemu *basem* pomeni tudi tip ezopske poučne zgodbe, ki je bila v srednjem veku zelo popularna, nov razcvet pa je doživela v 18. stol. in ji danes pravimo *basen*. Glasovna podoba besede *bajlem/bajlom* nesporno kaže na slovenski izvir. Tej trditvi v prid govori tudi vrinjeni *-j-* pred *-s-* (prim. *oyster* : *oster*) in pa juž. slov. *-m* namesto slovenskega *-n* (prim. sh. *basma*). Težko je z gotovostjo trditi, da je to rabo vpeljal Hipolit sam, čeprav bi bilo mogoče; brez natančnejše bohemistične literature o tem predmetu pa tudi razmerje do stčes. *básn* »Tierfabel« (Gebauer, Slovník staročeský I, 1903, 27) ni povsem jasno. Vemo, da je Hipolit prevajal tudi Komenskega Orbis pictus, morda je poznal tudi druga češka besedila in bi si bil lahko iz češčine izposodil samo pomen.³ Dejstvo je, da imajo kasnejši slovarji, npr. Apostlov Dictionarium germanico-slavonicum, 1760 (108, *bajlsem* »smishlanje, fabule«), Pohlinovo Tu malu besedishe treh jesikov, 1781 (Bl^{a/b}, *bajln/baln*) in Gutschmannov Deutsch-windisches Wörterbuch, 1789 (95, *basem*), pomen omejen le na »izmišljotina, bajka«, čeprav je vsaj Gutschmann Hipolitov slovar poznal. Od tega stanja se tudi Vodnik ni odmaknil v gradivu za besednjak (str. 53/4 a s. v. *Märchen* in *Fabel*).

Zanimivejša kot prikazovanje tega slovarskega stanja, ki gotovo ni povsem odsevalo žive jezikovne rabe, pa je neenotnost pri poimenovanju za omenjeno književno vrsto, ki je potem trajala skoraj pol stoletja (nekako do sredine 19. stol.). To dolgotrajno oblikovanje termina ni bilo povezano samo z iskanjem najbolj funkcionalnega oziroma čustveno najbolj neobremenjenega izraza, temveč tudi s (ne)slavizacijskimi hotenji zagovornikov te ali one možnosti. Pri strokovnih izrazih sploh lahko v okviru danega jezika ugotovljamo ali raziskujemo, katere besede so se terminološko uporabljale, katera je zmagala, vzroke za tak položaj, ipd., sploh pa jih je treba obravnavati v širšem kulturnem prostoru, v katerem so nastajali in se razvijali, saj gre v bistvu za kulturne besede in pomene.

Za konec 18. stoletja in prvo polovico 19. ugotovljamo v slovenščini tele terminološko uporabljane izraze v pomenu »basen« (podajam samo nekaj najpomembnejših virov):

1. *fabula*, iz lat.: terminološko sta jo uporabljala npr. Dajnko (Lehrbuch d. windischen Sprache, 1824, str. 311, v razdelku *Kratke fabule*) in Volkmer (Fabule ino pesme, Murkova izdaja iz l. 1836), sicer jo srečamo redkeje;
2. *právljica/pravljica*: Vodnik je tako slovenil izraz *Fabel* in tako poimenoval svoje basni, za njim je besedo povzel Prešeren v Kranjski čbelici III, str. 23, v epigramu *Pravljíčarjem* »basnopiscem«, ki je namenjen Ciglerjevimi basnim; Ahacl je v zbirki Koroshke ino shtajarske pesme, 1838, str. 115, 124, podal *Reľnize* v *pravlicah* s pojasnilom (za Korošce?), da gre za basni. Ta terminološka možnost ima vzporednico v češkem in poljskem *bajka* »basen« in v ruskem *prítča* »isto«, kar je uporabljal Sumarokov, in se lepo ujema s frc. *fable*, nem. *Fabel*.⁴ Sumarokov se je mogoče opiral na

² Zahvaljujem se za uporabo kartotečnega gradiva sekcije za historični slovar inštituta za slovenski jezik SAZU.

³ Morda je Breznik mislil na to točko, ko je govoril o *basni* kot č. izposojenki, saj je v 19. stol. v č. samo *bajka* pomenila »basen« (Jungmann, Slovník česko-německý I, 1835, str. 61).

⁴ Beseda *Fabel* je bila omejena na ezopsko *basen* šele v času Hagedorna in Gellerta, čeprav je bila izposojena iz stfrc. *fable* »Märchen, Erzählung« že v začetku 13. stol. (Kluge, Etymologisches Wörterbuch d. deutschen Sprache¹⁷, 1957).

kako starejšo rabo, kjer bi bila *pritiča* lahko tudi kaka poučna književna vrsta (prim. stsrb. *pritiča* »parabola«, Trifunović, Azbučnik srpskohrvatskih srednjevekovnih književnih pojmov, 1974, 269);

3. *basen*: Uporabljal jo je Jarnik, Sber lépih ukov, 1814, str. 40 in 72 d., Ahacl jo je sprejel v svojo zbirko, Slomšek jo je populariziral že v Drobntnicah I, 1846, z rubriko *Prilike ino balni*; morda spadajo sem tudi *Basne* iz l. 1817 ne povsem nespornega pisca. Na Koroškem je mogoče med kulturniki živelo Hipolitovo poimenovanje za to književno vrsto. Za Hipolitov slovar bi bil prek Gutmanna lahko vedel tudi Jarnik. Ta pa je v prizadevanju za ujemanjem z drugimi slovanskimi jeziki podprl obliko na *-n*, in ne domače na *-m*. To je le domneva, se pa lepo sklada z Jarnikovimi slavizacijskimi nagibi, ki jih je Koroška sploh kazala več kot osrednji slovenski prostor. Zanimivo bi bilo raziskati to vprašanje še na sh. območju, kjer prvotno tudi ni bilo enotnosti (Obradović je pod ruskim vplivom pisal *basni*, Relković pa pod zahodnimi vplivi *fabule*). Ni pa pretirano trditi, da je imel Jarnik v prvem obdobju pomembno vlogo pri razširjanju tega termina. Posreden dokaz za to bi bil lahko J. N. Primic: zanimiv je zato, ker v malem pooseblja to terminološko neustaljenost. Pod Vodnikovim vplivom je l. 1805 prevedel iz grščine več kot sto Ezopovih basni. V rokopisu, ki je ohranjen v NUK, je uporabljal pri eksplikaciji nauka celo vrsto poimenovanj: *smillik*, *fabula*, *pravlavza*, *perpovedek*, *smilhlena perpovest*, *marnja*, *pravliza*, nikoli pa ne *basen*.⁵ Nasprotno pa je v svojih Nemlško-slovenških Bukvah za Branje, 1813 (z Jarnikom je prišel v stik v začetku leta 1811), uporabljal *balnje ali fabule*. Dodatek *ali fabule* tu ni stilistično sredstvo, temveč prej kaže, da oblika *basni* vsaj na delu slovenskega ozemlja (v središču) ni bila popolnoma jasna in nedvoumna oziroma v rabi.⁶

Močna podpora, ki je je bila deležna beseda *basen* v Drobntnicah, Kmetijskih in rokodelskih novicah, Vedežu itd., pa ji je pripojevala prvenstvo in ustaljenost v knjižnem jeziku.

Alenka Šivic-Dular
Filozofska fakulteta v Ljubljani

NEKATERE TEŽNJE V POIMENOVANJU PESEMSKIH ŽANROV PRI SLOVENCIH

Poimenovanje literarnih žanrov je starejše od literarne vede. Takoj ko nastane več literarnih del istega tipa ali enakega namena, se kmalu pojavi tudi skupna oznaka zanje. Takšno poimenovanje pa ni povsem slučajno, marveč se navadno drži nekih ustaljenih klišejev, za kar nam nudi zanimivo gradivo zgodovina slovenske verzifikacije.

Najstarejši zapisani oz. natisnjeni primeri slovenskega pesništva sodijo v okvir tako imenovane cerkvene pesmi. Ta izraz je mlajši in je posnet po nemškem terminu das Kirchenlied. Protestanti so rabili namesto njega oznako 'duhovna pejsen'. Ker pa sta Juričič in Klombner leta 1563 naslovila pesmarico, ki sta jo izdala pod Trubarjevim imenom brez njegove vednosti, Ene duhovne pejsni..., se je Trubar v naslovih svojih publikacij izogibal tega pojma. V naslovu oficialne pesmarice, ki jo je prvič izdal 1567, nato 1574, za njim pa Dalmatin (1579, 1584) in sin Felicijan (1595), je namesto njega uvedel oznako »kersčanske pejsni«, 1567 je izdal Eno duhovsko pejsen zuper Turke..., 1575 Tri duhovske pejsni. Kljub temu se je v protestantski pesmarici pri poimenovanju posameznih pesmi le uveljavila oznaka 'duhovna pejsen'. Toda na tem mestu nas ne zanima poimenovanje celotnega pesništva, namenjenega petju vernikov pri verskih obredih, marveč označevanje njegovih posameznih žanrov. Tu pa moramo seči še v srednji vek.

Prve cerkvene pesmi so nastale v zvezi z največjimi prazniki. Takšna je tudi najstarejša zapisana kitica slovenske cerkvene pesmi v Stiškem rokopisu iz ok. 1440. Ta žanr prazniških pesmi in tudi posamezne najbolj priljubljene pesemske tekste so iz starejšega repertoarja prevzeli tudi protestantski pisci, z njim pa tudi oznake 'velikanočna pejsen'

⁵ Naj dodam, da so vsi ti izrazi podani po slovarjih kot »izmišljotina, pripoved, bajka ipd.« se neterminološko, Primic pa jih je tu uporabil terminološko.

⁶ Prešeren je še v Poezijah, 1847, obdržal izraz *pravljica* (mogoče zaradi metrike) in *pravljicarjem*.

(Čerin, *Pesmi slovenskih protestantskih pesmaric* . . . , ZSM 1908, št. 27, 28, 81—85), 'božična pejsen' (tam št. 20—23, 72—74), 'finkuštna pejsen' (tam št. 99). Celotno skupino so v naslovu pesmarice označili za »tih vegših godi . . . kersčanske pejsni«. Protestanti pa so takšen način pridevniškega označevanja žanrov h konstantni oznaki 'pejsen' prenesli od prazničnih pesmi tudi na druge frekventne tipe cerkvenega pesništva, ki so jih verjetno šele oni uvedli v slovensko slovstvo, kakor 'hvaležna pejsen' (Čerin, št. 18, 23, 97), 'troštivla pejsen' (tam št. 55), 'serčna pejsen' (tam št. 58), 'otročja pejsen' (tam št. 60), medtem ko utegneta biti oznaki 'pogrebska pejsen' (tam št. 67) in 'ohcetna pejsen' (tam št. 96) tudi starejšega in ne nujno cerkvenega izvora.

Takšen način označevanja nekaterih žanrov nabožnega pesništva je ostal v uporabi tudi v poznejšem slovenskem pismenstvu in književnosti, in sicer v tistem, ki se je opiralo pretežno na domače tradicije; v najbolj pretencioznih baročnih pesmaricah pa najdemo izključno po nemškem vzorcu povzeto naslavljanje 'pesem od . . .'. Značilno mešanje obeh načinov naslavljanja se vzdržuje v drobnih oficialnih katoliških pesmaricah, ki se od 1672 pojavljajo kot stalni dodatek lektionarjem; jedro teh pesmaric tvorijo stare prazniške pesmi, označene kot 'aventna pejsem', 'božične pejsmi', 'velikonočna pejsem', ob njih se pojavljajo drugačni pesemski teksti, med katerimi so zlasti marijanski poimenovani praviloma 'pejsem od . . .'. Ilustrativen odsev takšne dvojne prakse naslavljanja cerkvenih pesmi je najstarejša bukovniška pesmarica, ki jo je sestavil oz. uredil 1754 podkloštrski mlinar Luka Maurer; v predgovoru je pojasnil svojo razvrstitev pesemskih tekstov: »Dokler pak sem jest tote bukli iz mnogaterah drugeh buku vkupej postabu inu zapisou inu sem vse v eno lipo ordengo postabu, nar poprej sem zapisov te svete *binahtne pismi* vse vkupe v eno ordengo, potem sem postabu *postne pisme* v svojo ordengo, da se morjo vse predoma dobiti, potem sem jest postabu *velikonočne pismi* tudi v svojo ordengo, de se (morjo) tudi vse vkupe dobiti, potem sem jest postabu (pismi) *na v nebo hojena*, potem sem jest postabu tri *pismi od svete maše*, potem sem jest postabu 14 *pismov od Marije divice* vse v eno lipo ordengo, potem sem jest postabu tri *pismi od Marije Magdalenè*, potem sem jest postabu te *druge svete pesmi* čriz leto vse v eno lipo ordengo, da se morjo po vseh krajah peti per vsakateraj cirkvi . . .« (Prim. Narodopisje Slovencev II, str. 88.)

Vsaj v 19. stol., ko je ob načrtnejši skrbi za slovenski knjižni jezik spet prevladal takšen, lahko bi s pridržkom rekli 'ljudski' način poimenovanja žanrov cerkvene verzifikacije in naslavljanja tipičnih pesmi, pa se je pojavila tudi vse bolj izrazita težnja k osamosvajanju pridevniške oznake, torej k opuščanju brez potrebe ponavljajočega se samostalnika pesem. Tako najdemo v 'svetih pesmih' Blaža Potočnika (več izdaj med leti 1827 in 1874) oznake: 'večerna', 'zahvalna', 'adventna', 'postna', 'spokorna', 'velikonočna'. Tudi koroški zbiralec nabožnih in posvetnih ljudskih pesmi Matija Majar-Ziljski, ki je izdal *Pesmarico cerkveno* (1846, 1852²) in objavljal *Pobožne pesni* v svojem časopisu *Slovan* (1874), je za naslove uporabljal oznake: 'adventna', 'božična', 'kolednička', 'postna', 'velikonočna'.

Enak način označevanja žanrov in naslavljanja pesmi se je v prejšnjem stoletju z razvojem slovenske umetelne poezije pojavil tudi v posvetnem pesništvu. V *Krajnski čbelici* najdemo razen Prešernove *Soldaške* (III) še *Kastelčevi Pozimsko* (II) in *Pivsko* (II). *Pesme* po Koroškim ino Štajarskim znane (1833, 1838²) vsebujejo tudi *Andreašovo Večerno* in *Jarnikovo Pustno*. V *Novicah* so tako naslavljali pesmi *Matevž Ravnika* — *Poženčan* (*Pastirska*, 1844; *Prediška*, 1846; *Fantovska*, 1847; *Dobrovoljska*, 1848), *Jovan Vesel* — *Koseski* (*Vojaška*, 1845) *Anton Žakelj* (*Pepelnična*, 1846), *Peter Hitzinger* (*Kovaška*, 1856), *Vojteh Kurnik* (*Predpustna*, 1856, 1857, 1858, 1859; *Lovska*, 1856; *Rokodelska*, 1860; *Senoseška*, 1860), v *Drobtinica* pa *Peter Hitzinger* (*Pastirska*, 1848), *Anton Oliban* (*Juterna*, 1850), *Jožef Virk* (*Vojaška*, 1851; *Ženitovajska*, 1857) in *Jožef Hašnik* (*Knapovska*, 1856; *Spomladna*, 1858). Ob takšnih samostojnih pridevniških oznakah pa se vzporedno pojavljajo tudi pri posvetnih pesmih celovite oznake, torej s pridevnikom in samostalnikom pesem. Navadno gre za iste pridevniške oznake, kakor jih obsegajo že citirani naslovi, pojavljajo pa se tudi nove, npr. *Stritarjeva* oznaka 'popotne pesmi', s katero je naslovil cikel pesmi v zbirki leta 1869.

Tak način označevanja in naslavljanja posameznih pesmi pa v nadaljnjem razvoju slovenskega pesništva vse bolj upada; tendenca namreč prehaja od tipiziranega k čim bolj enkratnemu naslavljanju. Tudi slovenska literarna teorija, ki v 19. stoletju ne premore kaj več od nekaj temeljnih priročnikov za šolsko rabo, ne usvoji te terminologije, ker

ne razčlenjuje lirskega pesništva v tolikšne podrobnosti (upoštevava vrste, ne pa žanrov). Pač pa se takšnega označevanja oklene folkloristika, predvsem za razvrščanje in označevanje ljudskih pesmi v zbirkah. Že v Slovenskih pesmih krajskiga naroda (Korytkova oz. Kastelčeva zbirka, 1839—1844) srečamo takšne oznake 'ženitne pesmi' (I), 'koledniške pesmi' (I), 'soldaška' (I), 'pivske pesmi' (II, V), 'ženitniška pesim' (IV), 'vojaška' (IV), 'streljska' (V). Sistematično pa je pod takšnimi oznakami razvrščal pesmi Karel Štrekelj in za njim Joža Glonar v veliki zbirki Slovenske narodne pesmi (1895—1923): 'pesmi zaljubljene' (II), 'pesmi obredne' (III), 'pesmi svatovske' (III), 'pesmi pivske' (III), 'pesmi pobožne' (III), 'pesmi stanovske' (IV), 'pesmi vojaške' (IV), 'pesmi otroške' (IV), 'šavljive in zabavljive' (IV). Takšno poimenovanje tipov ljudskih lirskih pesmi pa je sprejela folkloristika tudi v svojo strokovno izrazje. Tako je npr. razdelil Boris Merhar v svojem prikazu Ljudske pesmi (Zssl I, 1956) lirske pesmi v 'obredno-običajne pesmi', 'pobožne pesmi', 'otroške pesmi', 'ljubezenske pesmi', 'vojaške pesmi', 'kmečke in druge stanovske (delovne) pesmi', 'pivske pesmi', 'šaljive in zabavljive pesmi' ter 'partizanske pesmi'.

Ob tej najstarejši tendenci v poimenovanju tipov in žanrov lirskega pesništva in do neke mere iz nje se je vsaj v 19. stol. pojavil še neki način kovanja samostalniških oznak. Gre za samostalniške izpeljanke iz navajanih pridevnikov s pomočjo ženskega obrazila *-ica*. Tako se je npr. ob oznaki 'poskočna pesem' ali kar 'poskočna' pojavil še izraz 'poskočnica' ali ob 'večerni (pesmi)' še 'večernica'. V prvi izdaji zbirke Pesme po Koroškim ino Štajarskim znane (1833) sta tako naslovljeni Večernica in Novoletnica, obe Slomškovi verzifikaciji, v drugi, razširjeni izdaji (1838) pa razen njiju še Slomškova Juternica, Globočnikova Veselica in Lipoldova Popotnica za sina. Ker gre očitno za Slomška in njegov krog iz celovškega semenišča, bi mogli soditi, da gre za Slomškovo pobudo. Takšno sklepanje podpira tudi vpogled v pesništvo Drobtnic. Najprej si oglejmo Slomškovo lastno verzifikacijo (Ant. Mart. Slomška zbrani spisi I, 1876). Razen že navedenih izrazov 'večernica', 'novoletnica' in 'juternica' se v naslovih njegovih pesmi pojavljajo še 'napitnica', 'veselica', 'popotnica', 'počitnica', 'priporočnica' in 'tolažnica'. Takšne in podobne oznake najdemo v Drobtnicah tudi pri drugih avtorjih, in sicer 'napitnica' (anon., 1846, 1848), 'večernica' (Oliban, 1854), 'popotnica' (anon., 1854), 'novoletnica' (Virk, 1856), 'godovnica' (Virk, 1856), 'rešivnica' (Virk, 1859/60). Toda skoraj v enakem številu so v Drobtnicah zastopane pridevniške oznake. Istočasno pa se pojavijo tudi v Novicah 'zabavljica' (Svetličič, 1848, 1853), 'žaljica' (Toman, 1850), 'nagrobница' (Svetic, 1851), 'napitnica' (Orožen, 1854), 'novoletnica' (Kurnik, 1856) in v Slovenski bčeli 'večernica' (-n, 1850), 'kolednica' (Svetic, 1851), 'juternica' (Orožen, 1852). Takšen način poimenovanja je sprejela tudi takratna literarna teorija. Ivan Macun (Cvetje slovenskiga pesništva, 1850; Kratko krasoslovje o pesništvu, 1852) je poskušal uvesti tako stvorjen domač izraz za elegijo 'žalostnica', uvedel pa je še danes rabljen termin 'poslanica' za 'poetično pismo'; razen teh uporablja tudi izraza 'poskočnica' in 'napitnica'. Tako se nam poimenovanje z izpeljanimi samostalniki s končnico *-ica* ne pokaže kot posebnost neke skupine, marveč za splošnejšo težnjo.

Vsiljuje se misel, da je ta tip zvrstnih in vrstnih oznak lirskega pesništva nastal po prilikovanju na zgled starejšega izraza 'zdravica', čeprav je bil ta gotovo tvorjen na drug način. Oznaka 'zdravica' se kot naslov umetnih pesmi ali kot opredelitev ustreznih ljudskih pesmi v tridesetih in štiridesetih letih 19. stol. pojavlja zelo pogosto (Prešernova pesem ni osamljen pojav) in je bila očitno takrat že splošno uveljavljena. Besedo srečamo že v Pohlilnovem Malem besedišču treh jezikov (1781); čeprav je tu navedena kot sinonim za zdravje, je verjetno že takrat pomenila prozni ali verzificiran nagovor pred skupinskim pitjem 'na zdravje' neke osebe.

'Zdravica' se je tudi kot strokovni izraz ohranila v naš čas, predvsem po zaslugi Prešernove pesmi s takšnim naslovom. Ohranilo se je tudi nekaj navedenih oznak iz sredine preteklega stoletja, še več pa jih je zašlo v pozabo. Pač pa so bili po istem besedotvornem načinu ustvarjeni nekateri novi. Med pesniki je bil najbolj tvoren v tej smeri Gregorčič, ki je pesmi v tretjem zvezku svojih Poezij označil za 'predsmrtnice', 'pogrebnice' in 'posmrtnice'. V literarni vedi pa sta se v novejšem času uveljavila pojma 'prigodnica' in 'vložnica'. Nekatere od starejših, tudi že pozabljenih izrazov tega tipa bi si bilo vredno posebej ogledati v pomenskih razsežnostih in morda tudi katerega od njih ponovno uvesti med strokovne izraze.

Jože Koruza
Filozofska fakulteta v Ljubljani

CANKARJEVI Hlapci V METODIČNI OSVETLITVI

V III. berilu za štiriletne srednje šole je odlomek iz Cankarjevih Hlapcev, in sicer zadnji prizori 4. dejanja. Prostorsko ločeno od odlomka je tudi nekaj vprašanj in pojasnil za dijake.

Kot v vseh štirih knjigah so tudi v tretji nanizana besedila v glavnem brez spremnega metodičnega instrumentarija. S tem člankom želim pokazati nekaj več možnosti za obravnavo konkretnega izbranega besedila v Berilu, torej odlomka iz Hlapcev. K štirim vprašanjem, dvema nalogama in razlagi besed dodajam nova vprašanja, naloge, pojasnila in dopolnitve, tako da vključujem tudi že dana vprašanja.

Naloge so zastavljene tako, da zahtevajo od dijakov poznavanje celotnega dela. Če pa se učitelj odloči samo za obravnavo odlomka, bo med nalogami izbral. Članek ponuja obsežen metodični instrumentarij in učitelj se lahko odloči, da ga bo izbral le del, kar je odvisno predvsem od tovrstne razgledanosti dijakov in od časa, ki ga daje na razpolago podrobni učni načrt.

Obravnava dramskega besedila ima poleg ostalih tudi naslednje metodične podenote:

- I. Uvod pred besedilom — lokalizacija odlomka.
- II. Postopki v oblikovanju dramske situacije in oseb.
- III. Spopadi mled osebami.
- IV. Osebe v govoru in dejanjih.
- V. Karakterološka tabela.
- VI. Scenska realizacija.
- VII. Vrsta (zvrst) dramskega besedila.
- VIII. Uvrstitev drame.

I. Lokalizacija besedila

Na volitvah zmagajo klerikalci in župnik je predstavnik nove oblasti. V šolski zbornici se uklonijo klerikalizmu (novi oblasti) vsi razen Jermana. Grozi mu službena premešitev v odročne kraje, on pa skuša z delavci ustanoviti izobraževalno društvo. Jerman v tem propade in mora iz kraja, prihodnost pa izroča kovaču Kalandru. Odlomek prikazuje poskus ustanovitve izobraževalnega društva.

II. Postopki v oblikovanju dramske situacije in oseb

Kje se godi dejanje odlomka?

Kako se dogodek zaplete in razplete?

Čemu so se zbrali Kalandar, Jerman in delavec?

Poiščite besedilo, iz katerega spoznate, od kod prihajajo ljudje.

Prebrali smo: Eno pridigo smo že slišali, zdaj pa še drugo! Kaj je bilo bistvo prve pridige?

Kako nastopa Komar proti Jermanu?

S čim Komar opravičuje svoje početje?

Je tako opravičilo sprejemljivo?

Osebe, ki nastopajo proti Jermanu, so prave kreature. Poiščite jih in določite, v kakšnem vrstnem redu jih pisatelj uvaja.

Pisatelj pravi o Nacetu, da je prismojen. Kako se to kaže v njegovem govoru?

Čemu pisatelj vključi Naceta v te prizore?

Opišite nastajanje in dinamiko množičnih prizorov.

Kje preide satira v dramo?

Dvakrat so Jermana zmedli, ko so zadeli v njegov intimni svet; poiščite ti dve mesti. Koga ima v tem odlomku Jerman za hlapce? In kdo so hlapci kot glavni moto drame?

III. Spopadi med osebami

Kako se razvija spopad med osebami?

Župnik je dolgo časa le v kontekstu navzoča oseba, ni ga pa na odru; poiščite neka, takih mest.

Kaj daje Jermanu moč, da Komarja ironično zavrača z besedami:

»Kaj? Tako lepo si se že navadil?...« V prvem dejanju poiščite prizore, ko Komar nasprotuje črnim (klerikalcem).

Jermanov spopad z množico je pravzaprav spopad z župnikom in z neumnostjo. Dokažite iz besedila, da je župnik varuh neumnosti.

Jerman pravi: »Nova resnica je obsenčila svet, izkušen človek mi jo je razložil: hlapčuj, da boš napojen in nasičen...« Kdo je ta »izkušen človek«?

Poiščite v Hlapcih dialog med župnikom in Jermanom, ki govori o hlapčevanju.

Zakaj se ljudje umaknejo Kalandru?

IV. Osebe v govoru in dejanjih

Določite, do kod je Jermanovo govorjenje umirjeno, kje se hitrost in intenzivnost pojačata in kje doseže višek (kljub vmesnim korakom nazaj).

Kako govori Komar?

- A Umirjeno
- B Vznemirjeno
- C Kriči
- Č Ironično
- D Hlastavo

Kako govori in deluje Kalandar?

- A Včasih razburljivo
- B Vedno pomirjajoče
- C Vseskozi preteče
- Č Ponavadi neprizadeto
- D Od pomirjajočega do pretečega

Kakšni so ženski glasovi?

- A Razburjeni in glasni
- B Neprizadeti in umirjeni
- C Lirično obarvani
- Č Otožni
- D Boječi in tihi

Pijani Pisek se v trenutku spremeni iz Jermanovega pripadnika v nasprotnika. Poiščite dialog med Jermanom in Piskom v 3. dejanju in določite, katera izmed oznak pripada Pisku.

- A Je zvest pripadnik napredne stvari.
- B Je pijani zapravljivec in prosjači za denar.
- C Pomaga novemu društvu iz gmotnih težav.
- Č Je skopuh in spravilja denar doma.

Naloga: Opišite in primerjajte usode protagonistov Cankarjevih političnih dramskih del — Maksa iz Kralja na Betajnovi, Ščuke iz Za narodov blagor in Jermana iz Hlapcev.

V. Karakterološka tabela

Izdeljate karakterološko tabelo za naslednje iztočnice. Pomagajte si s primerom A.

Iztočnica	Doživljajsko stanje lika (misli, občutki, pobude, namere)	Govor lika (tempo, intenzivnost)	Mimika, gestikulacija
A) Jerman: Hlapci, obsojeni za hlapce -	Razburjeno do skrajnosti, besen in nemočen.	Premor ob vejici; kriči.	Stoji na stolu in mizi; sklonjen naprej, desna roka iztegnjena, maha z njo; na obrazu izraz besa in nemoči.
B) Komar: Rekli so, da bi jih jaz - pa jih! Ljudstvo je razburjeno, hudo razburjeno - kdo bi se upiral?			
C) Anka: Daj, da ga vidim, preroka ... pozdravljen, prerok!			
Č) Kalander: Ali taka je ta reč? Nabili da me bodo? Glej, kaj si je izmislila!			

VI. Scenska realizacija

Zaigrajte zadnjo iztočnico, ko prime Kalander stol. Pripravite se glasovno, gestikularno in mimično.

Zaigrajte prizor med Komarjem in Jermanom. Pripravite za ta prizor karakterološko tabelo.

Hlapce je napisal Ivan Cankar že 1909. leta in objavil 1910., toda prvo uprizoritev so doživeli šele po pisateljevi smrti, leta 1919 — najprej v Trstu, nato v Zagrebu in šele zatem v Ljubljani. V Trstu so dramo ugodno sprejeli, v Ljubljani pa za predstavo ni bilo pravega zanimanja. Toda v Ljubljani so jo nato večkrat vračali na oder in dobivala je vedno več simpatij. Leta 1939 se je predstava spremenila v pravo manifestacijo, saj so jo gledalci šestnajstkrat prekinili z aplavzom pri odprti sceni. Po vojni je bila igra na vseh odrih slovenskih gledališč.

Nalogi za razredno skupnost dijakov:

1. Pišite v najbližje gledališče in jih prosite, naj vam dajo podatke, kolikokrat so pripravili Hlapce ter kdo je igral Jermana in župnika.
2. Ugotovite, iz katerih prizorov sta sliki v Kondorju št. 72.

VII. Vrsta (zvrst) dramskega teksta

Slovenska dramaturgija je imenovala Hlapce politično tragedijo, ki pa je hkrati ena najbolj intimnih dram glavnega junaka, učitelja Jermana, kot sporoča avtor svojemu založniku.

Cankar je mislil na dramo, ki naj bi imela izrazito politični značaj že ob volilni reformi, ki je klerikalni stranki zagotovila oblast. Ta oblast je priznavala zgolj samo sebe, saj že 1908. leta beremo v Slovencu: »Kdor je pristaš liberalno-socialdemokratske struje v učitelstvu, po naših mislih ne more biti sploh ljudski učitelj. Kdor je član organizacije, ki tako odločno pobija najsvetejša čustva našega naroda, ne sme vzgajati otrok temu narodu.«

Cankar je odšel leta 1909 v Sarajevo. Tam je dokončal Hlapce in pisal svojemu založniku Schwentnerju, da je napravil natančen portret naših »nadvse umazanih političnih

razmer«. Bil je prepričan, tako piše, da je to njegovo največje delo, zgrajeno »od kamna«. Pisatelj tudi piše, da prevladuje v prvih dveh delih satira, v tretjem pa se prične tragika.

Naloga: Poiščite začetek tragike v tretjem dejanju in ga izrazite z dvema stavkoma.

VIII. Uvrstitev drame

Hlapci spadajo med dela, v katerih Cankar obračunava s političnimi nasprotniki. S tega vidika lahko v Cankarjevi dramatiki govorimo o trilogiji Za narodov blagor, Kralj na Betajnovi in Hlapci. Cankarjevi politični nasprotniki so njegova dela besno napadali. Da je oblast hudo nasprotovala Cankarjevim dramam, zasnovnim na političnih spopadih junakov iz sodobnosti, priča med drugim tudi podatek, da je cenzura označila kar 62 mest v Hlapcih.

V Hlapcih je več stavkov, ki so postali že pravi izreki. Simbolizem pa je v drami najlepše izražen s kovačem Kalandrom.

Naloga: 1. Poiščite v danem odlomku najmanj en primer, za katerega mislite, da je bil cenzuri kamen spotike.

2. Poiščite vsaj en znani izrek iz Hlapcev.

3. Poiščite v slovenski književnosti primer, ko kovač predstavlja napredne sile.

Pri pisanju tega članka sem se opiral predvsem na podobne obravnave besedil v hrvatskih berilih za gimnazije, v katerih je vsako besedilo opremljeno z bogatim metodičnim instrumentarijem. Pobudo pa sem dobil tudi v novi reviji za metodična vprašanja pouka materinščine — Suvremena metodika — ki je pred kratkim pričela izhajati v Zagrebu.

Viri: Ivan Cankar, Štiri drame, Kondor 72

Tretje berilo za gimnazije

Čitanka s pregledom književnosti za IV razred (Rosandić, Šicel)

Suvremena metodika 1976/1.

Jože Lipnik
Pedagoška akademija v Mariboru

MENTORSTVO PRI ŠOLSLEM GLASILU

Danes ima že skoraj vsaka količkaj razvita šola tudi svoje šolsko glasilo. Prva leta po osvoboditvi so bili v navadi skromni stenski časopisi (stenčasi), sedaj pa se šole ponašajo že s ciklostiranimi ali tiskanimi listi. Navadno je slavist ali eden od slavistov, če jih je na šoli več, duša tega glasila, čeprav ima uradno manj pomemben naslov, npr. mentor, lektor. Če hoče, da šolsko glasilo nemoteno izhaja, svojih dolžnosti ne sme pojmovati preveč ozko, npr. jih omejevati samo na pravopisno in jezikovno popravljanje besedil, vse drugo pa prepuščati prizadevnosti učencev samih. Njegove dolžnosti so mnogo obsežnejše. Ustvariti mora celoten aparat, ki sestavlja, razmnožuje in razprodaja glasilo. Kjerkoli se zatakne, mora poskrbeti, da delo steče naprej. Začetna navdušenost mladih ljudi rada hitro uplahne in je zato potrebno vzpodbujanje in čut odgovornosti odraslega človeka, da izhajanje ne zastane.

Pri šolskem listu je toliko dela, da mentor ne more prevzeti vsega, ampak si mora zagotoviti pomoč. Dogovoriti se je treba, kako so pripravljene pri izdajanju šolskega glasila pomagati posamezni člani šolskega kolektiva, zlasti razredni učitelji, slavisti, učitelji likovnega pouka, učitelj tehničnega pouka, administratorka idr.

Še bolj kot med učitelji si je treba zagotoviti sodelavce med učenci. V začetku šolskega leta skličemo širši sestanek predstavnikov vseh oddelkov in organizacij na šoli, da se pogovorimo, kakšno tematiko bo šolski list obravnaval, katere rubrike bo vseboval, kako bo opremljen. Zlasti se je potrebno dogovoriti o pogostnosti izhajanja. Na manjših šolah in pri slabših delovnih pogojih zadostuje ena ali dve številki. Zelo solidno je, če izide po ena številka na vsako četrletje (kvartalnik). To dobro ustreza ritmu šolskega dela, tako list lahko odraža utrip življenja na šoli in ni samo poročilo o opravljenem delu

kot šolska izvestja ali nekakšen zbornik, v kakršne se radi sprevržejo jubilejni šolski listi. Izdajanje mesečnika pa je za šolo že kar prehuda ambicija in jo je težko uresničiti. Na osnovi sklepov tega sestanka sestavimo načrt za izdajanje šolskega lista, ki je sestavni del celotnega delovnega načrta šole.

Na tem sestanku tudi izvolimo ali dopolnimo uredniški odbor. Ta ne sme biti prevelik, da se lahko dovolj redno sestaja. Sestavljajo ga npr. glavni urednik, odgovorni urednik, urednik literarnih prispevkov, urednik nižješolskih prispevkov, urednik informativnih sestavkov, urednik zabavnega dela, tehnični urednik, tajnik. Nekateri mentorji imajo uredniški odbor samo po imenu, medtem ko skoraj vse delo opravljajo sami. Morda si s tem celo prihranijo nekaj časa, vendar delajo škodo, ker se tako trga vez med glasilom in učenci. Včasih samo droben šolarski nasvet ali kritična pripomba bistveno pripomore k izboljšanju lista. Z vsakim novim šolskim letom je dobro zamenjati več kot polovico uredniškega odbora, da novi uredniki lahko uveljavijo nove zamisli in da z odhajanjem učencev s šole ne bi bila ogrožena stalnost izhajanja.

Ne zadostuje pa samo, da šola ima svoje glasilo, treba se je tudi truditi za njegovo kakovost. Ocenjevalci šolskih glasil izražajo tako ostre očitke, da se že lahko vprašamo, če se jih sploh splača izdajati. Mnogokrat vsebujejo listi samo obrabljene modrosti, bodisi samo spise v počastitev določenega praznika ali samo spise o jeseni, zimi, pomladi. Otroci so siljeni gledati na svet z učiteljskimi očali in pisati po starih vzorcih. Borislav Kosier zahteva zlasti idejno in vsebinsko prelomnico v šolskih listih. Sprašuje se: *»Do kdaj bomo prepričevali tega našega sodobnega otroka, da živi v najboljšem od vseh možnih svetov?«* Lojzeta Kovačiča pa moti zlasti zlikana forma in šolski duh prispevkov ter si želi otroške prisotnosti in neposrednosti. Pravi: *»... kaj storiti, da ne bi otroka še kar naprej pošiljali na kamnito strmino literarnega mojstrstva in demonstriranja 'zrelosti', ki je še daleč izpred njegove mentalne zrelosti...«*

Šolsko glasilo naj bo zrcalo življenja na šoli. Učenci so najbolj navajeni pisati doživljajske spise, treba pa jih je usposabljeti tudi za pisanje informativnih in poljudnoznanstvenih sestavkov ter zabavnih prispevkov. Vse tekme, delovne akcije, prireditve na šoli zaslužijo prikaz v šolskem glasilu. Med kulturnimi in znanstvenimi zanimivostmi so primerne za objavo zlasti take, ki so aktualne in ki dopolnjujejo redni šolski pouk. Pravico do svojega kottička v listu imajo seveda tudi šaljivci in enigmatiki. Upoštevati je treba tako naivne in precej z učiteljevo pomočjo napisane prispevke učencev iz nižjih razredov kot duhovitejše in tehtnejše prispevke učencev iz višjih razredov. Duhovitost in izvirnost otroških spisov je odvisna tudi od kratkosti. Tako se v zadnjem času uveljavljajo v šolskih listih aforizmi in ankete, npr. *Kaj je mir, Ko bi bil(a) jaz mama, Kaj me najbolj jezi.*

Poleg učencev berejo šolski list tudi učitelji, starši in drugi prijatelji šole; tako je v njem mnogo možnosti za posredovanje med svetom otrok in svetom odraslih. Razpravljati velja o medčloveških odnosih, krivicah, nespornostih, izogibati pa se je osebnim obračunom. Učenci so pri tem zelo direktni, nepreračunljivi, morda tudi enostranski, da si lahko nakopljejo sovražnike. Mislim, da ni prehudo poseganje v naravo otrok, če jih včasih nagovorimo k umiku ostrejših izjav ali če jih navajamo na razne literarne zvižaje, npr. na dajanje izmišljenih imen, podpisovanje s psevdonimom, spreminjanje človeške zgodbe v basen. Pogledi odraslih na družbene, kulturne, športne vrednote pa se lahko uveljavijo v intervjujih ali v člankih, ki jih napišejo odrasli. Seveda morajo odrasli pisati v šolski list primerno preprosto in zanimivo, ne pa vsiljevati prispevkov, ki jih drugod niso hoteli objaviti.

Kako zbiramo gradivo za šolski list? Učenci navadno ne pišejo sami od sebe, ampak rabijo spodbudo. Literarne prispevke velikokrat izberemo med najbolj zanimivimi domačimi in šolskimi nalogami, vendar mora biti pri izboranju iz tega gradiva posebno strog kriterij, da šolski list ne bi postal enoličen in vsebinsko prazen. Visoka šolska ocena naloge še ni razlog za objavo v šolskem glasilu, marsikdaj se splača popraviti in objaviti tudi izviren spis manj pismenega učenca. Izvrstno je, če ima list oporo v novinarskem krožku in se v okviru tega krožka dogovarjamo za zbiranje novic iz življenja šole, pisanje reportaž, opravljanje anket in intervjujev. Navadno je na šoli poseben nabinik z imenom šolskega glasila in vanj lahko vsak učenec vrže svoj prispevek. Dobro je, da nekaj tednov pred izidom nove številke učence z okrožnico povabimo k pisanju

prispevkov, v njej navedemo tudi čim več idej za pisanje in rok za zbiranje gradiva. Včasih razpišemo tudi nagradni spis. Nagrada ne more biti kaj posebnega; navadno je knjiga. Precej je odvisno od vzpodbujanja razrednih učiteljev, slavistov in uredniškega odbora, kakšno gradivo in koliko se ga nabere.

Vsi prispevki seveda niso primerni za objavo. Nekateri so preveč površno sestavljeni, drugi nedomiselni, tretji dolgovezni. Tudi preveč med seboj podobnih spisov ne more biti objavljenih, da list ne postane dolgočasen. Pri otrocih ni redek pojav literarna tatvina (plagiat), posebno pri pesmih. Na to je treba paziti in izločiti tudi vse sumljivo gradivo. Izbor in ureditev gradiva za objavo opravi ob posvetovanju z mentorjem uredniški odbor. Razmerje med zbranim in objavljenim gradivom je včasih kar precejšnje, tudi 10 : 1. Učenec, ki je na hitro napisal svoj prispevek, ni preveč užaljen, če njegov spis ni objavljen; pač pa je učenec, ki je posvetil mnogo časa pisanju, lahko prizadet. Primerno je, da v uredniškem koticu napišemo pojasnilo, po kakšnih kriterijih so bili izbrani spisi za objavo in zakaj so bili drugi odklonjeni. Tako opravlja šolski list tudi literarnovzgojno nalogo.

Otroški spis pravopisno in jezikovno ni popoln, vendar navadno takšnega ne objavljamo. Bili so že posamezni poskusi npr. v hrvatskem listu *Đački napredak*, da so objavljali spise s pravopisnimi napakami in jih popravljali v opombah pod besedilom (t. i. fusnotah), vendar so bili čez čas opuščeni. Bolj nejasno je, koliko naj se posega v jezik učencev, kako naj se ravna s t. i. kojevstvom, s šolarskim žargonom ipd.: »*Ko smo prišli v razred, smo prepisovali naloge. Ko smo prepisali naloge, smo se lovili. Ko je zazvonilo, smo šli na svoja mesta.*« »*Men se čuden zdi, da se ta star tolk sekirajo, če plonkamo.*«

Šolska glasila večinoma objavljajo prispevke v knjižnem, šolsko zglednem jeziku, le kakšna manjša jezikovna okornost zaradi nepazljivosti ostane v besedilu; pač pa humoristični listi dosegajo komične učinke s šolarskim jezikom, npr. v spisih pod naslovom *Mihec piše*. Morda bi se tudi šolski listi lahko bolj sprostili v pogledu knjižne norme, vsaj v nekaterih sestavkih, in se s tem bolj približali svojim mladim bralcem.

Korekture šolskega lista opravljajo člani uredništva ali posebni korektorji, ki jih izbiramo med najbolj pisanimi učenci na šoli; končno korekturo pa mora seveda opraviti slavist. Vse gradivo, ki je pripravljeno za objavo, je najbolje natipkati, da ni preveč zamude in napak pri pretipkavanju na matice ali pri tiskanju. Tudi matrice in prve tiskane odtise je treba ponovno pregledati.

Literatura za otroke se vedno odlikuje po dobrem tisku in bogatih ilustracijah. Šolski listi tega ne premorejo, vendar se tudi po tej strani stalno izboljšujejo. Navadno imajo format pisarniške pole (30 × 21 cm) in kakšnih 20 ali 30 strani besedil. Na manjših šolah so razmnoženi kar s ciklografom v kakih 60 izvodih, na večjih šolah pa so ciklostirani približno v 500 izvodih, pojavljajo pa se že tudi elegantnejši tiskani šolski listi. Večina prispevkov je natisnjenih z navadnimi črkami pisalnega stroja, učence prvega razreda pa lahko pritegnemo k branju s posebnimi črkami, npr. s samimi velikimi ali s pisanimi črkami. Nekateri šolski listi imajo izrisano naslovnico, drugi pa trdnejši in lepši ovojni list. Pogosto neizkušeni mentorji in učenci pozabijo na impresum, tj. koticček, v katerem so podatki o izdajatelju, uredništvu, kraju in času objave, vendar to ni prav. Največkrat imajo šolski listi likovne priloge, zlasti lesoreze in linoreze. V posameznih glasilih so spisi tudi ilustrirani. Ilustriranje in razmnoževanje poteka navadno pod vodstvom učitelja likovne vzgoje in učitelja tehničnega pouka. Če šola nima primernih priprav za razmnoževanje ali tiskanje, poiščemo ljudi zunaj šole, ki so pripravljene to opraviti.

Vezava je sorazmerno lahko delo in jo opravijo lahko učenci sami. Treba je zbrati kakih petnajst učencev in jih primerno razporediti. Eni zlagajo liste, drugi to delo preverjajo, tretji jih spenjajo ali lepijo. Tudi razprodajo list učenci samostojno. Pred tem je treba izračunati ceno za stroške papirja in razmnoževanje, in jo tako zaokrožiti, da ni preveč težav z vračanjem drobiža. Mladi kolporterji prodajajo šolski list učencem in učiteljem na šoli, del naklade pa lahko prodajo v šolskem okolišu in na kakšni sosednji šoli. Nekaj izvodov je treba shraniti v šolski knjižnici in odposlati Narodni in univerzitetni knjižnici in drugim ustanovam, ki se zanimajo za šolske liste.

Tako smo v grobem pregledali opravila, ki jih mora organizirati slavist, kadar prevzame mentorstvo pri šolskem glasilu. Seveda si učitelji na vsaki šoli nekoliko drugače razporedijo delo in zasnujejo drugačen koncept šolskega glasila. V začetku je več dela na mentorjevih ramah, kasneje, ko je uredniški odbor že bolj izkušen, pa manj. Enostavno in mehanično pa to delo ni nikoli, ker si je treba prizadevati, da je vsaka nova številka drugačna in boljša od prejšnjih. Na srečo se to da doseči, ker dajejo poleg mentorjeve domiselnosti tudi novi dogodki na šoli in nove generacije učencev šolskemu listu vedno novo podobo.

Dodatek:

Naslednje spise ocenite glede na primernost za objavo v šolskem glasilu in nato primerjajte rešitve s svojo odločitvijo.

1. Vila
Vila je zelo velika.
Vile se nebo dotika.
K vili vodijo stopnice.
Vilo obdajajo gredice.
V vili je parketni pod.
Z vilo v mislih gremo na sprehod.
Janez

2. Moja mama

Moja mama je dobra. Imam jo zelo rada. Mama bi zame žrtvovala vse. Kadar sem bolna, prebedi vso noč ob moji postelji.

Mojca

3. Moj brat

Ko sem bil še manjši, je brat z menoj vedno zbiral šale. Tako mi je nekoč s smirkovim papirjem pobrusil zobe. Toda samo malo, ker več nisem pustil. Pravil mi je, da bom lahko grizel žeblje. Jaz pa nisem hotel poskusiti žeblje, ker sem se bal, da si ne bi zlomil zob.

Igor

Rešitev:

1. Pesem je posrečena upesnitev sklanjatve, žal pa je samo posnetek Grafenauerjeve pesmi Sklanjatev. Zaradi premajhne izvirnosti ni primerna za objavo.

2. Spis je šablonski, frazast. Ni primeren za objavo niti v številki, ki je posvečena dnevu žena.

3. Spis je izviren, zabaven, primeren za objavo.

Literatura:

Lojze Kovačič, O literarnem ustvarjanju otrok, Prosvetni delavec, 26. 10., 23. 11. 1973.

Dr. Stjepko Težak, Literarne, novinarske, recitatorske i srodne družine, Zagreb 1971.

Nedeljko Trnavec, Dečki listovi u osnovnoj školi, Titovo Užice 1973.

Franc Žagar
Pedagoška akademija v Ljubljani

Ocene in poročila

Razsežnosti Cankarjeve satire

Agonija veljakov v Cankarjevi satirični prozi. Izbral, uredil in spremno razpravo napisal Franc Zdravce. Založba Obzorja, Maribor 1976. 331 str. (Delo je izšlo v počastitev stoletnice Cankarjevega rojstva.)

Zdravčev izbor iz Cankarjeve satirične proze z naslovom Agonija veljakov si je zadal zelo zanimivo in za stoletnico Cankarjevega rojstva zelo učinkovito načelo: izoblikovati podobo ene najbistvenejših potez Cankarjevega ustvarjanja, s humornimi in predvsem grotesknimi prvinami bogato satiro, s katero je Cankar svoji družbeni kritiki dal dimenzije zunaj časovnih meja.

Izbor ni iskal le satiričnih elementov, temveč je težil tudi po motivni enotnosti besedil, ki jo je našel v procesu razkranjanja, razpadanja obstoječega družbenega sistema in človeka v njem, kot ga je Cankar videl v svojem času in ga v esejističnih in predvsem v umetniških upodobitvah izoblikoval v slikovito podobo moralno načete veljave in moči.

Tako se v štirih poglavjih razvrsti podoba Cankarjeve satirične proze skozi motivni prerez njegovega ustvarjanja (satirični vidik v zvezi s političnim, socialnim, karakternim in umetniškim problemom), temu pa sledi obsežna spremna razprava, v kateri urejevalec izbora razčleni pglavitne probleme izbranih besedil in hkrati celot-

nega Cankarjevega opusa satirične proze. Spremna razprava z naslovom Cankarjeva satirična proza je sestavljena iz šestih poglavij, ki obravnavajo razvoj motivov in tematiko agonije veljakov, oblikovalna načela Cankarjeve satirične proze, subjektivne in objektivne osnove Cankarjeve satire, Cankarjev smeh in kot spremno gradivo še opombe k študiji.

Analiza tematskih in motivnih osnov za Cankarjevo satirično pisanje je dala problemu širše razsežnosti: odkriva razvoj Cankarjeve politične, socialne in idejno-estetske misli od gimnazijskih let, ko se je začel satirično ozirati k problemom svoje dobe, do zadnje faze ustvarjanja, ko satira še vedno ostaja eno od oblikovalnih sredstev Cankarjeve jedke kritične ostrine. V stopnjah Cankarjevega razvoja skozi satiro je Franc Zadravec pokazal njegov odnos do vprašanj človeka v družbi, Slovencev v zgodovini, stalnega družbenega nasprotja med gospodarjem in hlapcem ter občutljiv antagonizem v malomeščanski moralni. Z razvrstitvijo socialno kritične tematike je F. Zadravec sistematično pregledal Cankarjeve politične, socialne in moralne poglede, kakor jih je izoblikoval v svojem ustvarjanju tudi zunaj satirične proze.

Posebej se je Zadravec posvetil oblikovalnim principom Cankarjeve satirične proze, pri čemer je ugotovil, da je njegov satirični opus sestavljen predvsem iz krajših pripovednih (in esejističnih) besedil, pri čemer imajo prednost vinjeta, črtica, pravljica in novela, v esejistični prozi pa feljton in polemični esej. Značilna je tudi pripovedno-esejistična oblika proze, ki jo F. Zadravec imenuje simbioza epske in racionalne oblike. Med specifičnimi pripovednimi prvinami Cankarjeve satirične proze F. Zadravec poudari deheroizacijo in demitizacijo, poseben način izoblikovanja značajev pripovednih oseb (zdaj se kažejo kot modeli, kot tipi ali kot simboli), kar Cankar doseže s pomočjo karikature, groteske in alegorije. S temi prvimi izloča in predimenzionira posamezne negativne ali zgolj tipične lastnosti človeka ali posebne narodove »vrline« v svoji satirični prozi. Vse te oblikovalne postopke izvaja F. Zadravec iz Cankarjeve novoromantične estetike in umetnikove miselnosti, ki raste iz kretivnega odnosa med subjektivnim opazovalcem sredi neizpodbitnih objektivno določljivih družbenih tokov.

Posebej se Franc Zadravec v svoji znanstveni študiji poglobi v določanje ironičnih učinkov v Cankarjevi satirični prozi. Najpomembnejši znaki ali pripomočki Cankarjeve ironije rastejo iz liričnih prvin in iz njih izvirajočega izbranega visokega sloga, katerega razdre s prostaško besedo, iz simbolne karikature ter njene psihološke funkcije v pripovedi; še bolj kot ironija in groteska pa se zdi F. Zadravcu pomembna groteska kot poglavitna prvina najboljših besedil s tega področja (Kancelist Jareb, Aleš iz Razora, Polikarp). Manj najde v Cankarjevi satirični prozi karnevalske groteske (lahkote in radožive) in več dramatične ali bolj demonične, ki jo opazi v novelah šentflorjanskega cikla in v nesatirični Cankarjevi literaturi. F. Zadravec ugotovi naslednje posebne lastnosti Cankarjeve groteske: psihološke in naturalistične prvine (opis človeka, predmeta, izključujoče se razmerje sil v človeku), pomemben element groteske pa so še sanjska, biblijska in ljudska fantastika.

V poglavju o Cankarjevih subjektivnih osnovah za satirično pisanje se avtor študije z veliko mero pretehtanosti in s pomočjo gradiva, ki ga dajejo oznake Cankarjeve osebnosti, korespondenca in izjave sodobnikov, sprašuje po pobudah in ustvarjalnih lastnostih, ki so privedle do tega in takšnega ustvarjalnega dejanja, kot ga vsebuje Cankarjeva satira. Na dovolj zamotano vprašanje odgovarja odprto, pritrjujoč predvsem tistim mislim, ki govorijo o specifični kreativni sproščenosti in nezadržanosti Cankarjeve besede, ki ji je bilo eno od orožij tudi satirična ostrina, predvsem pa njena sproščenost, igrivost in raznovrstnost, ki jo Cankar daje možnostim oblikovanja in s katerim teži k dejavni literaturi.

Zadravčeva študija o Cankarjevi satirični prozi je izčrpna, grajena s konkretno analitično jasnostjo in problemsko urejenostjo. Vprašanja so osvetljena z mnogih gledišč, in čeprav je misel v sebi zaključena in argumentirana z izborom Cankarjeve satirične proze, neče biti dokončna, temveč hote ob obravnavanih problemih odpira še nove možnosti iskanja in odkrivanja; s temi lastnostmi se študija ovrsča med pomembne literarnozgodovinske prispevke ne le k slovenskemu cankaroslovju, temveč tudi k raziskavam slovenske literature dvajsetega stoletja. Avtor je za svoje delo dobil nagrado Kidričevega sklada za leto 1977.

Helga Glušič
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Martinovičeva interpretacija Kettejeve lirike

Juraj Martinović: *Poezija Dragotina Ketteja. (Poslovenil: Franc Drolc.) Slovenska matica v Ljubljani 1976. 251 + (IV) str. (Razprave in eseji 20.) (Ob obletnici pesnikovega rojstva.)*

V zbirki *Razprave in eseji* je pod konec lanskega leta pri SM izšla monografija *Poezija Dragotina Ketteja*, napisal jo je sarajevski univerzitetni profesor Juraj Martinović, nedvomno eden najzanimivejših in najustvarjalnejših neslovenskih slovenistov.

Sploh se je v lanskem »jubilejnem« letu naše »moderne« slovenskemu bralcu predstavila jugoslovanska neslovenska slovenistika z znanjem in ambicijami, ki kažejo na opazen ustvarjalni vzgon te vede zunaj slovenskih kulturnih središč: najprej s prispevki na simpoziju o Ivanu Cankarju (julija 1976 sta ga organizirali ljubljanska filozofska fakulteta in SAZU), potem z obsežno cankarološko študijo beograjske slavistke Marije Mitrović (izšla pri založbi Lipa pod naslovom Cankar in kritika, malo poprej tudi v Beogradu) in končno s pravkar omenjeno Martinovičevo monografijo o Ketteju. Zlasti obe monografiji sta izdelani znanstveno resno in temeljito, tako da je njuna edina »jubilejna« lastnost le objavitev ob praznični priložnosti, ko so običajni založniški pomisleki ob manj komercialnih tiskih pač manj intenzivni.

Kakor napoveduje že naslov našega zapisa, bi se poročevalec to pot na kratko zaustavil pri Martinovičevi razpravi, ki jo njen avtor sam sicer označuje za »subjektivno interpretacijo Kettejeve poezije«. Besedilo z obsežno dokumentacijo in z metodo, ki še zdaleč ni izključno hermenevitična, navsezadnje tudi po genezi, saj je bilo izdelano kot doktorska disertacija (torej tudi kot dokaz o obvladovanju vsakršnih tehničnih postopkov iz območja literarne vede), seveda presega raven poljubne hermenevtike, kakor bi morda kdo razumel avtorjevo samooznako. Najmanj, kar je mogoče v zvezi z njo zatrčiti, je, da je zelo sistematična »subjektivna interpretacija«; in to ne le v območju osebnih podmen, marveč enako v upoštevanju vsakršnih trditev, ugibanj in sistemov pa faktografij, ki so se v zvezi s Kettejevo liriko in njenim umevanjem v slovenski literarni vedi doslej pojavile. To daje Martinovičevemu osebnemu dožemanju upoštevanja

vredno mero širše, manj osebne, recimo objektivizirane veljavnosti.

Mnoštvo problemov, ki se jih je lotil, je preobilno, da bi jih zdajle kazalo prešteti; tako naj pač obrisno rekonstruiramo samo temeljno shemo, konstrukcijo teze oz. razprave. — Razgled po njej bi bil takle: Potem ko je pregledal slovenske literarnozgodovinske odzive na Kettejevo poezijo in v njih uzrl precejšnjo obremenjenost inertnih ocen, ki se za ta del vlečejo še iz pesnikove generacije, je avtor sklenil nanovo, neobremenjeno ovrednotiti Kettejevo poezijo kot »relativno samostojno totalnost, ki je ustvarjena na podlagi lastnih zakonitosti«; nastale časovne razdalje od nastanka te poezije do danes mu to omogočajo, saj iz subjekta postopoma, grobo rečeno, le delajo objekt.

Točka, iz katere potem preseka hermenevitični *circulus vitiosus*, je opredelitev slovenske meščanske družbe konec 19. stoletja; ta naj bi bila po svoječasni oceni Janka Kosa urejena in zaprta, z jasnimi ideali in vrednotami, torej vsaj po težnji in videzu harmonična, skladna. Kette se je skušal kot pesnik s takšno družbo homologirati; tako se v njegovi poeziji že spočetka, deloma še v skladu z njegovo naravo, pojavlja kot temeljna ideja misel o harmoniji v človeku in njegovem svetu. Pogoj za doseženje ustreznih harmoničnosti pa je nekakšna naravna človekova elementarnost, skladnost z naravo, ki je z intuicijo, brez intelektualnega posredništva, zmožna slutiti tudi metafizično, ozadno resnico, smisel konkretnemu, navidezno samemu zase obstoječemu, čutno dojemljivemu svetu. Vendar meščanska družbena stvarnost pa šolanost oz. intelekt omenjeni temeljni pogoj za doseženje popolne skladnosti zmeraj sproti blokirata; intelekt ni elementarnost, enako ne družbene konvencije. (V Martinovičevi interpretaciji kot orodje na tem mestu inteligentno in obenem jasno zazveni znana strukturalistična opozicija ali binom *natura-kultura*.) Iz takšnega razmerja se poraja čedalje naporenejše stanje: inteligentnejši ko je duh, bolj ko je vpet v družbeno stvarnost, jasneje in obenem nedosegljivejša se mu kaže naravna prvinskost kot življenjski smoter. Lirski subjekt v Kettejevi poeziji je tako čedalje huje polariziran v ambivalentnem smislu: pogoj za intenziviranje enega pola (npr. vere, navdih) je okrepitev drugega, toda hkrati se obadva s tem tudi čedalje huje izključujeta. — Dokler je npr. narava zaznavna in zapisovana pozitivistično/

opisno, realno, objektivistično, v njej ni mogoče odkrivati ničesar razen njene eminentnosti, nobenega življenjskega ali obstojnega smisla; ustrezno odkritje je mogoče šele potem, ko nastopi navdih (zoper razum in obenem kot pomoč razumu). Šele navdih poprejšnji zapis funkcionalno spremeni v simbol, poln religioznega, panteističnega sporočila. Bolj ko sili duh v odkrivanje resnice, hujši in neznosnejši je po logiki ambivalentnih razmerij konflikt v liriki, večja, napornejša je ustvarjalna napetost, obsedenost. V trenutkih ekstremne polariziranosti (npr. poleti 1898) je zato lirski »produkcija« naravnost eruptivna. — Ko bi resnična poezija prenesla koherentno filozofski, idejno ali kar ideološko zaprt sistem, vseh teh težav Kette ne bi imel. Pomenska »odprtost« kot pogoj za poezijo se torej pri Ketteju nazorno kaže prav v ambivalentnosti duha in navdiha, realnega in metafizičnega, na slogovni ravni simbola in opisa, uvajenega in enkratnega itd.

Taista ambivalentnost, ki sicer večkrat prehaja tudi v dialektiko, je opazna na vseh temeljnih ravneh Kettejeve lirike, torej je njena osnovna zapoved, njen zakon, njeno gonilo. Na primer: erotično razmerje med moškimi in žensko je najprej, po naravi, stvar čutnosti, realnosti. Kakor hitro pa se mu skuša ugledati smisel, njegovo temeljitejšo resnico, ga je treba spiritalizirati, poduhoviti. Intenzivnejše ko je iskanje tega smisla, bolj je ljubezen vizija in oddaljena od naturalnosti, realnosti. In obratno: bližja ko je naturalni čutnosti, dlje je od lastnega smisla. Ali: da bi človek uresničil idejo absolutne harmonije z intuitivnim spoznanjem metafizične resnice in lepote, mora preseči ali kar zavreči svoj lastni prirojeni racionalizem; razum je pač zavora vsakršnemu intuitivizmu, pravo bistvo stvari pa je zaznavno le v trenutkih najčistejše emocionalnosti (Bog v ciklu Moj Bog je metafora za takšen trenutek popolne harmonije/resnice vsega).

Opisane temeljne ambivalentnosti kot ustvarjalne, doživljajske spodbude ni Kette nikdar presegel; čeprav poslednja dva cikla Novi akordi in Na molu San Carlo dajeta slutiti, da je bil na pragu ustvarjalne sinteze, ki se je poskušala utemeljevati prav na preseženju takšne ambivalentnosti.

Povzetek obsežnega in podrobnega Martinovičevega dela, ki se spotoma največkrat sklicuje na Zadravca, Nika Grafenauerja, Paternuja (kar zadeva Kettejevo koreninjenje v literarni tradiciji, predvsem

v Jenku in Prešernu), Koblarja, Mahniča, Bernika in še nekatere druge, bi bil, da je Kettejeva pesniška zanimivost čisto druga, kakor pa smo tega navajeni iz naše literarne zgodovine. Sicer je njegova lirika za slovensko literaturo res bolj organsko zaključevanje starega, tradicije, bivšega, obstoječega kakor pa inovacijska pustolovščina, toda obenem je po svoji naravi, s svojo ambivalentno razčlenjeno notranjostjo sama spet karseda organsko spodbujala oblikovalne postopke, ki so vedli iz realistične deskripcije ali porealistične impresije v simbol/symbolizem. Stalna težnja po preseganju imanentnega in težnje v transcendenčno je morala »podtikati« realnosti (na slogovni ravni recimo opisu) mnogoobrazne, nenavadne, kar se da subjektivne, v posebnem smislu »religiozne« pomene (kakršne pozna simbolizem). Tako je Kettejeva vloga v slovenskem literarnem razvoju predvsem vloga organskega prehoda iz realizma v novo romantiko, avtohtonega in avtentičnega; za ta del je mnogo bolj evolutivnega kakor revolucionarnega značaja. Kar zadeva imanentno vrednost Kettejeve lirike, pa ta spet ni le v mnogo poudarjanem iskanju absolutne resnice, Boga, marveč v nenehnem bolečem, krčevitem naporu med imanenco in transcendenco, med zemeljskim in »božjim«, realnim in idealnim, čutnim in absolutnim, realizmom in simbolizmom. To je, kar zmeraj znova »dela« njegovo poezijo, in to je tudi cena njegove poezije.

Na vsak način zanimiva in duhovita teza, ki je v razpravi tudi logično, s podrobno dokazovalno logiko, verjemljivo in sklenjeno uresničena. Martinovič si je pri njeni izpeljavi pomagal z različnimi metodami, od dobro obvladane slogovno interpretacijske do filozofsko hermenevitične (ki je zastopana zlasti v končnem učinku), vmes ne zanemarja niti klasične literarno-zgodovinske polemike in razbiranja doslejšnjega znanja; potemtakem je metodološko domisel in dinamičen. Izid je na koncu takšen, da mimo njega slovenska literarna veda posledaj pač ne bo mogla. — Kar do neke mere vseeno moti razbiranje sicer logično in konsekventno izdelanega sporočila, je precej težaven stil, ki ga sem in tja obremeni še kakšna (sicer res redka) terminološka nejasnost. Težko ali domala nemogoče je sicer oceniti, ali gre na račun originala ali prevoda, toda beseda »narod« npr. v slovenski rabi 19. stoletja nikakor ni bila enoznačna v smislu »nacija«, marveč celo pogosteje zaznamuje »ljudstvo«. Ko je potem Kette v predavanju o

poeziji rekel, da »smo kolikortoliko pokvarjeni, narod ne še tako...«, bi trditve zvenela skoraj nerazumljivo, če »narod« v tem primeru ne bi bil »ljudstvo« (v monografiji se uporablja samo izraz narod). Nekaj malega podobne zamere bi sem in tja veljalo tudi kakšni prenakli zadovoljivi s to ali ono obstoječo oceno (npr. z uvodno Kosovo o slovenski meščanski družbi 19. stoletja, pa kakor je že duhovita). — Ampak kaj, menda celo svetniki grešijo vsaj po sedemkrat na dan — pa ne bi smel znanstvenik, če je še tako resen! Take drobnarije se zmeraj dogajajo. — Celoten vtis pa je namreč takšen, kakor smo že zapisali: dragocen, resen, ambiciozen, temeljit prispevek slovenski literarni zgodovini; daleč nadpovprečna znanstvena legitimacija sarajevskega slovenista pred slovenskim občinstvom.

Matjaž Kmecl
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Slovaško-slovenski slovar

Viktor Smolej: Slovaško-slovenski slovar. (Slovensko-slovinský slovník.) DZS, Ljubljana 1976. 447 str.

Ob koncu l. 1976 je izšel od vseh, ki se zanimajo za slovaški jezik in kulturo, težko pričakovani Slovaško-slovenski slovar. Sestavil ga je profesor Viktor Smolej, ki že vrsto let kot lektor za slovaški jezik in prevajalec posreduje stike s slovaško kulturo. S sestavo slovarja je opravil zelo potrebno in koristno delo, ki zasluži vse priznanje.

Iz avtorjevih uvodnih besed izvemo, da je bila prvotna zamisel izdati slovaško-slovenski in slovensko-slovaški del v eni knjigi. Kasneje se je založba v skladu z uveljavljenim načelom za izdajanje dvojezičnih slovarjev odločila, da izda posebej slovaško-slovenski in posebej slovensko-slovaški slovar. Slovensko-slovaški del naj bi pripravil tedanji lektor za slovenski jezik v Bratislavi dr. Vit'azoslav Hečko. Avtorja sta se dogovarjala z Državno založbo Slovenije in s Pedagoško založbo v Bratislavi, ki pa je svoje sodelovanje pri tem kmalu odpovedala. DZS je prevzela izdajo sama. Po nenadni Hečkovi smrti je tudi delo za slovensko-slovaški slovar prevzel prof. Viktor Smolej. Lahko upamo, da bo mo v nekaj letih uvrstili na knjižno polico k Slovaško-slovenskemu slovarju še Slovensko-slovaški slovar.

Po uvodnih besedah navaja avtor navodila za uporabo slovarja, seznam kratic in okrajšav, slovaško abecedo in vire, ki so mu bili v pomoč pri sestavljanju slovarja. Čisti slovarski del obsega 410 strani malega slovarskega formata v dveh kolonah. Na koncu je na 23 straneh nekaj poglavij iz slovaške slovnice.

Gesla so urejena po abecedi in nimajo podgesel; vsak leksem je slovarska enota zase. Nekaterim geslom so poleg razlag oziroma slovenskih sinonimov dodane in pojasnjene besedne zveze, fraze in reki.

V poglavju »Navodila za uporabo slovarja« pojasnjuje avtor izbor besed, sprejetih v slovar, kakor mu ga je narekoval dani obseg. Opustil je navajanje abstraktnih samostalnikov na -st' in -stvo; samostalniki, ki poimenujejo delujoče osebe, so vnesei samo v moškem spolu, le izjemoma tudi v ženskem; pomanjševalnice so upoštewane v zelo omejenem obsegu, prav tako glagolski samostalniki. V majhni meri so navedeni pridevniki na -ský, -cký, -ový, -ovský, zanikane besede, predponski glagoli, sestavljenke s števniki, zaimki, prislovi. Predvsem pa se je avtor omejil v navajanju mednarodnih besed. Sprejel jih je le izjemoma, »če je njihova pisna in glasovna podoba močno drugačna od iste besede v slovenski redakciji«. Besed, ki so po obliki in pomenu enake slovenskim, avtor ni vnesel, razen če so razlike v pregibanju ali dolžini glasov. Ker so izvirne slovaške besede vedno naglašene na prvem zlogu, slovar naglasa ne zaznamuje. Ostrivci nad vokali in konzonanti pomenijo le dolžino glasu, ne mesto naglasa.

Ob branju dvojezičnih slovarjev, ki imajo navadno vnaprej določen obseg, se bralcu vsiljuje vprašanje, po kakšnih kriterijih so sestavljali izbirali besede za sprejem. Avtor pravi, da »slovar, ki je namenjen praktični rabi, hoče posredovati izbran besedni zaklad slovaškega jezika, kakor je v rabi in ga nahajamo v leposlovju včeraj in danes, v sodobni publicistiki, v poljudni znanosti in v pogovorni besedi«. To težavno nalogo je avtor ustrezno opravil, saj je izbiral besede nakazanemu namenu primerne. Vendar naj mi bo dovoljeno nekaj pripomb.

Kot je že zgoraj povedano, avtor v slovar ni sprejel besed, ki so po obliki in pomenu enake slovenskim. Verjetno je pod tem vidikom izpadel samostalnik voda, uvrščene pa so številne besede iz besedne družine, kot so: vodáren, vodička, vodna-

tiel'ka, vodník, vodný (z besednimi zvezami), vodový, vodojem, vodopád, vodorovný. Mnenja sem, da je tako načelo primerno le, če nastopa beseda v obeh jezikih v enakih pomenih in če pripada enakim stilom in plastem. Pa še v tem primeru je vprašanje, če kaže v slovarju izpuščati besede z močno besedno družino. Bati se je tudi, da bi uporabnika tako ravnanje lahko zavajalo k zmotni misli, da je vsaka beseda, ki je v slovarju ni, izpadla iz tega razloga.

Za podrobnejši pregled sem izbrala v glavnem besede z začetno črko G. Ugotovila sem, da je avtor sprejel približno eno petnajstino od gesel črke G, kakor jih prinaša Slovník slovenského jazyka (SSJ) slovaške akademije znanosti iz l. 1959. Glede na omenjeno avtorjevo načelo za sprejem mednarodnih besed, bi najbrž lahko izpadle besede, kot so: galéria, garderóba, generácia, guláš in dale prostor kakim drugim besedam, ki jih v slovarju ni, kot so npr. glagol *glgat'* — 1. *glasno goltati (tekočino)*, 2. *ekspr. pítí'*, ali pa zanimiv glagol *grobianit'* — *nespoštljivo, grobo pogovarjati se s kom*² poleg v slovarju navedene ga samostalnika *grobian* — *surovež*.

Avtor bi dosegel večjo preglednost v slovarju, če bi posamezne pomene pri večpomenskih besedah ločil s podpičji. V mislih imam primere kot: *galéria* — *hodnik*, *galerija* v *gledališču*, *razstavišče*, *galerija*; ali: *cestička* — *cestica*, *potka*, *stezica*, *prečka* (v *laseh*); ali: *vzburit'sa* — *upreti se*, *vstati*, *dvigniti se v upor*, *razburiti se*. V vseh navedenih primerih so v SSJ pomeni ločeni s številkami. Razumljivo je, da v dvojezičnem priročnem slovarju ne morejo biti besede tako obravnavane kot v velikih razlagalnih slovarjih. Vendar se s podpičjem namesto vejice, s čimer bi bila pomenska diferenciacija bolj poudarjena, obseg ne bi nič povečal. Tako, s podpičji, so ločeni pomeni tudi v Bajec-Kalanovem Italijansko-slovenskem slovarju, v Bradačevem Češko-slovenskem slovarju in v Gradovem Francosko-slovenskem slovarju. V Jurančičevem Srbskohrvatsko-slovenskem slovarju pa so pomeni ločeni s številkami.

Nekatere besede pojasnjuje avtor z množico sinonimov za isti pomen. Samostalniki *bet'ar* je npr. predstavljen takole: *bet'ar* — *navihanec*, *premetenec*, *neugnanec*, *samo-pašnež*, *šaljivec*, *tiček*. Če izvzamemo samostalniki *samo-pašnež*, ki je od drugih navedenih sinonimov pomensko zelo odda-

ljen in bi ga bilo treba ločiti od njih, bi bilo koristno, da bi bili sinonimi razporejeni po določnem redu: ali glede na stopnjo sinonimnosti ali pa morda po abecedi. S skromnejšim navajanjem sinonimov pa bi se pridobilo tudi nekaj prostora.

Dvojezični slovarji praviloma ne označujejo stilno-plastne vrednosti besed. Zato bi bilo potrebno prikazati tovrstne odnose med dvema jezika z navajanjem slovenskega sinonima iz iste jezikovne plasti, oziroma z enako stilno obarvanostjo, če imata seveda besedi v obeh jezikih enako stilno-plastno vrednost. Če pa so za določen pomen navedeni še drugi, nevtralni slovenski sinonimi poleg stilno-plastnega, naj bi bil ta uvrščen na prvo mesto, da bi bilo s tem očitno opozorjeno na enako stilno-plastno vrednost besed v obeh jezikih.

Nekaj primerov, kako so glede na to prikazane besede v našem slovarju: *guráž* — *korajža*, *pogum*. *Guráž* je v slovaškem in slovenskem jeziku pogovorna beseda (prim. SSJ I, str. 446; Slovar slovenskega knjižnega jezika II — SSKJ, str. 432). Samostalni *gýč* je pojasnjen s sinonimoma *kič*, *plaža*, ki imata v slovaškem in slovenskem jeziku slabšalno funkcijo (prim. SSJ I, str. 447 in SSKJ II, str. 314). Tudi glagol *gnjavit'* ima v našem slovarju, sicer na zadnjem mestu, stilno ustrezni sinonim *gnjaviti* (prim. SSJ I, drugi pomen, str. 437; SSKJ I, str. 707). Geslo *grobian* je pojasnjeno s *surovež*, ne z *grobijan*, iz česar se da sklepati, da v slovaščini beseda ni ekspresivno obarvana. To potrjuje SSJ, ki jo predstavlja brez kateregakoli stilnega kvalifikatorja (SSJ I, str. 443). Tako stilno-plastno prikazovanje besed, kakor ga kažejo gornji primeri iz našega slovarja, je treba posebej pozdraviti, saj dosedanja praksa dvojezičnih slovarjev tovrstnemu osvetljevanju leksike ni posvečala velike pozornosti, čeprav bi bilo treba jezikovno zvrstnost upoštevati tudi na tem nivoju.

Navesti pri besedah v slovarju primerne zglede, ki bi jih najbolje predstavili, ni lahka naloga. Avtorju se je v veliki meri posrečilo v okviru danega obsega izbrati ilustrativno gradivo tako, da prikazuje dejansko, živo rabo in značilne sintaktične zveze, zlasti z navajanjem besednih zvez, fraz in rekov. Mimogrede pripominjam, da bi pri navedeni frazi v geslu riadok: vieme

¹ SSJ I, str. 435.

² SSJ I, str. 443.

čitat' medzi riadkami — *znamo brati med vrsticami* zadoščalo samo: čitat' medzi riadkami.

Teh nekaj nebitvenih, obrobni pripomb prav nič ne zmanjšuje vrednosti slovarja, ki je vključ sorazmerno majhnemu obsegu bogat, saj prinaša najpomembnejše slovaško besedje, obravnavano in predstavljeno z vso vestnostjo in natančnostjo.

Joža Meze
SAZU v Ljubljani

O slovensko-češkem slovarju

Ružena Škerlj: *Slovensko-češki slovar*. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1976. (VIII) + 461 str.

Glede na posebno tesne zgodovinske in kulturne vezi med Čehi in Slovenci prese- neča ugotovitev, da predstavlja dvojezično slovensko-češko slovarsko tradicijo en sam Zavadilov Slovinškočeský slovník, ki je iz- šel v Pragi brez letnice okrog leta 1900, medtem ko je obratna češko-slovenska pot zgodovinsko pripeta na tri slovarje (Zava- dilov Československi slovar in dva Brad- ačeva Češko-slovenska slovarja, leta 1929 in 1967, ki sta izšla v Ljubljani). Odveč je to- rej naglaševati, kako zelo je bil slovensko- češki slovar potreben v današnjem kultur- nem in gospodarskem zblizevanju med obe- ma narodoma.

Sestavljanje slovarjev je dolgotrajno in težavno delo, zlasti če je naloženo enemu samemu človeku in to v današnjem času, ko je med drugimi strokami dosegla tudi leksikografija novo znanstveno stopnjo. Od avtorja dvojezičnega slovarja se pričakuje, da dobro obvlada sodobno normo dveh je- zikov in pozna stilno vrednost jezikovnih sredstev. Zahtevam današnje leksikografi- je bi bil verjetno kos le kolektiv lingvistič- no usmerjenih strokovnjakov, ki poleg tega dobro poznajo ustroj sodobnega knjiž- nega jezika in sodobno jezikovno proble- matiko dveh dežel. Vse te okoliščine je treba upoštevati, če hočemo objektivno vrednotiti Slovensko-češki slovar avtorice Ružene Škerljeve, ki ji je bilo zaupano tež- ko delo.

1. Slovensko-češki slovar želi verjetno slu- žiti samo slovenskim uporabnikom, ki se učijo češkega jezika, na kar bi opozarjal ne le predgovor, temveč tudi dve dodani poglavji — Vlastní jména (= Lastna ime- na) in kratka informacija o osnovah češke-

ga pravopisa, češke spregatve in sklanjat- ve in ne nazadnje slovar sam, zbrano slo- vensko-češko besedišče. Četudi je slovar slovensko-tujejezični, ko bi se moral preiz- kušati in vrednotiti predvsem slovenski je- zik na češki leksikalni mreži, pa kaže slo- var premaknjeno sliko: slovenščina je ne- kako zapostavljena in nepravilno predstavl- ljena. Pri sestavljanju slovensko-tujejezič- nega slovarja je treba izhajati predvsem in edino iz slovenske jezikovne baze, če naj bo slovar adekvatna informacija v slo- venskem jeziku in o slovenskih realijah. Hkrati pa je potrebno prisluhni vsemu ži- vemu in frekventnemu v normi sodobne knjižne slovenščine, če nočemo, da se nam izmuznejo besede, ki so naravnost v sre- dišču naše današnjosti — naj omenimo sa- mo dve — *tozd*, *neurvršenosti*.

Pri prevajanju slovenskega besedišča v če- ščino je treba upoštevati genetično in strukturno blizost med obema jezikoma, vrsto skupnih zgodovinskih okoliščin in končno tudi pomembno dejstvo, da si je slovenščina izposojala besede in nekatere besedotvorne elemente¹ tudi iz češkega je- zika. Pri sestavljanju slovensko-češkega slovarja so potemtakem v ospredju seman- tični in onomatološki problemi, pri iskanju heteronimov je treba paziti na pomenski premik pri genetično blizkih besedah in na mesto teh beseg v stilni razslojenosti so- dobne slovenskega in češkega knjižnega jezika.

2. Pri dvojezičnem slovarju manjšega ali srednjega obsega se je treba preudarno lo- titi izbora besed na ravnini: *tujke* (*interna- cionalizmi*) — *domače besedišče*. Dvojezič- ni slovar naj bi informiral uporabnika, po kakšni glasoslovni in besedotvorni poti sta sprejemala internacionalizme dva jezikov- na sistema, vsekakor pa naj bi ne spregle- dal domače besede, če je bolj v rabi kot tujka. V slovarju ni slovenskih besed *vele- poslanik*, *veleposlaništvo*, *posvojitev*, *po- svojiti* in je na tem mestu najti samo besede *ambasador*, *ambasada*, *adopcija*, *adop- tirati*, seveda pa ima slovar poleg tujke *adoptirati* še glagola *posinoviti* in *pohčeriti*. Uporabnik lahko sooča pomensko enoum- ne tujke *ilustracija* — *ilustrace*, *ilustrirati* — *ilustrovat*, *iluzija* — *iluze*, *identičen* — *identický*, *ideološki* — *ideologický*, izpu- ščeni pa so internacionalizmi iz grščine, ki jih slovenščina in češčina precej različno sprejemata v jezikovni sistem. Samostalni-

¹ Bohuslav Havránek, *Studie o spisovném jazyce*, Praha 1963; *Vliv nové spisovné češtiny na spisovné jazyky jihoslovanské*, s. 322–327.

ki *drama, paradigma, sintagma, tema* se v slovenščini uvrščajo v žensko a-jevsko sklanjatev, medtem ko so v češčini srednjega spola in pri slanjatvi podaljšujejo osnovo, npr. gen. sg.: *dramatu, paradigma, syntagmatu, tématu*. Prav tako ni najti slovensko-čeških različic *integriteta — integrita, solidarnost — solidarita, realnost — realita, popularnost — popularita*. Treba je paziti na pravilno ortografsko podobo internacionalizmov, npr. analiza, muzeum (v slovarju *analyse, museum*); novi češki pravopis² daje vsekakor prednost pisavi *improvizovat, filozofický, univerzita, prezident pred starejšimi oblikami improvizovat, filosofický, universita, president*. Seveda pa je treba tudi tuške prevajati v skladu z normo sodobnega češkega jezika, npr.: etnologija — etnografie, etnološki — etnografický.

3. Nujno pa mora sestavljalec dvojezičnega slovarja upoštevati stilno razplatenost jezikovnega sistema. V Slovensko-češkem slovarju je najti stilnozvrstne kvalifikatorje pri čeških besedah, medtem ko je slovensko besedišče predstavljeno brez stilnih markacij in nepravilno informiran češki uporabnik bo potemtakem lahko rabil kot ekvivalente besede *donebnik in nebotičnik, čitatelj in bralec, duri — vrata, deca — otroci, fajmošter — župnik, čik — ogorek, dopis — pismo, čaša — kozarec, frklja — punca — dekle, časih — včasih itn*. Velika škoda je, ker Slovensko-češki slovar ni sledil Slovarju slovenskega knjižnega jezika, kjer se interpretira slovensko besedišče v luči razvojne dinamike in funkcijske zvrstnosti. O starinskih, redko rabljenih, narečnih, pogovornih in knjižnih besedah se je mogoče informirati tudi v učbenikih (Slovenski knjižni jezik I—IV) Jožeta Toporišiča, če naj navedemo samo množične priročnike.³ Ker avtorica ne omenja nikakršnih opozoril v zvezi z metodologijo dela, moremo sklepati, da ji je služil kot vir Slovenski pravopis 1962, ki prav tako zanemarja stilno razplatenost slovenskega besedišča. Dvojezični slovar je izbor besedja (izbor je končno tudi razlagalni slovar!) in je potemtakem potrebno upoštevati ravnino »center — periferija«. ⁴ Ker je dvojezični slovar prvi informativni priročnik v dvojezični komunikativni situaciji, mora vsebovati središčno, standardno besedišče, o vsem perifernem, arhaičnem in narečnem pa se prevajalci lahko informirajo v razlagalnem slovarju Slovenskega knjižnega jezika in bi besede *donebnik, deležnik* (namesto *udeleženec*, ki ga v slovarju ni!), *intka, ljut* idr. mogli v dvojezičnem slovarju kratkomalo izpustiti.

4. V geslih Slovensko-češkega slovarja so slovenske besede akcentuirane (napake *vsák, gáj, děd* gre pripisati tiskarskemu škratu), besednopravno določene, vsem drugim določilnicam (premik akcenta, gen. sg. idr.), ki bi bile za Čeha potrebne, se slovar izmika. Ponekod se avtorica tudi gramatičnim informacijam ni mogla čisto izogniti in pri geslu *stati* umestno navaja dve pomensko različni obliki v sedanjiku — *stane in stoji*. V zvezi z besednopravno karakteristiko besedja je treba pripomniti, da živijo slovenske besede *poštev, prid, nemar* samo še v frazeologemih, npr. *jemati v poštev, vzeti v poštev, priti v poštev* (od tod univerbizirana oblika *upoštevati!*) in ni pravilno, če leksem *poštev* prevajamo v češčino kot samostalnik moškega spola zřetel (= vidik), temveč je treba poiskati češki ekvivalent frazeološki zvezi, npr. *jemati v poštev — brát v úvahu*. Pri določevanju besednih vrst v dvojezičnem slovarju bi kazalo upoštevati tudi jezikoslovne razprave današnje slovenistike in bi tudi po tej strani imela nekatera gesla drugačno razlago, npr. gesla *mar, kar, le*. Posebno geslo *kar* bi bilo treba bolj podrobno razložiti, saj ima ta beseda zelo visoko frekvenco v vsakdanjem bežnem sporazumevanju (*kar — 1. oziralni zaimek, 2. reducirana oblika oziralnega prislova odkar, 3. pogosto nastopa v pomenu kolikor, 4. modalna partikula z velikim številom pomenov*).

Zelo potrebna bi bila pri tako sorodnih jezikih, kot sta češčina in slovenščina, *sintagmatska informacija* pri glagolih, pri nekaterih pridevnikih in samostalnikih, ker so prav na tej ravni precejšnje razlike, npr: slov. *ljubezen do česa, ljubezen do domovine — češ. láska k čemu, láska k vlasti*; slov. *prositi kaj — češ. prosit o něco*. Velikokrat je vezava glagola semantično relevantna, npr.: slov. *Glej to knjigo!* — češ. *Podívej se na tuto knihu!* in *Glej na to knjigo!* (= *Pazi na to knjigo!*) — češ. *Dávej pozor na tuto knihu!* Novi slovensko-tujejezični slovarji bodo morali podrobneje določiti sintaktično valenco besedišča, ki odločilo uravnava zgradbo stavka (teksta).

² Pravila českého pravopisu, Skolní vydání, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1975.

³ O zvrstnosti slovenskega jezika se je mogoče informirati tudi v zbornikih predavanj, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture (posebej IX. zvezek, Lj. 1973) in v informativnem zborniku Slovenski jezik, literatura in kultura, Lj. 1974.

⁴ František Daneš, Vztah »centra« a »periferie« jakožto jazykové universále. Jazykovědné aktuality (II—III) 1965. s. 1—6.

5. Ker se ni mogoče v kritični oceni lotiti vseh vprašanj, ki jih odpira Slovensko-češki slovar, je na koncu nujno spregovoriti še o prevodu slovenskih besed v češki jezik. Slovenske poimenovalne enote so ohraplo in netočno prevedene, pogosto z velikim številom čeških ekvivalentov. V mnogih primerih res ustreza slovenskemu izrazu več čeških leksikalnih enot (*prihajati — přicházet, přijíždět, razvoj — rozvoj, vývoj*), vendar pa lahko najdemo številnim slovenskim besedam stilno in vsebinsko podobne heteronime: *kozarec — sklenice, čaša — číše, kupa — pohár, pokal — pohár, kelih — kalich*; kakšno denotacijo imajo te besede v konkretnem besedilu, bo moral uporabnik sam razbrati. Te vrste spodrseljavev je v slovarju kar precej (prim. gesla *sodoben, nujen, pereč in nastanek, začetek, početek*). Mestoma so prevodi napačni (*bajka — bajka; pravilno bajka — báje, mýtus*), nepopolni (*gagati — mlít z posledního, tonout se, dusít se*; torej le sekundarni ekspresivni pomen, izpuščen pa je primarni onomatopoeični ekvivalent *kejhat*) ali pa niso v skladu s sodobno normo (*vozníško dovoljenje — vůdčí list*, kar je že na periferiji rabe, zamolčana pa je danes živa dvobesedna zveza *řidičský průkaz* ali pogovorno *řidičák*). Dvojezični slovar bi moral odpreti pot dvobesednim poimenovalnim zvezam, saj jih je treba enakovredno pojmovati kot enobesedne lekseme (*dnevna soba — obývací pokoj, delovna soba — pracovna, pogovorni jezik — běžně mluvený jazyk*) in bi s tem predstavili slovensko resničnost bolj popolno in v širšem obsegu.

Slovensko-češki slovar bo moral glede na pomanjkanje tovrstnih priročnikov na našem trgu služiti vsem tistim, ki se želijo naučiti češkega jezika, neustrezno pa bo informiral češke interesente, ki jih zanima slovenščina in slovenska problematika.

Albina Lipovec
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Pomembno delo hrvaškega imenoslovja

Leksik prezimena Socialističke Republike Hrvatske. Urednika dr. Valentin Putanec in dr. Petar Šimunović; urednik Danijel Alerić in Dragutin Raguž. Institut za jezik, Zagreb; Nakladni zavod Matice Hrvatske. Za izdajatelja dr. Božidar Finka in Pero Budak. Zagreb 1976, str. XIV + 772.

Šestnajst let po znani Miklošičevi razpravi *Die Bildung der slavischen Personennamen*

(1860) je objavil Tomo Maretić še danes nepogrešljivo delo z naslovom *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba* (Rad JAZU 81, str. 81—146; 82, str. 69—154), ki je pri naših sosedih še dolga desetletja spodbujalo k razmišljanju o imenih in raziskovanju njihove zgodovine in izvora. Že izbor onomastične bibliografije, ki obsega nad tristo enot (objavljena kot dodatek pričujočemu slovarju na str. 769—772), nam pokaže, da so se z vprašanji antroponomastike ukvarjali pomembni domači in tuji jezikoslovci, zgodovinarji in etnologi, vendar je bilo delo v glavnem razdrobljeno in metodološko neuskklajeno. Bogato hrvaško onomastično gradivo je »uskladščeno« in deloma razloženo v najobsežnejšem slovenskem slovarju *Rječniku hrvatskoga i srpskoga jezika* JAZU, ki je začel izhajati leta 1880 in bo pred svojo stoletnico izhajanja končan s triindvajseto knjigo; najbolj cenjen prispevek hrvaški onomastiki pa je dal v svojih delih avtor etimološkega slovarja Petar Skok, ki se je leta 1954 v okviru Instituta za jezik JAZU zavzel za organizirano zbiranje in raziskovanje onomastičnega gradiva in formiral »delovno enoto za onomastiko«, ki se je pozneje preimenovala v »odbor za onomastiko«, katerega naloga je bila (med drugimi), da pripravi slovar sodobnih priimkov v SRH; podobno nalogo so v okviru medakademijskega odbora za onomastiko sprejele tudi druge republike.

Z delom za slovar so začeli leta 1958 (dve leti po Skokovi smrti), ko je Zavod za statistiko SRH predal odboru za onomastiko v obdelavo gradivo ljudskega štetja iz leta 1948 (popisne liste za blizu milijon gospodinjstev), v katerem je manjkalo samo popis za mesto Crikvenico, zato so ga nadomestili s priimki po štetju iz leta 1930, in priimkovni fond za okraj Buje, ki je bil leta 1948 še v coni A (za to območje je mogoče najti ustrezne podatke v *Cadastre National de l'Istrie*, 1946, po štetju 1945).

Po petnajstih letih je kolektiv notranjih in zunanjih sodelavcev JAZU pripravil slovar za tisk; gre za abecedni seznam vseh (podčrtal F. J.) priimkov na območju SRH, in ob vsakem je dana še informacija o tem, v katerem kraju (po abecedi) in okraju je bil priimek zapišan, koliko je nosilcev priimka v posameznem kraju; v oklepaju je dodano še število gospodinjstev. Če je v oklepaju minus, pomeni, da je priimek »brez gospodinjstva«, se pravi, da je v nekem kraju navzoč samo »začasno«. Škoda, da ni na koncu vsakega stolpca navedeno

še skupno število pogostnosti vsakega priimka.

Po nekaj sondah in približni oceni je v slovarju okrog 80 tisoč priimkov (morda celo nekaj več); njihov sestav je glede izvora, besedotvorne zgradbe in pisnih variant silno pester, saj predstavlja v malem tudi svoje sosede, pa tudi Čehe, Slovake, Nemce idr. Posebno vrednost ima slovar za slovensko imenoslovje; na eni strani so očitne enakšne tvorbe na območju jezikovne meje (kajkavsko, istrsko-primorsko), na drugi pa priča o močnih migracijah v času turških vpadov, pozneje pa, narobe, posamezni slovenski priimki globoko v hrvaškem zaledju pričajo o naših delavcih in uslužbencih na Hrvaškem.

Slovar priimkov v SRH ni samo impozantno delo, ki govori o preiščenem in načrtnem prizadevanju avtorjev, o njihovi vztrajnosti in delovni disciplini; njegova koristnost je vsestranska: je čisto praktičen priročnik za najrazličnejše ustanove, delovne organizacije in posameznike, obenem pa je tudi zanesljiva osnova in vir za jezikoslovno raziskovanje lastnih imen in leksike sploh, nepogrešljiv bo tudi za zgodovinarje, sociologe, etnologe, pravnike itd.

Leksik prezimena SRH ima tudi v slovenskem imenoslovju posebno mesto, saj se drugi jeziki oz. narodi s tako popolno izdajo svojih priimkov še ne morejo postaviti. *Začasni slovar slovenskih priimkov*, ki ga je v redakciji Franceta Bezlaja izdala na ciklostilu SAZU (1974), je v svoji zasnovi podobno delo, temelji na popisu iz leta 1931 (deloma tudi 1948), vendar ne upošteva krajev (samo okraje) in ne daje informacije o številčni zastopanosti posameznega priimka. Slovarja priimkov za SR Makedonijo (na podlagi štetja iz leta 1961) in SR BiH (štetje leta 1948) pripravljajo za tisk v Skopju in Sarajevu.

Valentin Putanec je v *Predgovoru* napisal *Esej o jezičnem znaku i onomastici te o antroponimiji u Hrvatskoj* (str. V—XIV), ki vpeljuje bralca v sodobno teorijo imenoslovja, v indoevropsko in slovansko antroponimijo in ga seznanja z zgodovino imenoslovja na Hrvaškem ter s postopki okrog nastajanja *Leksika*, za načinom njegove uporabe. Ta esej in bibliografski dodatek (V. Putanec) sta nujno dopolnilo slovarju; teoretičnemu delu bi mogoče lahko očitali, da je za nejezikoslovca preveč nasičen z novo terminologijo in nekoliko neuglašen z naslednjimi tremi (širše razumljivi)

razdelki. Uporabnik slovarja (posebno nedomačin) bi bil najbrž zelo vesel zemljevida SRH, ki bi ponazarjal administrativno ureditev republike leta 1948 (z imeni okrajev), in seznama vseh krajev, ki so ob priimkih navedeni. Najbrž bi presešla stanje véde bralčeva želja, da bi bili priimki opremljeni tudi z naglasom, čeprav bi bilo vredno o tem vprašanju v predgovoru spregovoriti.

Pri listanju tiskarsko zglednega slovarja se nam ponujajo nekatere primerjave s slovenskimi priimki. Priimek *Horvat* po pogostnosti daleč presega vse druge priimke (trditev Stjepana Sekereša — Onomastica Jugoslavica 2 (1970), 189 — da so nosilci priimka *Horvat* večinoma iz Madžarske, ni utemeljena); tudi v Sloveniji priimek *Horvat* in *Hrovat* presežeta *Novaka*, ki je sicer številčno pri nas na prvem mestu. Zanimivo je, da je na Hrvaškem varianta *Hrovat* skoraj popolnoma neznana, pri nas pa je zelo udomačena na jugu in zahodu. Na mestnem območju Zagreba je bilo leta 1948 kar 1826 prebivalcev s priimkom *Horvat*, medtem ko je bilo *Novakov* 1274 (2. mesto); zelo številni so v Zagrebu še: *Kovačić*, *Kovač*, *Babić*, *Novosel*, *Kolar*, *Kos*, *Lončar*, *Filipović*, *Božić*, *Marković*. Nekoliko bolj množični kot v Sloveniji so tu priimki z izhodiščem v koledarskih imenih; preseneča visoka frekvenca matronimikov *Katić*, *Klarić*, *Magdić* idr., pa madžarski priimek *Tot*, ki pomeni prvotno Slovaka, Slovenca, verjetno pa tudi Slavonca. Priimek *Slovenec* srečamo v Zagrebu in v Hrvatskem Zagorju, nekaj pa jih je prešlo tudi na našo stran (nekdanji krški okraj).

Skoraj neverjetno je, da v slovarju takšnega obsega in zahtevnosti ni najti tiskarskih napak; kakšen tiskarski škrt se je vtihotapil v bibliografskih vredkih (npr. *Byzantinischen* namesto *-sche* (771), *Movoznanstvo* (2 X) namesto *Movoznanstvo* (772) in v *Eseju* (npr. *agloglotni* nam. *aloglotni*; pa »nesrečni« priimek *Miklošič*, ki ga v opombah pišejo z našim -č, v besedilu (XIII) pa je *Miklošić*). Tu in tam se je primerila kakšna nerodnost v abecedni razvrstitvi, npr. na str. 269 je priimek *Jurcan* pred *Jurca*, in na str. 491 je *Picikoš* med priimkom *Pecik* in *Peciković*.

Nobenega dvoma ni, da je *Leksik prezimena SRH* izjemen dosežek odbora za onomastiko JAZU v Zagrebu.

Franc Jakopin
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Prikaz slovenskih učbenikov za začetni bralni pouk

Ivan Andoljšek, *Naš začetni bralni pouk in učbeniki zanj. I. 1551—1869. DZS, Ljubljana, 1960, 343 str. — II. 1869—1918. DDU Univerzum, Ljubljana 1976, 224 str.*

Naše slovstvene zgodovine sicer omenjajo nekatere pomembnejše abecednike in druge učbenike, malo ali nič pa povedo o njih značaju in o pomenu za čas ter starejše kulturno jezikovne okolišje. To je delno umljivo, saj ti učbeniki niso bili skoro nič raziskani, gledajo pa jih tudi kot nekaj obrobno neliterarnega — čeprav so šolska berila uvajala človeka povečini v poglobljeno branje slovstvenih del. Šele zdaj se je lotil tega prepotrebne raziskovanja Ivan Andoljšek, katerega druga knjiga pa z založbo in tiskom priča o odnosu naših založb do — slovenske kulturne zgodovine. Njen velik del je namreč tudi v teh učbenikih. In ker o prvi knjigi naša slavistična glasila niso spregovorila, se je dotaknimo tu.

Pisatelj poudarja v uvodu, da »za metodiko slovenskega jezika doslej nimamo dovolj natančnega pregleda o osnovnošolskih učbenikih za bralni pouk«. V svojem delu »upoštevava predvsem metodično-didaktični in tehnični vidik... da bi tako izluščil ob abecednikih metode bralnega pouka in ugotovil, koliko je berivo abecednikov in beril ustrezalo duhovnemu razvoju učenec in koliko je bilo primerno za moralno, estetsko in patriotsko vzgojo«. Ob berivu zasleduje izvirnost, kako so prehajala besedila iz enega učbenika v drugega. Upošteval je tudi nemške učbenike in pomočke za pouk branja (verouk), govori ob vsaki dobi najprej o šolstvu, o borbi za slovenske učbenike, v posebnem poglavju obravnava mladinsko slovstvo do 1869. P. Flere mu je sestavil seznam in oznako obravnavanih oseb, žal z napakami, posebna vrednost pa so slike del (271—343).

V drugem delu je pisatelj razvrstil podobe naslovnih strani učbenikov med besedilom, kar je gotovo primerneje in poživlja knjigo. Žal so mnogi izvirniki že tako orumeneli, posnetki pa slabi, da si želimo boljših slik — vendar nam tudi take odkrivajo doslej povečini našim šolnikom in kulturnim zgodovinarjem neznane knjige, posebno iz obrobni pokrajin, večkrat pisane v narečju. Pisatelj je v uvodni besedi povedal, da so »raziskovalci šele zadnji čas posvetili

več pozornosti učbenikom naših obrobni pokrajin in boju Slovencev za slovensko ljudsko šolo v Prekmurju, na Koroškem, Štajerskem in Primorskem« ter da je »upošteval pri raziskavi tudi ta vidik«. In docela prav je tako, saj vse premalo poudarjamo in vemo, kdo je s skromnimi sredstvi sicer ohranjal v težkih razmerah slovenstvo na naših mejah, ki jih ni tako malo... Zato je Andoljšek — po uvodnih poglavjih o šolstvu in splošno o učbenikih — v tretjem delu *Učbeniki po posameznih pokrajinah* razvrstil obravnavo v tem smislu v poglavja o petih pokrajinah. Enako je storil v naslednjem, osrednjem delu *Analiza učbenikov*. Tako nazorno vidimo razvoj učbenikov v obravnavanem obdobju, splošne narodnostne in kulturne razmere, ovire in pomen slovenskih knjig v posameznih pokrajinah. Reči moremo in moramo, da je pisatelj oživil na teh straneh marsikako neznano in premalo poznano podobo iz naše preteklosti, ljudi, njih dela in razmere v posameznih pokrajinah, rast naše narodnosti in kulture — prav pri koreninah, v zemlji in tesno nad njo — ko smo navajeni gledati le na dosežke visoko v krošnjah... Andoljšek nam posreduje utripanje tistih žil, ki so oživljale omiko naših preprostih ljudi pol stoleja, odkriva nam prve slovstvene vrednote, ki so hranile v ljudski šoli tudi vse naše kulturne delavce. Področje več, ki ga bo treba upoštevati pri raziskovanju njih življenja in dela!

Andoljškovo zaslužno in tehtno delo bo in bodi izhodišče ter podlaga raziskavam ne le v didaktiki, metodiki in sorodnih strokah, marveč tudi v slovstvenih znanostih — poleg omenjenega vpliva na naše slovstvenike npr. mikajo naše in tuje pesmi in pripovedništvo v berilih iz desetletja v desetletje. Pisatelj je že v poglavju *Povzetek* nakazal smer takega dela. Kot v prvi knjigi, je tudi drugo dopolnil s seznamom sestavljalcev in prevajalcev učbenikov z obširnimi podatki o njih (ukradlo se je nekaj tiskovnih napak), dodal pa je tudi opombe, tako da je delo v vsakem pogledu na razveseljivi znanstveni ravni. Pisateljevo požrtvovalno, dolgotrajno, mučno nadrobno delo zasluži, da ne ostane na policah in v zabojih, marveč da oživi v rokah naših vzgojiteljev na vseh ravneh in da s poznavanjem preteklosti našega šolstva oplodi njegovo sedanost ter bodočnost.

Vilko Novak
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Sporočila Slavističnega društva Slovenije

O pripravah na posvetovanje Sloveščina v javnosti in o jezikovnem posvetovanju na Bledu.

Potem ko so bile opravljene potrebne formalnosti, so od februarja priprave na posvetovanje Sloveščina v javnosti v polnem teku. Doslej je delo potekalo v pripravljalnem odboru, ki v tej prvi fazi ugotavlja probleme in zbira gradivo. V odboru so poleg predstavnikov RK SZDL in SDS še vodje oziroma povezovalci strokovnih skupin. Takih skupin je enajst in doslej so zaživele tele: jezik v slovenskem političnem življenju (tej skupini bo odslej priključeno tudi delo podskupin za jezik v pravosodju in v zakonodaji ter upravi); jezik množičnega obveščanja; strokovni jeziki, terminologija; jezik v šolstvu, jezik v gospodarstvu; jezik v turizmu; v prevajalstvu in jezik v umetnosti (s podskupino za govorni jezik /gledališče, film/). Doslej še ni bilo sestanka skupine za jezik v vojaškem življenju in v SLO, jezik v zamejstvu pa se bo obravnaval najprej v naštetih skupinah (tako bomo dejavno pokazali, da pojmujeemo slovenski prostor z vso različnostjo kot enoten prostor), specifična vprašanja jezikovnih ukrepov in zaščite pa bodo obravnavana v posebni sekciji. Naloga delovnih skupin v tej fazi je seznanjati povabljenosti iz najrazličnejših področij našega življenja z namenom posvetovanja in pripraviti temeljno gradivo za jesenski posvet, na nadaljnjih sestankih do poletja bodo sekcije pripravile skupno gradivo (zbornik) za jesensko razpravo, pa tudi gradivo za delo v sekcijah. Ko bo to opravljeno, bomo natančno določili problematiko plenarnih predavanj in referente. Seje so v prostorih RK SZDL, sestanke vodijo poročevalci za posamezna področja, ki so razen enega (pravosodje, uprava) slavisti, sklicuje pa jih predstavnik RK SZDL. Kot nereseno vprašanje se je pri tem pokazalo pokrivanje in obvladovanje vsega slovenskega prostora, posebej povezava krajevnih slavističnih društev z življenjem zunaj slavistike. Za posvetovanje so se od društev najprej organizirali v Murški Soboti, nato v Celju, kjer izvajajo anketo. V Ljubljani so dejavni člani pritegnjeni k skupnim posvetovanjem, vseh, ki bi bili poklicani, pa k društvenemu delovanju in s tem k organiziranemu strokovnemu živ-

ljenju in delu ni mogoče pritegniti in se zdi, da je prav tu, kjer so možnosti kar največje, strokovna privrženost najslabša. O Mariboru nimamo poročil in to velja tudi za druga središča. **Za jesen (oktober), spet s priporočilom Zavoda za šolstvo, načrtujemo posvetovanje o sloveščini v javnosti (na Bledu), drugi dan bo posvečen koroškim vprašanjem tudi s tega in drugih vidikov, ekskurzija bo na avstrijsko Koroško** (načrtujemo, da bi avtobusi popeljali udeležence domov kar iz Koroške), **zato bi bilo prav, če bi Društva vsaj zdaj skušala zajeti posebnosti jezikovnega življenja v svojem področju** in bi člani žrtvovali nekaj počitniških dni te vrste razmišljanju.

Prvi sestanki so pokazali, da je vprašanje slovenskega jezika v našem življenju in zlasti odnosa do njega izredno zapleteno. In čeprav to ni zadeva, ki bi jo lahko rešili zgolj slavisti, je nemara tako tudi zaradi tega, ker smo pomanjkljivosti sicer registrirali, nismo pa jih utegnili ali znali razglasiti in dati problemu potrebno družbeno in politično težo. Naši argumenti za kulturo sloveščine so bili često raznovrstni, brez skupnega imenovalca in premalo prilagojeni sodobnemu pojmovanju. Zahteva po sodobni jezikovni kulturi šele dobrih petnajst let vse bolj temelji na sodobnem pojmovanju vrstno-zvrstne (= socialno-zvrstne in funkcijsko-zvrstne) razdeljenosti jezika na delne sporočilne sestave, nevtralne za posamezne govorne položaje in sporočilne zvrsti. Prepletanje prvin je upravičeno, če ima funkcijsko podlago. Za utrjevanje spoznanj o vlogi prvega jezika pa je pomembno tudi razmišljati in opazovati povezanost jezikovne razvitosti z osebnim razvojem, saj je dokazano, da razen v hudo izjemnih primerih, ki peljejo v najožjo specializacijo, med jezikovnim in osebnim razvojem, obstaja najtesnejša povezava. (Prvi jezik je sociolingvistična oznaka za tisti jezik, ki se ga otrok najprej nauči in v njem razvija svoj slovniki sistem, navadno je to materin jezik.) Čeprav smo zaradi zemljepisne lege našega ozemlja in sorazmerne majhnosti ozemlja že stoletja v živih stikih z drugimi narodi in zato tudi večjezični, je pri jezikovno-osebnostnem razvoju prvega pomena prav jezikovni občutek, ki je lahko razvit predvsem skozi jezik, ki ga dejansko živimo. Ne nazadnje je velik del našega prebivalstva prisiljen

dnevno oblikovati sporočila v slovenskem knjižnem jeziku. Ker gre za sporočanje v uradnem prvem jeziku v SR Sloveniji, ker ta jezik že na zunaj kaže našo kulturo (ne le, da smo tukaj Slovenci), je seveda potrebno, da šola na sodoben način (torej z argumenti in manj z vprašljivimi čustvenimi spodbudami) pojasnjuje jezikovna razmerja. Učenci naj dobijo tako temeljno vedenje o normi in priročnikih — kakor jasno predstavo o možnostih in veljavi slovenskega jezika v javnosti — zavedajo naj se tudi, da je javno sporočanje odgovorno dejanje (tako z vsebinskega stališča, saj neustrezen jezik lahko pomeni dezinformacijo, kakor z vidikov slovenske kulture). Najbrž bo kar držalo, da prav slavisti vse premalo opozarjamo, da je svoboda slovenskega jezika pridobitev narodnoosvobodilnega boja in revolucije in da jo je treba gojiti in razvijati kakor druge pridobitve. Pri nas pa nekateri kaj malo poučeni o resničnem življenju Slovencev v SFRJ in sosednjih državah iz ozke perspektive svojega kabineta samozadovoljno ponavljajo (čudno, da gre pri teh naporih samo za jezik!), kako jezikovna vprašanja niso več tako aktualna kakor v času boja za osvoboditev (!), češ, saj nas (kakor da bi živeli samo v SFRJ) nihče več ne ogroža. Da so dobila ta vprašanja za oblikovanje vse slovenske družbe veliko večjo težo kakor poprej, ko je bilo sporazumevanje v knjižnem jeziku zadeva sorazmerno ozkega kroga izobražencev in meščanov, seveda taki diskantanti ne ugotavljajo. Zanimivo je, da se jim nihče ne upre in marsikoga, zlasti mladino, s tako demagoško argumentacijo celo prepričajo. Da je marsikdaj tudi zaradi tega prizadeta raven slovenskega sporočanja v javnosti, ni treba posebej poudarjati. (Zadnjič sem se sprehajala po kranjskih ulicah, ali veste, da imajo tam čisto nemški napis? Prav zares: prebrala sem Juwelier...) Kaže, da bomo morali prav slavisti prvi na te stvari pokazati in se tako veliko bolj neposredno obrniti s svojo stroko k življenju, kakor smo to že počeli doslej. Ker se marsikdaj vse preveč obračamo k sebi, ni čuda, če sami ustvarjamo stališča, nenaklonjena naši stroki. Poglejte: v znanosti je veliko govora o uvažanju tujega znanja; da pa se kaže kolonialistična miselnost s tujimi

napisi, pokažemo in dokažemo lahko skozi jezik veliko bolj neposredno in konkretno kakor vsa druga razmišljanja. Jezik je velik izdajalec.

S tem nisem izčrpala problematike. Upam pa, da bomo toliko spremenili drug drugega, da bo nemara v šolah le konec z navajanjem nepotrebnih nadrobnosti. Več časa bo ostalo za argumentiranje naše zavesti in — za žive reči. Pa tudi za teoretično kulturo.

Teh nekaj besed v pojasnilo naj samo spodbode razpravo, pa tudi kritiko in oživi delo.

Breda Pogorelec

Sporočilo o poletni ekskurziji Slavističnega društva Slovenije

Načrtovana eskurzija v Sovjetsko zvezo zaradi tehničnih razlogov odpade.

Namesto tega načrtujemo eskurzijo po srbskih samostanih. Ekskurzija bo predvidoma od 1. do 8. avgusta 1977, vodila jo bo prof. Milena Kožuh. Interesenti naj se prijavijo do srede junija na Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12 (navedejo naj svoj naslov, ustanovo, kjer so v službi, in sedež svojega slavističnega društva), nakar jim bomo poslali nadroben program s ceno. Okvirno ceno boste izvedeli še v tem mesecu pri svojih društvih. Pot bo potekala takole:

1. dan: Ljubljana—Beograd—Kragujevac;
 2. dan: Kragujevac—Kraljevo—Žiča—Studenica—Raška;
 3. dan: Raška—Sopočani—Novi Pazar—preko Kosovske Mitrovice v Peč;
 4. dan: Peč—Dečani—Prizren—Gračanica—Kruševac;
 5. dan: Ljubostinja—Kalenič—preko Varvarina v Čuprijo—Ravanica—Manasija—Smederevo;
 6. dan: Smederevo—Beograd—Novi Sad (Stražilovo);
 7. dan: Novi Sad—povratek domov.
- Ogledali si bomo umetnostne spomenike, seznanili pa se bomo tudi z vprašanji, ki nas slaviste posebej zanimajo in seveda z današnjim življenjem.

Za Komisijo za kulturno geografijo
in obeležja SDS
Vinko Omrzel

PROSIMO, PORAVNAJTE NAROČNINO!

